

**รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับ
การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง
จังหวัดสุรินทร์**

นางสาวพิณทอง จิตรประดิษฐ์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2543

คำนำ

ด้วยผู้วิจัยเป็นคนพื้นเพจังหวัดสุรินทร์ และโชคที่ได้มีโอกาสเดินทางไปมาหลายจังหวัด ทั้งที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการทำงานและเพื่อการพักผ่อน แต่หลาย ๆ จังหวัดที่ผู้วิจัยเดินทางไป มักพบเห็นช้างจากจังหวัดสุรินทร์ที่อยู่เสมอ ๆ และเมื่อได้รับโอกาสจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ที่กรุณาสับสนุนทุนวิจัย ผู้วิจัยจึงเสนอทำวิจัยเรื่อง "รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง จังหวัดสุรินทร์" ขึ้น ในโอกาสนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ สวช. เป็นอย่างยิ่ง

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณบุคคลที่มีส่วนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี คือ พ่อสา ศาลางาม พ่อหมีว ศาลางาม ที่กรุณาเล่าประสบการณ์ชีวิตเมื่อครั้งออกป่าจับช้างตั้งแต่วัยหนุ่ม คุณศศิพงษ์ นั้ววันดี ปลัด อบต.กระโพ ที่ช่วยสะท้อนปัญหาที่มีอยู่ในพื้นที่ คุณขวัญทวี ไทยยิ่ง จาก สะเร็น เฮ้าส์ ที่กรุณาบอกเล่าปัญหาและให้ข้อเสนอแนะแก่ผู้วิจัยอย่างดียิ่ง คุณชัยณรงค์ ณ นคร ผู้จัดการมูลนิธิหมู่บ้านช้างการบินไทยสุรินทร์ ที่สละเวลาให้ผู้วิจัยเข้าพบและบอกเล่าเรื่องราวการทำกิจกรรมในชุมชน และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง บริษัท ทีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริ่ง แอนด์ แมเนจเมนท์ จำกัด ที่ความกรุณาให้ข้อมเอกสารการศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้างไทยแก่ผู้วิจัย นอกจากนี้ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณพ่อแม่พี่น้องในชุมชนที่ให้การต้อนรับเป็นอย่างดีทุกครั้งที่ผู้วิจัยเข้าไปในชุมชน

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยนี้คงเป็นส่วนหนึ่งในแนวทางการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน

นางสาวพิณทอง จิตระศิษฏ

กรกฎาคม 2545

บทคัดย่อ

งานวิจัย : รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับการดำรงอยู่
ของวัฒนธรรมชุมชนในหมู่บ้านเลี้ยงช้างจังหวัดสุรินทร์
โดย : นางสาวพิณทอง จิตระศิษฏ
สนับสนุนโดย : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
ปี พ.ศ. : 2545

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษา รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวอย่าง
ยั่งยืน ในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านเลี้ยงช้าง จังหวัดสุรินทร์ ศึกษาระหว่างวันที่
กรกฎาคม 2544 - กรกฎาคม 2545 มีวิธีการวิจัย 1) การกำหนดกรอบการศึกษาค้นคว้า และกำหนดวัตถุประสงค์
ประสงค์ที่ต้องการศึกษา 2) การศึกษาเอกสาร ข้อมูล บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูล
ต่าง ๆ 3) การสร้างแนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งในและนอกชุมชน
4) เก็บข้อมูลภาคสนามจากผู้ให้ข้อมูลหลัก 5) การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content
Analysis) 6) การเขียนรายงานผลการวิเคราะห์ข้อมูล ใช้เทคนิคการเขียนเชิงพรรณนา เพื่อให้เห็นภาพรวม
และวิถีชีวิตของชุมชนให้มากที่สุด

ข้อค้นพบที่สำคัญได้แก่

1) ข้อจำกัดและจุดอ่อนที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง ได้แก่ ความ
อุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติมีค่อนข้างน้อย และสภาพแวดล้อมทั่วไปในชุมชนยังไม่สามารถดึง
คุณค่าท่องเที่ยวได้มากนัก ความต่อเนื่องเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่นไม่มีเลย คนในชุมชนให้ความสำคัญ
ต่อการศึกษาน้อย เพราะเชื่อว่า ถ้ามีช้างเลี้ยงแล้วก็สามารถสร้างรายได้ ความเชื่อที่สั่งสมกันมานาน
ของคนในชุมชน ทำให้เกิดการปิดโอกาสในการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ อีกทั้งทำให้ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น
หรือวิพากษ์วิจารณ์ มีลักษณะการเป็นผู้ตามที่เชื่อฟังผู้นำอยู่ตลอดเวลา มีปัญหาการติดต่อสื่อสารส่วน
ใหญ่มาจากเรื่องของการใช้ภาษาพูด และการแปลความหมายของภาษาจากภาษาพูดของชาวบ้านคือ
ภาษาคุย มาเป็นภาษาไทย และมาเป็นภาษาต่างประเทศ และการสื่อสารโดยสื่อชนิดต่าง ๆ สู่ภายนอก การ
ใช้ประโยคเรียกชื่อหมู่บ้านว่า หมู่บ้านช้าง ซึ่งสร้างความสับสนให้นักท่องเที่ยวค่อนข้างมาก และเป็น
ปัญหาต่อการนำเสนอขายโปรแกรมการท่องเที่ยวของบริษัทจัดนำเที่ยวด้วย ปัญหาผู้นำคือการไม่สื่อ
สารหรือการไม่สะท้อนปัญหาของชุมชนสู่ภายนอก การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมีค่อนข้างต่ำ เนื่อง
จากชาวบ้านเคยได้รับการช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกแบบให้เปล่ามาโดยตลอด ความไม่จริงจังต่อการ
แก้ไขปัญหาของภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนราชการในจังหวัดสุรินทร์รู้ว่าในพื้นที่มีปัญหาอะไร และ
อย่างไร แต่เลือกที่จะเดินข้ามปัญหาแทนที่จะอยู่และแก้ไขปัญหา มีความสามารถในการสรรหาบ
ประมาณเพื่อการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนได้ แต่ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมและสานต่อกิจกรรมได้

การขาดช่วงการถ่ายทอดวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง ซึ่งเริ่มต้นขึ้นจากกระแสการอนุรักษ์ที่คัดค้านการจับช้างป่ามาฝึกเพื่อใช้งาน การปิดกั้นเขตแดนของประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้ไม่สามารถเดินทางไปจับช้างป่าได้อีกต่อไป การถ่ายทอดวิชาการจับช้างป่าจึงยุติลง นอกจากนี้ไม่เคยปรากฏมีการบันทึกศาสตร์ตำราไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเลย และที่สำคัญที่สุดคือ หมอเฒ่าคนสุดท้ายมีอายุกว่า 80 ปีแล้ว

2) โอกาสและจุดแข็งของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง คือ การเป็นหมู่บ้านของคนเลี้ยงช้างที่ยังยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อโบราณ และดำรงสืบทอดการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีการเลี้ยงช้างสืบต่อมาจนปัจจุบัน บนฐานของความเชื่อมั่นของคนในชุมชนว่า พวกเขาเป็นผู้มีทักษะและความสามารถในการเลี้ยงช้างได้ ทั้ง ๆ ที่โดยธรรมชาติแล้ว ช้างเป็นสัตว์ป่า ซึ่งยากที่จะนำมาเลี้ยงให้เชื่องได้ แต่คนในชุมชนนี้ในอดีตกลับสามารถไปจับช้างป่าด้วยเครื่องมือและอุปกรณ์ที่เรียบง่าย และนำช้างป่ามาฝึกให้เชื่อง จนช้างสามารถรับรู้และปฏิบัติตามคำสั่งของควาญช้างผู้เป็นนายได้ อีกทั้งยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนได้อย่างกลมกลืน

งานวิจัยนี้มีข้อเสนอเชิงการจัดการดังนี้

1) การจัดการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง ควรเป็นไปในลักษณะของ การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยมีจุดขายที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะก็คือ การเป็นชุมชนเลี้ยงช้างที่คนในชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับช้างมาตั้งแต่โบราณ และได้เลี้ยงสืบต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน ภายใต้รูปแบบการท่องเที่ยวดังกล่าว ควรกำหนดวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยวไว้ดังนี้ เพื่อพัฒนาให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้มีศักยภาพในด้านการเป็นแหล่งศึกษาชุมชน วิถีชีวิต และวัฒนธรรม เป็นแหล่งเสริมสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สัตว์ป่า โดยเฉพาะช้าง และพัฒนาคนที่เกี่ยวข้อง ในระบบการจัดการให้มีความรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้มีรูปแบบ วิธีการ กิจกรรม และมาตรการในการจัดการท่องเที่ยวที่ไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน เพื่อให้มีการบริการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับรูปแบบการท่องเที่ยว ได้มาตรฐาน มีเอกลักษณ์ และมีการจัดการที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการจัดการอย่างเป็นระบบ โดยประสานความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาต่าง ๆ และประชาชนในชุมชนอย่างจริงจัง เพื่อตอบสนองการกระจายรายได้ ให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น

2) แนวทางการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน ควรเสริมสร้างให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืน มีวัตถุประสงค์หลายประการได้แก่ (1) เพื่อให้มีการจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างถูกต้องเหมาะสมต่อขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยว (2) เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงสัมผัส เรียนรู้ถึงแก่นแท้ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน และ (3) เพื่อลดผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยว ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อให้การจัดการท่องเที่ยวบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวม จึงควรมีการดำเนินการต่าง ๆ ดังนี้

2.1) การฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

2.2) การฟื้นฟูสภาพทั่วไปในชุมชน

- 2.3) การส่งเสริมการศึกษาของเด็กและเยาวชน
- 2.4) การส่งเสริมงานอาชีพในชุมชน
- 2.5) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากชุมชน
- 2.6) การกำหนดแผนการท่องเที่ยวในชุมชน
- 2.7) การถ่ายทอดและสืบทอดวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง

งานวิจัยนี้มีข้อเสนอเชิงนโยบายดังนี้

- 1) ควรทำโครงการ "ช้างแท็กซี่" ขึ้นภายในตัวจังหวัดสุรินทร์ โดยกำหนดเขตพื้นที่สำหรับช้างแท็กซี่ขึ้นเป็นพื้นที่เฉพาะ ทั้งนี้ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ เพื่อให้ช้างเป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัดอย่างแท้จริง และเพื่อส่งเสริมการมีงานทำของช้าง และเป็นการสืบสานวิถีวัฒนธรรมของคนและช้าง
- 2) ควรจัดทำ "เทศกาลช้างจังหวัดสุรินทร์" สาระและกิจกรรมสำคัญของเทศกาลคือ การแสดงความสามารถของช้าง โดยกำหนดให้มีขึ้นเป็นระยะเวลารวม 3 เดือน ในระหว่างเดือน พฤศจิกายน-มกราคม ของทุกปี ซึ่งอาจใช้งานแสดงช้างประจำปีของจังหวัด เป็นวันเริ่มต้นเทศกาลนี้
- 3) ควรจัดทำโครงการ "สำรวจช้างป่า" ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทั่วประเทศ โดยใช้คณะหมอช้างของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งในคณะสำรวจร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้

สารบัญ

คำนำ	(ก)
บทคัดย่อ	(ข)
สารบัญ	(จ)
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.2 จุดมุ่งหมายของการศึกษา	2
1.3 ระเบียบวิธีวิจัย	3
1.4 วิธีวิจัย	3
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	4
1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	4
1.7 คำศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา	5
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้อง	
2.1 แนวคิดเรื่องวัฒนธรรม	7
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม	13
2.3 แนวคิดเรื่องชุมชน	15
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของชุมชน	16
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน	19
บทที่ 3 ลักษณะทางกายภาพ ประชากร และวัฒนธรรมของชุมชน	
3.1 ลักษณะทั่วไปของจังหวัดสุรินทร์	24
3.2 ลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเลี้ยงช้าง	27
3.3 ลักษณะทางประชากร	29
3.4 ลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชน	29
บทที่ 4 วิถีชีวิตของช้าง พิธีกรรม และความเชื่อในชุมชน	
4.1 วิวัฒนาการของช้าง	32
4.2 ช้างในประเทศไทย	37
4.3 ช้างเลี้ยงในหมู่บ้านตากกลาง	40
4.4 การจับช้างของคณะช้างในอดีต	41
4.5 ประเพณีและงานประจำปี	49

บทที่ 5 ตลาดท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยว	
5.1 การท่องเที่ยวในประเทศไทย	51
5.2 การท่องเที่ยวในจังหวัดสุรินทร์	52
5.3 สภาพการณ์ท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง	57
บทที่ 6 ผลการศึกษา	
6.1 ข้อจำกัดและจุดอ่อนที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยว ในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง	57
6.2 โอกาสและจุดแข็งของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยว ในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง	61
บทที่ 7 รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน	
7.1 รูปแบบการท่องเที่ยวในชุมชน	62
7.2 แนวทางการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน	62
บทที่ 8 สรุปและเสนอแนะ	
8.1 สรุป	69
8.2 ข้อเสนอเชิงการจัดการ	71
8.3 ข้อเสนอเชิงนโยบาย	74
บรรณานุกรม	75
ภาคผนวก	78

1.1 ความสำคัญของปัญหา

จังหวัดสุรินทร์มีช้างเลี้ยงรวมประมาณ 200 เชือก และในหมู่บ้านดากลางซึ่งเป็นหมู่บ้านที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นหมู่บ้านเลี้ยงช้างนั้น ได้อาศัยแหล่งอาหารของช้างจากป่าทามที่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน มีอาณาบริเวณตั้งแต่ริมแม่น้ำมูลเหนือชุมชนไปจนถึงบ้านท่าตุม หรือที่เรียกว่า สบมูลชี ซึ่งแต่เดิมมีพื้นที่ประมาณ 2,600 ไร่ แต่ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวมีพื้นที่ลดลงเหลือไม่ถึง 1,000 ไร่ จากการบุกรุกของชุมชนเพื่อทำการเกษตร ปลูกข้าวและพืชไร่ ประกอบกับรัฐมีนโยบายที่มุ่งเน้นให้เอกชนเข้าร่วมในการปลูกป่าตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2528 ที่ได้มีการจัดตั้งสำนักงานส่งเสริมการปลูกป่าภาคเอกชนขึ้นในสังกัดของกรมป่าไม้ มีการเน้นให้ปลูกไม้โตเร็ว คือ ยูคาลิปตัส เพื่อสนับสนุนการผลิตอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ เป็นสาเหตุที่ทำให้มีแหล่งอาหารของช้างลดลงจนไม่เพียงพอสำหรับช้างเลี้ยงในชุมชน นอกจากนี้การฉีดพ่นสารเคมีและยาฆ่าแมลงในพื้นที่ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาตามมาคือ เมื่อช้างไปหากินในบริเวณนั้นแล้วส่วนมากจะล้มป่วยและช้างหลายเชือกต้องเสียชีวิตลง และจากการตรวจสอบของสัตวแพทย์ก็พบว่า ช้างเหล่านี้ได้ป่วยขนาด ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเกิดจากการกินอาหารที่มีสารพิษเข้าไป การขาดแคลนแหล่งอาหารเช่นนี้ มีผลให้ความรู้ช้างต้องนำช้างของตนออกเดินทางไปตามที่ต่าง ๆ เพื่อหาอาหาร โดยเฉพาะในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ หาดใหญ่ เป็นต้น

การละทิ้งชุมชนของช้างและความรู้ช้างเพื่อเข้าเมืองนั้น ยังมีสาเหตุอื่นประกอบด้วย เช่น ปัญหาด้านสภาพความเป็นอยู่ของทั้งช้างและความรู้ช้าง ปัญหาการว่างงานของความรู้ช้าง ปัญหาด้านสภาพการทำงาน และปัญหาด้านการรักษาพยาบาล เป็นต้น (นัทมน คงเจริญ, 2538)

การประสบกับปัญหาสภาพการทำงานของช้างซึ่งนำมาแสดงตามสถานที่ต่าง ๆ นั้น ก็พบว่า ช้างนักแสดงมีจำนวนมากกว่าสถานที่แสดงที่จะสามารถรองรับได้ จึงมีช้างจำนวนมากที่ขาดแหล่งหารายได้ ในขณะที่งานแสดงของช้างประจำปี ซึ่งทางจังหวัดได้จัดขึ้นมีน้อยเกินไป และให้ค่าตอบแทนต่ำ เช่น งานแสดงช้างที่จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งจัดขึ้นเพียงปีละครั้ง (2 วัน) และรายได้ที่ได้รับจากการแสดงในแต่ละปีเพียงเชือกละ 2,000-3,000 บาท (เพ็งฮ้าง)

อย่างไรก็ดี การเลี้ยงช้างของชุมชนคนเลี้ยงช้างจังหวัดสุรินทร์ หากมองในแง่การเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมแล้ว อาจจัดได้ว่า ชุมชนแห่งนี้มีศักยภาพที่เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญ เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของ "การท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรม" ซึ่งชุมชนมีวิถีการดำรงชีวิตโดยมีช้างเป็นส่วนหนึ่งในสังคม จุดเด่นประการหนึ่งคือ วัฒนธรรมการเลี้ยงช้างของชุมชนคนเลี้ยงช้างจังหวัดสุรินทร์ อาจนับได้ว่ามีเพียงแห่งเดียวในประเทศไทยที่คนและช้างอาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน

ดังนั้น หมู่บ้านคนเลียงช้างจังหวัดสุรินทร์ จึงมีศักยภาพเช่นเดียวกับทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในชุมชนอื่น ๆ ซึ่งควรได้รับการพัฒนา ช่วยเหลือ ส่งเสริม สนับสนุน และฟื้นฟูไว้ให้แก่นุชนคนรุ่นหลัง เป็นการสืบสานวัฒนธรรมจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งอย่างต่อเนื่อง

การศึกษารูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่สอดคล้องกับการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในชุมชนคนเลียงช้างจังหวัดสุรินทร์ จึงเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิม นำมาซึ่งวิถีชีวิตที่ดี มีความสุขในชุมชน อีกทั้งเพื่อเป็นการดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของคนและช้างในชุมชนให้เกิดความยั่งยืนสืบไป ทั้งนี้หากมีการศึกษาอย่างจริงจัง และนำผลการศึกษาดังกล่าวมาใช้เป็นแนวทางการพัฒนา กำหนดแผนปฏิบัติการในชุมชน และให้การส่งเสริมสนับสนุนอย่างเหมาะสมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและภาคประชาชน จะก่อให้เกิดพลังผลักดันที่จะนำมาซึ่งความยั่งยืนของชุมชน ดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของคนและช้างในสังคมไทยสืบต่อไป

1.2 จุดมุ่งหมายของการศึกษา

เพื่อศึกษา รูปแบบและแนวทาง การจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านเลียงช้าง จังหวัดสุรินทร์

1.3 ระเบียบวิธีวิจัย

1.3.1 การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มุ่งเน้นการศึกษาความสัมพันธ์ของช้าง ความรู้ ช้าง ชุมชนคนเลียงช้าง ประชาชนทั่วไปในท้องถิ่นและต่างท้องถิ่นในจังหวัดสุรินทร์ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการกำกับดูแล ส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาด้านต่าง ๆ ของชุมชน ตั้งแต่ระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล รวมถึงภาคธุรกิจเอกชนที่ให้บริการด้านต่าง ๆ แก่นักท่องเที่ยว ทั้งรายใหญ่และรายย่อยในจังหวัดสุรินทร์

1.3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.3.2.1 ประชากรในการวิจัย ผู้วิจัยจะศึกษาจากบุคคลที่มีส่วนสัมพันธ์กับกระบวนการเลียงช้างในจังหวัดสุรินทร์ ทั้งที่เป็นหน่วยงานราชการ องค์กรท้องถิ่น และชุมชน

1.3.2.2 กลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยใช้การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purpose Sampling) โดยจำแนกได้ดังนี้

- 1) กลุ่มคนเลียงช้าง จะเลือกผู้นำกลุ่ม ผู้นำอาวุโสในกลุ่ม ความรู้ ช้าง คนที่ยังมีช้างเลี้ยงอยู่ในปัจจุบัน และคนที่เคยเลี้ยงช้างมาก่อนแต่ปัจจุบันไม่ได้เลี้ยงแล้ว
- 2) กลุ่มคนทั่วไปที่ไม่ได้เลี้ยงช้างในหมู่บ้านเลียงช้าง
- 3) หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการกำกับดูแล ส่งเสริมสนับสนุน การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับช้างโดยตรง และส่วนที่เกี่ยวข้องด้านอื่นในชุมชน ตั้ง

แต่ระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล โดยจะเลือกจากหัวหน้าหน่วยงานนั้น ๆ และเจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่กำกับดูแล รับผิดชอบในพื้นที่ศึกษาโดยตรง

1.3.3 การเก็บข้อมูล ผู้วิจัยจะใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธีคือ

1.3.3.1 การวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Review) ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยจะค้นหาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น ห้องสมุดสภาวิจัยแห่งชาติ ห้องสมุดการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ห้องสมุดสถาบันราชภัฏสุรินทร์ ศูนย์คชศึกษาสุรินทร์ และจากแหล่งอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อศึกษาทบทวนทั้งในด้านแนวคิดทฤษฎี และข้อมูลทั่วไปที่มีการกล่าวอ้างถึง ซึ่งการวิเคราะห์เอกสารนี้จะเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ผู้วิจัยมีความพร้อมก่อนการลงเก็บข้อมูลภาคสนาม เพราะจะช่วยให้ผู้วิจัยได้ความรู้ เกิดความเข้าใจ และรู้จักชุมชนมากขึ้น ซึ่งมีส่วนช่วยให้สามารถวางแผนการจัดการเก็บรวบรวมข้อมูลได้รวดเร็วและครบถ้วนยิ่งขึ้น

1.3.3.2 การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ผู้วิจัยจะทำการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกโดยใช้แนวคำถามแบบมีโครงสร้างค้นหาข้อมูลจากควาญช้าง คนในชุมชน ประชาชนทั่วไป ตัวแทนหน่วยงานราชการและรัฐวิสาหกิจที่เกี่ยวข้อง ตัวแทนจากภาคธุรกิจเอกชน และร้านค้าหรือร้านให้บริการในชุมชน

1.3.3.3 การสังเกตการณ์ (Observation) ผู้วิจัยจะใช้วิธีการเข้าไปอยู่ในชุมชนในระยะเวลาหนึ่ง เพื่อศึกษาและสังเกตวิถีการดำรงชีวิตประจำวันของชาวภูยเลียงช้าง โดยเฉพาะในช่วงเวลาสำคัญที่ชุมชนจะจัดงานใหญ่ประจำปีคือ งานบวชนาคหรือช่วงเข้าพรรษา (เดือนพฤษภาคม) และในช่วงการดำรงชีวิตปกติของชุมชน

1.3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยพิจารณาจากเอกสารข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ จากความเชื่อและคำบอกเล่าสืบต่อกันในชุมชน จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยที่ใช้วิธีการเข้าไปอยู่ในชุมชนในระยะเวลาประมาณ 4 เดือน จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลัก จากนั้นจึงนำข้อมูลของทุกส่วนมาพิจารณา วิเคราะห์เทียบเคียงกัน เพื่อให้ข้อมูลที่มีความถูกต้อง เทียบตรง ครบถ้วน และเกิดประโยชน์สูงสุด

1.4 วิธีวิจัย

1.4.1 กำหนดกรอบการศึกษาค้นคว้า และกำหนดวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษา

1.4.2 ศึกษาเอกสาร ข้อมูล บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ

1.4.3 สร้างแนวคำถามเชิงโครงสร้างสำหรับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งในและนอกชุมชน

1.4.4 ปรับปรุงแก้ไขความบกพร่อง ทั้งนี้เพื่อให้แนวคำถามครอบคลุมประเด็นศึกษาให้มากที่สุด

1.4.5 เก็บข้อมูลภาคสนามจากผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งภายในและภายนอกชุมชน โดยภายนอกชุมชนนั้น ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกโดยใช้แนวคำถามเชิงโครงสร้าง ส่วนภายในชุมชน ผู้วิจัยจะใช้วิธีการเข้าไปอยู่ในชุมชนเพื่อสังเกตวิถีชีวิตประจำวันของคนในชุมชน พร้อมทั้งจดบันทึกสิ่งที่พบเห็นตามกรอบของการศึกษา ตลอดจนทำการสัมภาษณ์เจาะลึกจากแกนนำหรือผู้อาวุโสในชุมชน พร้อมทั้งรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

1.4.6 วิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยพิจารณาจากข้อมูล เอกสารที่ได้จากการค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ จากเรื่องราวและคำบอกเล่าในชุมชน จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยในชุมชน พร้อมทั้งข้อมูลจากการสัมภาษณ์เจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักจากทุกส่วนที่เกี่ยวข้อง แล้วจึงนำมาวิเคราะห์เทียบเคียงกัน เพื่อให้ข้อมูลที่ได้นี้มีความถูกต้อง เทียบตรงซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อไป

1.4.7 เขียนรายงานผลการวิเคราะห์ข้อมูล ภายหลังจากการได้เก็บรวบรวมข้อมูลครบถ้วนตามเป้าประสงค์ของกรอบการศึกษาแล้ว ผู้วิจัยจะเขียนรายงานวิจัยโดยใช้เทคนิคการเขียนเชิงพรรณนา โดยจะเขียนพรรณนาเพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมดที่เป็นอยู่ของชุมชนแห่งนี้ ทั้งนี้ผู้วิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็นส่วน ๆ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนให้มากที่สุด

1.4.8 นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยเบื้องต้นต่อชุมชนเพื่อรับฟังข้อเสนอแนะเพิ่มเติมก่อน แล้วจึงทำการปรับแก้ตามความเหมาะสมภายใต้กรอบการศึกษาวิจัย จากนั้นจึงนำผลการวิจัยที่ปรับแก้จากชุมชนแล้วส่งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติพิจารณา ให้ความเห็นและปรับแก้เพิ่มเติมตามความเหมาะสม ซึ่งผู้วิจัยยินดีปรับปรุงแก้ไขตามข้อวิจารณ์ของคณะกรรมการภายใต้กรอบการศึกษาวิจัยดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อให้ผลงานวิจัยมีความครบถ้วน สมบูรณ์ และก่อประโยชน์ได้จริงแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าต่อไปในภายหลัง

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ได้ รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านเลี้ยงช้าง จังหวัดสุรินทร์

1.6 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 หน่วยงานภาครัฐในจังหวัดสุรินทร์ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด เทศบาลอำเภอเมือง และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เขต 1 ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดงานแสดงช้างของจังหวัดสุรินทร์ สามารถนำผลการวิจัยนี้ประกอบการกำหนดทิศทาง นโยบาย และแนวทางการปฏิบัติงานของแต่ละฝ่ายที่มีส่วนรับผิดชอบในการจัดงานดังกล่าวได้

1.6.2 หน่วยงานภาครัฐอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดในพื้นที่ เช่น สำนักงานป่าไม้ สำนักงานเกษตร พัฒนาการ สัตวแพทย์ ตลอดจนไปถึงองค์การบริหารส่วนตำบล (อ.บ.ต.) และกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในชุมชน สามารถนำผลการวิจัยดังกล่าวมาปรับประยุกต์ทำกิจกรรมที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ และมีความยั่งยืนของวัฒนธรรมในชุมชนได้ต่อไป

1.6.3 ประชาชนในพื้นที่ มีแนวทางการประกอบการทางด้านการให้บริการท่องเที่ยว ที่จะนำมาประยุกต์ใช้กับกิจกรรมการท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสมกับสภาพวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในชุมชน

1.6.4 ชุมชนอื่นที่มีแหล่งทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม สามารถนำผลการวิจัยนี้ไปปรับประยุกต์เพื่อกำหนดแนวทางการจัดการด้านต่าง ๆ ให้มีความเหมาะสมกับสภาพการดำรงอยู่ในชุมชนของตน

1.7 คำศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

1.7.1 การท่องเที่ยว หมายถึง การนันทนาการรูปแบบหนึ่ง ที่เกิดขึ้นระหว่างเวลาว่าง ที่มีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเป็นการเดินทางจากที่หนึ่งที่มีจุดหมายที่อยู่อาศัย ไปยังอีกที่หนึ่งที่ดี เป็นแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเปลี่ยนบรรยากาศและสิ่งแวดล้อม โดยมีแรงกระตุ้นจากความต้องการในด้านกายภาพ ด้านวัฒนธรรม ด้านการปฏิสัมพันธ์ และด้านสถานะหรือเกียรติคุณ

1.7.2 ความยั่งยืน หมายถึง ความสามารถของระบบที่จะรักษาประสิทธิภาพของระบบ ให้ดำรงอยู่ได้ แม้ว่าจะมีการรบกวนหรือกระทบกระเทือนจากปัจจัยบางอย่างก็ตาม ตัวอย่างเช่น ความยั่งยืนของวัฒนธรรมในชุมชน ก็คือ ความสามารถของส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นมาเป็นชุมชน เพื่อร่วมกันพิทักษ์รักษาสิ่งที่เป็นวิถีชีวิตและแบบแผนพฤติกรรม อันรวมกันเรียกว่า วัฒนธรรมของชุมชน ให้ดำรงอยู่สืบเนื่องต่อไปได้ แม้ว่าจะมีวัฒนธรรมอื่นจากภายนอกชุมชนเข้ามามีอิทธิพลและส่งผลกระทบต่อบางส่วนของชุมชนก็ตาม

1.7.3 การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว และผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่าง ๆ ของอนุชนรุ่นหลัง และให้มีความหมายถึง การจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศน์ด้วย

1.7.4 ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณที่มีขอบเขตจำกัด โดยมีลักษณะการดำเนินชีวิตอย่างเดียวกัน เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ภาษาพูด มีการจัดระบบต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่คนในชุมชน และคนในชุมชนต่างมีความผูกพันต่อชุมชนนั้น

1.7.5 วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัว มีการสั่งสมและมีการถ่ายทอด โดยมีทั้งสาระและรูปแบบที่เป็นระบบความเชื่อ ความคิด วิธีการ โครงสร้างทางสังคม สถาบัน ตลอดจนวัตถุสิ่งของต่าง ๆ อันเกิดจากการคิดและการทำของคน

1.7.6 วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง แบบแผนพฤติกรรมการดำรงชีวิตของกลุ่มคน ซึ่งสมาชิกเรียนรู้ สัมผัส และถ่ายทอดสืบต่อกันไป โดยการอบรมสั่งสอนทั้งจากทางตรงและทางอ้อมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งแบบแผนพฤติกรรมของกลุ่มคนดังกล่าวเป็นผลมาจากระบบความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติ ซึ่งถ่ายทอดกันมาด้วยกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม

1.7.7 การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชน หมายถึง ความพยายามของชุมชนที่จะรักษาไว้ซึ่งวิถีชีวิตและแบบแผนพฤติกรรม ที่มีการสั่งสมและได้รับการถ่ายทอดมา และถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อ ๆ ไป ให้สามารถดำเนินต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง

1.7.8 หมู่บ้านเลี้ยงช้าง หมายถึง หมู่บ้านตากกลาง หมู่ที่ 9 ตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

การศึกษาเรื่อง "รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง จังหวัดสุรินทร์" มีประเด็นที่ควรนำมาพิจารณาในด้านแนวคิด ทฤษฎี และการทบทวนเอกสารเพื่อเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์และนำเสนอผล ดังนี้

2.1 แนวคิดเรื่องวัฒนธรรม

การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมส่วนใหญ่มาจากคำรายนักวิชาการตะวันตกมีลักษณะครอบคลุมถึงการใช้ชีวิต วิถีชีวิต และความเชื่อของคนในแต่ละสังคม ซึ่งมีแง่มุมการอธิบายได้หลายมิติ ดังนี้

2.1.1 ความหมายของวัฒนธรรม

แฟนเชทท์ (Fanchette, 1986:26 อ้างในสุจิตรา ชนานนท์, 2536:28) มีมุมมองอีกมิติหนึ่ง โดยอิงเข้ากับภูมินิเวศน์หรือสภาพแวดล้อมของสังคมไทยกล่าวว่า วัฒนธรรมคือการไปยืนบนพื้นฐานของชาวบ้านแล้วมองว่า ชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งหมดคืออะไร ทั้งนี้วัฒนธรรมมีลักษณะ 2 ส่วนประกอบกันคือ "ส่วนที่มองเห็นได้" และ "ส่วนที่มองเห็นไม่ได้" เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และองค์ประกอบที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับคุณค่าสูงสุด

เดอวอส และ ฮิปเปอร์ (De Vos & Hippler, 1969:323-324 อ้างในสมบัติ ธำรงธัญวงศ์, 2536:9-10) เชื่อว่าวัฒนธรรมทางสังคมศาสตร์ไม่ได้ระบุเฉพาะเจาะจงว่าต้องเป็นสิ่งที่ดำรงเท่านั้น แต่หมายถึงแบบแผนพฤติกรรมการดำรงชีวิตของกลุ่มคน ซึ่งสมาชิกเรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกันไป ด้วยการอบรมสั่งสอน ทั้งทางตรงและทางอ้อมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แบบแผนพฤติกรรมของกลุ่มคนดังกล่าวเป็นผลมาจากระบบความเชื่อ (Belief) ค่านิยม (Value) และทัศนคติ (Attitude) ซึ่งถ่ายทอดกันมาด้วยกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Socialization) หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นผลของการกระทำที่ผ่านมา และเป็นเงื่อนไขสำหรับการกระทำต่อไปในอนาคตของชนกลุ่มหนึ่ง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (อ้างใน สีวาลัย สุตรา, 2538 : 15) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมตามกรอบและทิศทางแผนวัฒนธรรมแห่งชาติ (พ.ศ.2535-2539) ไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีทั้งสาระและรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการ โครงสร้างทางสังคม สถาปัตยกรรมแบบแผนและทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น การดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องเข้าใจบริบทและเงื่อนไขแวดล้อม สักยภาพของมนุษย์ ตลอดจนสิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดยั้ง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2540:20) ได้เสนอแนวคิดโดยมองวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นทุน (Culture as capital) ซึ่งมีนัยสำคัญว่า เมื่อวัฒนธรรมเป็นทุนชนิดหนึ่งก็มีการสะสมทางวัฒนธรรม (Cultural Stock) และการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมที่สะสมไว้ โดยถือว่าเกิดการลงทุนหรือทำให้ทุนเดิม (มรดกทางวัฒนธรรม) สามารถรักษาคุณค่าไว้ ดังนั้นความมั่นคงทางจิตวิญญาณจึงมีผลต่อความมั่นคงทางวัฒนธรรม

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า "วัฒนธรรม หมายถึง วิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมกันมา รวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำ สร้าง กำหนด สะสม และรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมอาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิดและการกระทำของมนุษย์"

สังคม สัจจอร์ (2542) ได้ให้ความหมายว่า "วัฒนธรรม คือ วิถีของความคิด วิถีชีวิต และสุนทรียภาพอันเป็นลักษณะร่วมกันของผู้คนในแต่ละสังคม"

ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2518:40-42 อ้างใน ไพฑูรย์ ช่างเรียน ,2538:20) แสดงทัศนะว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ นอกเหนือจากความแตกต่างทางร่างกายและชีวภาพ มีลักษณะพิเศษคือมีวัฒนธรรมที่มนุษย์ได้ร่วมกันคิดค้น สร้างสรรค์ และสะสม คือปฏิบัติเป็นแบบแผนแห่งพฤติกรรมในชีวิตมานานแสนนาน การมองวัฒนธรรมจึงทำได้ 2 แนวมุม

1) การพิจารณาว่าวัฒนธรรมเป็นมรดกสังคม โดยมองว่าพฤติกรรมที่มนุษย์ได้สะสมเอาไว้ในอดีต และได้ตกทอดมาเป็นสมบัติของมนุษย์ในปัจจุบัน ในฐานะปัจจัยของการครองชีวิต ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งรวมของความรู้ ความคิด ความเชื่อ ศิลปะการดำเนินชีวิต และรวมถึงภาษา กฎหมาย กฎเกณฑ์ของสถาบันต่าง ๆ ระเบียบสังคม ประเพณี อุปนิสัย ศิลธรรม คุณธรรม ตลอดจนอุดมคติ

2) การพิจารณาว่าพฤติกรรมการครองชีวิตส่วนใหญ่ มักขึ้นอยู่กับเราต้องการสิ่งใด ต้องการทำอะไร ในสถานการณ์เฉพาะอย่างและเฉพาะเวลา ซึ่งเป็นนัยที่ว่าวัฒนธรรมเป็นแบบแผนแห่งการครองชีวิต

ไพฑูรย์ ช่างเรียน (2538:21-22) ได้มองกว้างออกไปโดยจำแนกวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทคือ

1) วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับวัตถุ (Non-material culture) ได้แก่วัฒนธรรมที่เป็นความคิดอ่าน แบบแผนพฤติกรรมในการดำเนินชีวิต เช่นภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อถือ ศาสนา ความสนใจ ตลอดจนทัศนคติในด้านต่าง ๆ

2) วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material culture) เป็นสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์หรือสร้างขึ้น ตลอดจนเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่อยู่ในรูปของวัตถุเช่น เครื่องจักรกล ลักษณะของที่อยู่อาศัย โบสถ์ วิหาร เครื่องประดับ ฯลฯ

ความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นมุมมองด้านวิชาการแตกต่างจากความหมายในพจนานุกรมไทย (ราชบัณฑิตยสถาน,2525:746) ที่ระบุว่า เป็นความเจริญงอกงามแก่หมู่คณะ

และในพระราชบัญญัติวัฒนธรรม พ.ศ.2485 ระบุว่า วัฒนธรรมคือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน อย่างไรก็ตาม คดียังระบุถึงแง่มุมทางวิชาการโดยมีความหมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนส่วนใหญ่ในหมู่ผลิตสร้างขึ้น ด้วยการเรียนรู้จากกันและกันและร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน

จะเห็นได้ว่า หากมองวัฒนธรรมในความหมายอย่างแคบแล้ว มีแนวโน้มที่จะมองวัฒนธรรมในด้านที่เป็นบวกและหยุดนิ่งเช่นที่พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำนิยามไว้ แต่หากมองในทัศนะที่กว้างขึ้นก็จะทำให้เข้าใจได้ว่าวัฒนธรรมนั้นมีทั้งด้านที่เป็นความเจริญงอกงามและด้านที่เป็นความเสื่อมได้เช่นกัน โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เน้นเชิงวัตถุ นอกจากนี้ยังมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงในเชิงครอบงำและถูครอบงำด้วยภาวะปัจจัยในยุคโลกาภิวัตน์อีกด้วย

2.1.2 องค์ประกอบของวัฒนธรรม

เพื่อเป็นการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบย่อยของวัฒนธรรมจึงแยกองค์ประกอบของวัฒนธรรมเพื่อดูส่วนประกอบย่อยต่าง ๆ โดยมีนักวิชาการส่วนหนึ่งได้แยกองค์ประกอบดังนี้

ไวท์ (Leslie A. White อ่างในสนิท สมักรการ, 2525:49) มีความเห็นว่า วัฒนธรรมเป็นระบบที่มีการจัดการอย่างกลมกลืน โดยมี 3 ระบบย่อยประกอบเข้าด้วยกัน

1) ระบบเทคนิควิทยา (Technological system) ประกอบด้วยเครื่องมือ เครื่องใช้ ที่เป็นวัตถุจักรกล ตลอดจนสารเคมีทั้งหลาย รวมถึงเทคนิคในการใช้สิ่งเหล่านั้น และมนุษย์ในฐานะที่เป็นสัตว์ชนิดหนึ่งกระทำต่อสภาวะแวดล้อม

2) ระบบสังคมวิทยา (Sociological system) ประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมแบบแผนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในรูปของส่วนรวมหรือบุคคลก็ตาม เช่นความสัมพันธ์ด้านเครือญาติ เศรษฐกิจ การทหาร ศาสนา เป็นต้น

3) ระบบอุดมการณ์ (Ideological system) ซึ่งประกอบด้วยความนึกคิดต่าง ๆ (Ideas) ความเชื่อ ความรู้ แสดงออกมาในภาษาพูด และการใช้สัญลักษณ์ในรูปแบบอื่น

ไพบูลย์ ช่างเรียน (2538:24-25) ได้จำแนกองค์ประกอบของวัฒนธรรมโดยอ้างถึง เกษม อุทยานิน (2506:5-8) จูรี จุลละเกศ (2514:46-47) และสุพัตรา สุภาพ (2519:46-47) โดยสรุปว่าวัฒนธรรมมีองค์ประกอบดังนี้

1) องค์ประกอบเกี่ยวกับความคิด (Concept) ได้แก่ความเชื่อ ความเข้าใจ ทัศนคติ ตลอดจนอุดมการณ์ทั้งหลาย เช่นความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียวหรือหลายองค์ ความคิดเห็นหรืออุดมการณ์ทาง เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง การบริหาร ความเข้าใจในเรื่องของมนุษย์ การยอมรับว่าสิ่งใดควร-ไม่ควร ถูก-ผิด ตลอดจนเครื่องวัดหรือมาตรฐานในการตัดสินใจของคน

2) องค์ประกอบทางพิธีการ (Usage) เป็นเรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไปในสังคม เช่นพิธีกรรมทั้งหลายเป็นต้นว่า การแต่งงาน การบวชนาค พิธีทางศาสนา

3) องค์ประกอบทางวัตถุ (Instrumental and symbolic object) คือวัฒนธรรมทางวัตถุที่สามารถจับต้องได้ มีรูปร่าง เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ บ้าน โรงเรียน วัด รวมถึงภาษาเขียน และสัญลักษณ์ในการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน

4) องค์ประกอบเกี่ยวกับองค์การ (Organization of association) เป็นการมองในลักษณะของสถาบันหรือองค์การ สมาคม ซึ่งหมายถึงกลุ่มที่มีการจัดการอย่างมีระเบียบ มีโครงสร้างและหน้าที่เป็นทางการ มีการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับ ตลอดจนวัตถุประสงค์ในองค์การ

2.1.3 ลักษณะสำคัญของวัฒนธรรม

ลักษณะสำคัญ หรือคุณสมบัติเฉพาะของวัฒนธรรมมีผู้อธิบายไว้ดังนี้

ไพบูลย์ ช่างเรียน (2538:22-23) ได้ชี้ว่าวัฒนธรรมมีคุณสมบัติสำคัญดังนี้

1) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้ทางสังคม ไม่ได้เกิดจากการถ่ายทอดทาง ชีวภาพหรือกรรมพันธุ์

2) วัฒนธรรม เป็นสิ่งที่สามารถถ่ายทอดได้ เป็นของที่มีอยู่แล้วในสังคม คือมรดกทางสังคม

3) วัฒนธรรมของแต่ละสังคม มีลักษณะแตกต่างกันออกไป คือวัฒนธรรมของสังคมหนึ่ง จะแตกต่างจากวัฒนธรรมอีกสังคมหนึ่ง

4) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ สามารถถ่ายทอดกันได้ และเนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์ที่รู้จักใช้ความคิด ดังนั้นในการถ่ายทอดวัฒนธรรมทำให้สามารถปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมขึ้นใหม่ได้ เพื่อให้เหมาะสมตลอดจนสร้างความก้าวหน้าให้กับวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ให้สูงขึ้น ดังนั้นวัฒนธรรมจึงมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาจากกระแสที่ยอมรับกันในระดับสังคม อาจจะสรุปได้ว่า วัฒนธรรมประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้ (สุจิตรา ธนานันท์, 2536:27)

- 1) เป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้
- 2) แบบแผนของพฤติกรรม
- 3) ผลผลิตของการเรียนรู้
- 4) สมาชิกของคนในสังคมมีอยู่ร่วมกัน
- 5) เป็นมรดกทางสังคม
- 6) เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์
- 7) เป็นพฤติกรรมในระดับของกลุ่มคน

- 8) วัฒนธรรมมีทั้งระดับใหญ่และระดับย่อย
- 9) ให้คุณค่าต่อสังคม
- 10) สร้างความพอใจแก่มนุษย์
- 11) หล่อหลอมบุคลิกภาพของปัจเจกชน
- 12) มีเอกลักษณ์ของตนเองในแต่ละสังคม
- 13) มีการเปลี่ยนแปลง

2.1.4 ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม

ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า "วัฒนธรรม" มีลักษณะเปลี่ยนแปลงได้ขึ้นอยู่กับการทำงานของ
คนในสังคม ซึ่งกระบวนการทำให้วัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้มีปัจจัยหลายประการ

เดวี พงศ์พิศ (2534:69-70) ได้อธิบายถึงกระบวนการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงทาง
วัฒนธรรม โดยชี้ว่ากระบวนการทัศน์ (Paradigm) ที่หมายถึงพื้นฐานการคิด การให้คุณค่า และการกระทำ
ของสังคม สามารถปรับตัวหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ซึ่งมีลักษณะ 4 ประการคือ

- 1) การอนุรักษ์วัฒนธรรม คือการดำรงรักษาศิลปะ วัตถุสิ่งของ ประเพณี ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ
- 2) การฟื้นฟูวัฒนธรรม เป็นการนำวัฒนธรรมที่ได้เลือนหายไปหรือถูกรบกวนทำให้กลับคืนมาเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนในท้องถิ่น
- 3) การประยุกต์วัฒนธรรม คือการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมโดยสืบทอดคุณค่าดั้งเดิมด้วยรูปแบบใหม่ โดยไม่ได้ทำลายคุณค่าดั้งเดิม เป็นการเพิ่มคุณค่าหรือไม่ได้ลดคุณค่านั้นลงไป
- 4) การสร้างใหม่ คือกระบวนการผลิตซ้ำหรือผลิตใหม่ โดยรวมกระบวนการขั้นต้นและมีสัดส่วนความใหม่มากกว่าความเก่าหรือของเดิม

2.1.5 ลักษณะของวัฒนธรรมไทย

จะเห็นได้ว่าศาสตร์ด้านวัฒนธรรมมีการศึกษาอย่างกว้างขวาง ครอบคลุมทุกมิติของการใช้ชีวิตของผู้คนในสังคม ในส่วนของประเทศไทยซึ่งเป็นหน่วยย่อยของมนุษยชาติ ซึ่งมีลักษณะทางวัฒนธรรมจำเพาะเจาะจง มีนักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาถึงระบบวัฒนธรรมไทย

ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง (2515 อ่างในไพบูลย์ ช่างเรียน, 2538:115-118) ได้ชี้ว่า วัฒนธรรมไทย มีลักษณะพิเศษ 7 ประการดังนี้

- 1) ความรักอิสระภาพหรือความเป็นไท โดยมีนิสัยไม่ต้องการอยู่ใต้อำนาจบังคับบัญชาของผู้อื่น ไม่ชอบการควบคุมและการบังคับแบบเข้มงวด

2) ปึงเจกบุคคลนิยม (Individualism) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลมาจากศาสนาพุทธ ที่ถือว่าบุคคลจะเป็นอย่างไรเกิดจากกรรมในอดีต บุคคลพึงได้แต่ตนเองเท่านั้น จะพึงบุคคลอื่นไม่ได้ คนไทยมักยึดหลักต่างคนต่างอยู่ดังสำนวนว่า "บ้านใครใครอยู่ อุใครใครนอน" หรือ "ธุระไม่ใช่" การติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลจะยึดหลักเกรงใจกัน หมายถึงการไม่เรียกร้องบังคับให้คนอื่นทำในสิ่งที่เขาไม่ยอมทำ

3) มัคน้อย สันโดษ และพอใจในสิ่งที่ตนเองมี เป็นลักษณะของการไม่ชอบค้ำคะนทะเลเยอทะเลยาน ที่จะเอาอย่างคนอื่น เพราะถือว่าความสำเร็จเป็นเรื่องของบุญกรรม

4) การหาความสุขของชีวิต โดยคนไทยมองชีวิตในแง่ความสวยงาม และการหาความสุขจากโลก ความรู้สึกที่ผิดชอบในใจของคนไทยจะไม่ค่อยมี

5) เคารพเชื่อฟังอำนาจ โดยทั่วไปคนไทยนิยมการแสดงความนอบน้อมและให้ความเคารพต่อบุคคลมีอำนาจ ความสัมพันธ์เป็นไปตามแบบพิธี ซึ่งแสดงฐานะสูงต่ำของบุคคล

6) ความโอ้อ่า เป็นลักษณะเชื่อมั่นและยิ่งใหญ่ในเกียรติของตนเอง ไม่ยอมให้ดูถูกกันง่าย ๆ

7) สุภาพอ่อนโยน จิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ น้ำใจกว้างขวางเห็นใจผู้อื่น ซึ่งมีลักษณะเป็นมิตรกับทุกคน มีชื่อเสียงด้านการต้อนรับแขกหรือคนแปลกหน้าอย่างอบอุ่น นิยมการช่วยเหลือกัน ไม่ซ้ำผู้แพ้ บางครั้งโกรธง่ายแต่หายเร็ว

ลักษณะวัฒนธรรมของคนไทยสามารถจัดลักษณะโดยอาศัยการพิจารณาถึงความสามารถในการปรับตัวโดย สนิท สมัยการ (2533:57-59) สรุปลักษณะเด่นของวัฒนธรรมไทยได้แก่

1) มีความสามารถในการปรับตัวสูง (Highly adaptive) โดยคนไทยมีวัฒนธรรมที่เปิดรับวัฒนธรรมอื่นค่อนข้างมาก โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มีอำนาจเหนือกว่า

2) มีความยืดหยุ่นสูง (Highly flexible) เป็นส่วนหนึ่งของความสามารถปรับตัว แสดงถึงการรู้จักผ่อนสั้น ผ่อนยาว รู้จักรับ รู้จักเลือกในสิ่งที่เหมาะสม

3) มีความยึดมั่นในความเป็นไทยอย่างเหนียวแน่น (Thai-ism) แสดงถึงความภูมิใจในความเป็นคนไทย และแสดงออกถึงพฤติกรรมความรักพวก รักห้อง รักญาติพี่น้อง และความเป็นคนไทยโดยส่วนรวม

อีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นจุดด้อยของวัฒนธรรมไทย ซึ่งอาจชี้ได้ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งให้สังคมไทยพัฒนาไปอย่างเชื่องช้า และขาดความเข้มแข็งในทุกมิติซึ่งควรแก่การปรับปรุงแก้ไขมีดังนี้ (เพ็ง อ่าง:60)

1) วัฒนธรรมการยึดถือในตัวบุคคลมากเกินไป เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้บริหารระดับสูง ทำให้เกิดการชิงดีชิงเด่นและขาดการทำงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ

2) วัฒนธรรมรักเสรีโดยปราศจากขอบเขต ไม่เคารพเกรงกลัวกฎหมาย ชอบทำอะไรตามใจตนเอง

3) ความเชื่อหรือยึดถือในเรื่องไสยศาสตร์ โชคลาง ชะตากรรมต่าง ๆ ยังมีอยู่มาก ทำให้เสียเวลา เงินทอง ในงานพิธีกรรมดังกล่าว

จะเห็นได้ว่าทั้งประเพณี แข้มกลืนฟุ้ง และ สนิท สมัครการ สรูปลักษณะเด่นของวัฒนธรรมไทยภายใต้ความหมายอย่างกว้าง ในลักษณะที่มีทั้งด้านบวกและด้านลบ ในขณะที่เดียวกันก็มองวัฒนธรรมไทย ที่อยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทั้งที่เป็นปัจจัยผลจากภายในและจากปัจจัยภายนอก

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

2.2.1 ความหมาย

โครงการวิถีทรรศน์ได้อธิบายถึงการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมไว้ในบทนำของหนังสือวิถีไทย การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. 2540 อ้างใน กุลธิดา สามะพุทธิ. นิตยสารสารคดี ปีที่ 13 ฉบับที่ 153, พฤศจิกายน 2540, หน้า 36, 38) ว่า การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมคือ การท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ผู้อื่น และย้อนกลับมามองตนเองอย่างเข้าใจความเกี่ยวพันของสรรพสิ่งในโลก ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

2.2.2 หลักการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2540) ได้นำเสนอหลักการเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ดังนี้

1) ต้องเปลี่ยนการท่องเที่ยว (Tourism) เป็นการเดินทาง (Travel) ให้คนกลุ่มเล็ก ๆ สร้างภูมิปัญญาของกลุ่ม ไปศึกษา ไปดูตามความสนใจของตนเอง เป็นการเดินทางไปรู้จัก การเดินทางต้องเป็นโลกส่วนตัว ไปอย่างเกรงใจ ไปอย่างเคารพต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นและชุมชน มีความสุขของการเดินทางเป็นเป้าหมาย ไม่ใช่ไปบุกรุกพิธีกรรม ความเชื่อของชาวบ้าน หรือไปซื้อทุกอย่างที่ขวางหน้า

2) ต้องการให้การศึกษาโดยเฉพาะกับเด็ก ๆ ให้เรียนรู้และเข้าใจการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม เพราะในโลกปัจจุบันนี้เราไม่มีทางเลือกหนีนักท่องเที่ยวไปได้ เพราะโลกมันเล็กและเปิดกว้างมากขึ้น การเดินทางสะดวก และผู้คนนิยมเดินทางกันมาก โดยเฉพาะในประเทศไทย นักท่องเที่ยวจะเป็นคนเอเซียด้วยกันมากขึ้น เราจึงควรให้การศึกษาแก่เด็ก ๆ และเยาวชนว่าเราจะเผชิญกับสถานการณ์เช่นนี้ได้อย่างไร จะได้ประโยชน์และเกิดการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกันได้อย่างไร

3) เราต้องเรียนรู้ที่จะเคารพวัฒนธรรมของเพื่อนบ้าน ของชุมชนอื่น รวมทั้งเคารพในวัฒนธรรม ศักดิ์ศรีและผู้คนของเราเองด้วย เราต้องมีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้อื่นมาเยือนจะละเมิดมิได้ เพราะหากเราไม่เคารพวัฒนธรรมของเรา นักท่องเที่ยวอื่นก็ไม่เคารพเช่นกัน

2.2.3 ความเกี่ยวข้องของชุมชนกับการท่องเที่ยว

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2542) ได้กำหนดความเกี่ยวข้องของชุมชนกับการท่องเที่ยวไว้ 2 ลักษณะคือ ประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ และผลกระทบที่เกิดขึ้น

1) ประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ มี 2 ทางคือ ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ และประโยชน์ทางสังคม โดยประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้รับ เช่น เกิดการสร้างงาน สมาชิกชุมชนมีงานทำสืบเนื่องจากการท่องเที่ยวเกิดขึ้น เกิดการพัฒนาอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการบริการการท่องเที่ยว เกิดระบบตลาด เมื่อมีการจัดหาเครื่องอุปโภคบริโภค เครื่องมือ เครื่องใช้ และปัจจัยต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การบริการการท่องเที่ยว เกิดระบบการผลิตวัตถุดิบท้องถิ่นเพื่อป้อนระบบตลาด มีรายได้จากแหล่งรายได้ใหม่ที่เกิดจากการท่องเที่ยว นอกเหนือจากรายได้จากแหล่งรายได้เดิมของชุมชน และครอบครัวชุมชนจะมีรายได้เพิ่มขึ้น ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมจากสถานการณ์การมีการท่องเที่ยวเกิดขึ้น

ส่วนประโยชน์ทางสังคม ที่ชุมชนจะได้รับนั้นมีมากมาย เช่น เกิดการพัฒนาในทางสร้างสรรคขึ้นในสังคม มีการติดต่อทางสังคมที่มีรูปแบบมากขึ้น จะมีสัญญาทางสังคมเกิดขึ้นอันเนื่องจากการตกลงในสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบการท่องเที่ยวของสมาชิกชุมชน สาธารณูปโภคของชุมชน เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา อาจได้รับการพัฒนาหรือปรับปรุงเนื่องจากการมีระบบการท่องเที่ยว สมาชิกชุมชนจะถูกกระตุ้นให้สนใจพัฒนาการศึกษาของตัวเองและบริวาร ทั้งการศึกษาในรูปแบบ ในการด้านบริการ เทคนิค และอื่น ๆ จะเกิดการพัฒนาด้านสาธารณสุข เช่น ความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และความปลอดภัยจากโรคภัย สืบเนื่องจากการบริโภคอุปโภค ที่ได้รับการพัฒนาขึ้น เพื่อเข้าสู่ระบบการท่องเที่ยว มีการบริการทางสังคมอื่น ๆ เช่น ความปลอดภัย และการมีระเบียบ อิศระของสังคม จะได้รับการเอาใจใส่มากขึ้น

2) ผลกระทบที่เกิดขึ้น อาจเป็นทั้งทางบวกและทางลบ โดยผลกระทบทางบวกนั้นก็คือผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับตามที่กล่าวไว้แล้ว ส่วนผลกระทบทางลบที่อาจเกิดขึ้นนั้นก็มียูบ่าง เช่น ขนาดของชุมชนอาจเติบโตเกินไป ถ้าปัจจัยดึงดูดจากการท่องเที่ยวมีกำลังมากและไม่ได้รับการจัดการให้ดี โครงสร้างการบริหารชุมชนอาจเปลี่ยนแปลงไป ถ้าอิทธิพลการท่องเที่ยวมีมากและไม่ได้รับการจัดการให้ดี ด้านวัฒนธรรมเดิมและวิถีชีวิตของชุมชน อาจได้รับผลกระทบและถูกกลืนจากอิทธิพล วัฒนธรรม และแนวทงชีวิตจากภายนอกได้

ในอดีตที่ผ่านมา ชุมชนแทบจะไม่ได้รับประโยชน์ที่แท้จริงจากการท่องเที่ยว เนื่องจากมีผู้ที่มีโอกาสหรือกำลังมากกว่า ได้แสวงประโยชน์จากชุมชนและทรัพยากร โดยละเลยหรือให้ประโยชน์แก่ชุมชนเพียงเล็กน้อย และสร้างผลกระทบทางลบไว้มาก เนื่องจากประชาชนและชุมชนไม่มีโอกาสในการคัดเลือกการพัฒนา หรือจำกัดการขยายตัวของการท่องเที่ยวที่เข้ามาในชุมชน การพัฒนาการท่องเที่ยวมักเกิดจากความต้องการของนักท่องเที่ยว (บุคคลภายนอก) ที่เข้ามาใช้ประโยชน์พื้นที่ และการพัฒนาขององค์กรภาครัฐ หรือการลงทุนของผู้ประกอบการเอกชนในพื้นที่โดยขาดการคำนึงถึงประโยชน์และผลกระทบที่แท้จริง

2.3 แนวคิดเรื่องชุมชน

2.3.1 ความหมาย

จิรพรรณ กาญจนะจิตรา (2530 : 3) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มบุคคลหลาย ๆ กลุ่มมารวมกันอยู่ในอาณาเขตและภายใต้กฎหมายหรือข้อบังคับเดียวกัน มีการปะทะสังสรรค์กัน มีความสนใจร่วมกัน มีผลประโยชน์คล้าย ๆ กัน และมีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น ภาษาพูด ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือมีวัฒนธรรมร่วมกันนั่นเอง

สุวิทย์ ยิ่งวรพันธุ์ (2521: 51, อ้างใน วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532: 2) ได้เขียนถึงคำว่าชุมชนว่า หมายถึง "กลุ่มชนซึ่งรวมตัวอยู่โดยมีความรู้สึกผูกพัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จะโดยอาศัยหลักผูกพันในทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนาเดียวกันก็ตาม ที่ทำให้แต่ละบุคคลมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น ๆ"

พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์ (2517: 91 อ้างใน วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532: 2) ได้เขียนไว้ว่า "ชุมชนมีปัจจัยอันเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น 3 ประการคือ บริเวณชุมชน ประชาชน และระบบความสัมพันธ์ของประชาชน"

ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2506: 91 อ้างใน วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532 : 2) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่าหมายถึง "กลุ่มบุคคลที่ตั้งอยู่เป็นที่เป็นที่ เป็นทาง มีขอบเขตอันเดียวกัน และผู้คนเหล่านั้นมีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการติดต่อซึ่งกันและกัน มีความสนใจร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ความรักชาติ รักมาตุภูมิ มีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น การกินอยู่หลับนอน ภาษาพูด การแต่งงาน การใช้เครื่องมือ เป็นต้น"

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2532: 3) ได้เขียนถึงองค์ประกอบของชุมชนว่า ต้องมีส่วนประกอบคือ ต้องมีประชาชนหรือกลุ่มคน มีอาณาบริเวณ หรือพื้นที่ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่มนุษย์สร้างขึ้น มีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกันของประชาชนในชุมชน มีผลประโยชน์ ความสนใจ และประเพณีบางประการร่วมกัน

2.3.2 หน้าที่ของชุมชน

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535 : 49-50) ได้จำแนกภาระหน้าที่ของชุมชนที่มีต่อประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ออกเป็น 6 ประการ ดังนี้

1) การให้บริการขั้นต้นแก่สมาชิกในชุมชน หมายถึง การให้บริการขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชน ให้ดำเนินไปได้ด้วยดี มีความสุข เช่น การให้บริการทางด้านสาธารณสุข การศึกษา และศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

2) การจัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้นแก่สมาชิกในชุมชน นอกจากหน้าที่การให้บริการข้างต้นแล้ว ชุมชนยังมีหน้าที่จัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่สมาชิกในชุมชนด้วย เช่น การ

ให้บริการทางเศรษฐกิจและสังคม ที่จะช่วยให้สมาชิกในชุมชนได้รับความสะดวกสบายในการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิตอยู่ เช่น จัดให้มีถนน น้ำประปา ไฟฟ้า หรือ โทรเลข โทรศัพท์ เป็นต้น

3) การจัดให้มีหน่วยการปกครองท้องถิ่น เพื่อเป็นการสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนได้มีการช่วยเหลือตนเอง และปกครองตนเองได้ตามระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข จึงเป็นภาระหน้าที่ของชุมชนที่จะต้องจัดให้มีหน่วยการปกครองท้องถิ่นขั้นพื้นฐานขึ้นใน ชุมชน เช่น ในชุมชนชนบทมีสภาตำบล ส่วนในชุมชนเมืองมีเทศบาล หรือสุขาภิบาล เป็นต้น

4) การจัดให้มีการรักษาคุ้มครองสวัสดิการให้แก่สมาชิกในชุมชนทั้งในด้านร่างกายและทรัพย์สิน เป็นธรรมดาที่ในแต่ละชุมชนย่อมมีคดีและคนไม่คิดปะปนกัน ดังนั้น เพื่อป้องกันมิให้คนดีถูกคนไม่ดีข่มเหงรังแก จึงจำเป็นต้องมีการจัดบริการให้แก่สมาชิกในชุมชนในด้านการรักษาคุ้มครองสวัสดิการ เช่น มีสถานีตำรวจ มีกระบวนการยุติธรรม คือศาล รวมทั้งมีระบบการป้องกันตนเองของสมาชิกในชุมชน เช่น มีหน่วยรักษาความปลอดภัย หรือมียามประจำหมู่บ้าน

5) การดูแลควบคุมสวัสดิภาพของสมาชิกในชุมชน หมายถึง มาตรการต่าง ๆ ที่จะช่วยให้สถาบันและองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อรักษา คุ้มครองสวัสดิภาพ ทั้งทางร่างกายและทรัพย์สินของสมาชิกในชุมชนให้คงอยู่ และปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเป็นธรรมเพื่อความสงบสุขและเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน

6) การปลูกฝังค่านิยมที่เหมาะสมให้แก่สมาชิกในชุมชน ค่านิยมหมายถึง สิ่งที่ประชาชนในชุมชนหนึ่งเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรแก่การยึดถือ ยกย่อง หรือปฏิบัติตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ ชุมชนจึงมีหน้าที่จะต้องปลูกฝังค่านิยมที่สมควรให้แก่สมาชิก เช่น การก่อให้เกิดความภูมิใจที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีการปลูกฝังค่านิยมให้รักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของชุมชน

2.4.1 เหตุผลที่ชุมชนต้องอยู่รอด

ทองศรี กำภู ณ อยุธยา (2534 : 2 อ้างใน มยุรี เชิญรัมย์, 2543 : 18-20) ได้กล่าวถึงความจำเป็นที่องค์กรต้องอยู่รอด ซึ่งมีความสอดคล้องกับชุมชนว่า องค์กรใดก็ตามที่ตั้งขึ้นมาด้วยสาเหตุหรือเหตุผลใด ๆ เช่น ตั้งขึ้นโดยสถานการณ์ ตั้งขึ้นมาตามความปรารถนาอย่างแรงกล้าของบุคคล หรือคณะบุคคลก็ตาม ย่อมหลีกเลี่ยงความจริงอย่างหนึ่งไปไม่พ้น นั่นคือ "ความต้องการดำรงไว้ซึ่งความเป็นองค์การให้ได้" ไม่ว่าจะต้องเผชิญอุปสรรคใด ๆ ทุกองค์กรจะต้องพยายามต่อสู้ คดิรน ยืนหยัด รักษาความเป็นองค์การไว้ให้ได้จนวินาทีสุดท้าย และสำหรับเหตุผลที่องค์กรต้องอยู่รอด มีหลายประการ คือ

1) เหตุผลโดยธรรมชาติ นับว่าเป็นเรื่องปกติมากที่เมื่อก่อตั้งขึ้นมาแล้ว ก็ต้องพยายามรักษาไว้ให้ดำรงสภาพเป็นอยู่ชุมชนอยู่ได้ อย่างให้คงสภาพเดิม หรือให้ดีกว่าเดิม Talcott Parsons เคยอธิบายไว้ถึงภาระหน้าที่ขององค์กรและชุมชนที่ยังหันสมัยอยู่เสมอ กล่าวคือ หน้าที่อีกประการหนึ่งในสี่

ประการคือ "การดำรงรักษาไว้ซึ่งรูปแบบของตนเอง" นอกจากนั้น ยังได้เสนอหน้าที่หลักสำคัญอีกประการหนึ่งเป็นการสนับสนุนอีกด้วยว่า "ต้องรู้จักปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายหลักของตน" หน้าที่ที่สำคัญทั้งสองประการนี้ย่อมยืนยันได้ว่า ไม่ว่าจะองค์กรหรือชุมชนจะต้องรักษาและรู้จักปฏิบัติงานให้สำเร็จตามเป้าหมาย

2) เหตุผลตามสภาพแวดล้อม ทุกองค์การหรือทุกชุมชน จะถูกรายล้อมด้วยสภาพแวดล้อมนานาประการ ทั้งนี้เพราะทั้งองค์การและชุมชนมิได้อยู่ในสุญญากาศ และจากสภาพที่ถูกปิดล้อมนี้เอง ทำให้มีลักษณะสองสภาพในการทำงานเสมอ นั่นคือ สภาพคล่องและสภาพฝืด ถ้าหากชุมชนสามารถจัดดำเนินการให้อยู่ในสภาพคล่องได้มากกว่าสภาพฝืดแล้ว ชุมชนนั้นย่อมจะดำรงอยู่ได้ง่ายกว่า ดังนั้นไม่ว่าองค์กรหรือชุมชน จึงพยายามแสวงหาสภาพคล่องอยู่เสมอ โดยจำเป็นต้องใช้กลยุทธ์นานัปการเข้าต่อกรกับสภาพแวดล้อม ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ ตามความเหมาะสมและความจำเป็นที่แต่ละชุมชนมีอยู่แตกต่างกัน การเสริมสร้างสภาพคล่องนี้ เปรียบได้กับลักษณะการบริหารโดยสถานการณ์ ซึ่งเป็นการบริหารยุคใหม่ กล่าวคือ สถานการณ์เป็นตัวกำหนดรูปแบบการบริหาร มีปรัชญาการบริหารที่สำคัญคือ การยอมรับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งถือได้ว่าเป็นสัจธรรม อีกนัยหนึ่งคือ การยอมรับว่าองค์กรหรือชุมชน มีสภาพเป็นพลวัต จึงสามารถอ่อนตัวได้เมื่อถึงคราวจำเป็น และกลับแข็งตัวได้เมื่อถึงคราวจำเป็นเช่นกัน

3) เหตุผลที่เป็นเงื่อนไขด้านสถานการณ์ขององค์กรหรือชุมชน องค์กรหรือชุมชน เป็นสิ่งที่มีชีวิต ย่อมจะต้องมีวงจรชีวิตเช่นเดียวกันมนุษย์ คือต้องมี เกิด แก่ เจ็บ ตาย จะต่างกันอยู่บ้างก็คือ องค์กรตลอดทั้งชุมชนพยายามไม่ตาย แต่อาจจะไม่โต ไม่เจริญ อย่างไรก็ตาม เมื่อองค์กรหรือชุมชนได้เกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องมีการทำนุบำรุงให้เจริญงอกงามตามสภาพที่ควรจะเป็น ต้องเจ็บปวดน้อยที่สุด เพื่อให้สุขภาพแข็งแรง เพื่อเผชิญกับอันตรายที่จะมาคุกคาม กล่าวคือ ต้องมีความสามารถพอที่จะเผชิญและแก้ปัญหาได้ทุกรูปแบบ

4) เหตุผลที่เป็นเงื่อนไขด้านปัจจัยหลักขององค์กรหรือชุมชน ซึ่งประกอบด้วยโครงสร้าง ภารกิจ เทคโนโลยี และคน

4.1) เงื่อนไขด้านโครงสร้างและภารกิจ เราจะพบเสมอว่า เมื่อมีการก่อตั้งองค์การหรือชุมชนไปได้ระยะหนึ่งแล้ว มักจะมีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงโครงสร้างและภารกิจให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ซึ่งหากสามารถจัดโครงสร้างได้อย่างมีประสิทธิภาพ ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์อันเป็นหลักประกันของการดำรงอยู่ได้

4.2) เงื่อนไขด้านเทคโนโลยี เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทอย่างมากในองค์การหรือชุมชน นับได้ว่ามีส่วนทำให้้องค์การหรือชุมชนนั้น ๆ ดำรงอยู่ได้และอาจอยู่ได้อย่างดีด้วย หากมีเจตนาและรู้จักนำมาปรับใช้เพื่อที่จะปรับปรุงการทำงานให้มีประสิทธิภาพขึ้น

4.3) เงื่อนไขด้านคน นับว่าเป็นส่วนสำคัญที่สามารถทำให้องค์การหรือชุมชน ดำรงอยู่หรือตายไปได้มาก องค์กรใดหรือชุมชนใดก็ตามที่เต็มไปด้วยบุคคลที่ไร้ความสามารถ หรือ บุคคลที่ขาดความรับผิดชอบอยู่เป็นจำนวนมากกว่าคนปกติ หรือคนที่มีความสามารถแล้ว มีช้ำมีนาบ องค์กรนั้น ชุมชนนั้นก็ถึงกาลวิบัติอย่างแน่นอน สมาชิกหรือมนุษย์ในองค์กรหรือชุมชน ย่อมมีบทบาทที่สำคัญที่จะทำให้ชุมชนนั้นดำรงอยู่ได้หรือไม่ ถ้าสมาชิกสามารถรู้จักบทบาทหน้าที่ของตน และพร้อมที่จะผลักดันงานในชุมชนให้บรรลุเป้าหมายแล้ว ก็จะทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้

นอกจากเหตุผลต่าง ๆ ที่สนับสนุนให้ชุมชนมีความจำเป็นต้องดำรงอยู่ต่อไปแล้ว ยังมี ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชน และเป็นตัวชี้วัดว่า ชุมชนจะสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้หรือไม่ หรือได้มากน้อยเพียงใด อีกหลากหลายปัจจัย

อย่างไรก็ตาม การดำรงอยู่ของชุมชนย่อมขึ้นอยู่กับการทำหน้าที่ของชุมชนและของ สมาชิกในชุมชนด้วยว่ากระทำได้ดีครบถ้วนเพียงใด เช่น มีการกำหนดเป้าหมายไว้ชัดเจน เพียงพอ มีการแบ่งภาระหน้าที่ให้เป็นสัดส่วน มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการปรับตัว ทั้งทางด้านความสัมพันธ์และกิจกรรมให้เหมาะสม เป็นต้น (มยุรี เจริญรัมย์, 2543 : 22)

2.4.2 ปัจจัยที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

สุพรรณิ ไชยอำพร (2534 : 119 อ้างใน มยุรี เจริญรัมย์, 2543 :20) ได้เสนอแนวทาง 7 ประการในการวิเคราะห์สถาบันเศรษฐกิจในชนบทไทยรูปแบบหนึ่งคือ ศูนย์สาธิตการตลาด หรือร้านค้า หมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยว่า การสร้างสถาบันนั้นประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงไร ขึ้นอยู่กับ

- 1) กฎระเบียบของสถาบัน ซึ่งเป็นตัวประกาศโครงสร้างของสถาบัน หรือการทำหน้าที่ของสถาบัน
- 2) บุคลากร หรือผู้บริหารงาน ซึ่งรวมทั้งผู้ทำงานต่าง ๆ ของสถาบัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้
- 3) ทรัพยากรของสถาบัน ซึ่งรวมทั้งเงินทุนสำหรับการดำเนินงานด้วย
- 4) ความร่วมมือหรือการมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้ได้รับประโยชน์จากสถาบัน
- 5) ความเป็นธรรมในการแบ่งปันผลประโยชน์ หรือความทั่วถึงและเพียงพอในการสนองความต้องการด้านใดด้านหนึ่งของสมาชิก ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้
- 6) ความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่สถาบันนั้นตั้งดำเนินการอยู่
- 7) ความสามารถในการปรับตัว หรือความพร้อมที่จะแข่งขันกับสถาบันอื่นที่มีวัตถุประสงค์ใกล้เคียงกัน

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

2.5.1 ความหมาย

United Nation (อ้างใน จีรพรหม กาญจนะจิตรา, 2530 : 4) การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการซึ่งดำเนินไปด้วยการร่วมกำลังของประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ ให้เจริญยิ่งขึ้น และผสมผสานชุมชนเหล่านั้นเข้าเป็นชีวิตของชาติ และทำให้ประชาชนสามารถอุทิศตนเองเพื่อความก้าวหน้าของประเทศชาติได้อย่างเต็มที่

พัฒน์ บุญยะรัตพันธุ์ (2515) การพัฒนาชุมชนมีอุดมการณ์สำคัญคือสร้างพลังชุมชน และใช้พลังชุมชนในการพัฒนาชุมชน

สังคม สัตยจร (2542) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชน คือ แนวทางการบริหารโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่รัฐบาลได้จัดส่งข้าราชการไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้ชาวชนบทจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นเพื่อกำหนดความต้องการ และพัฒนาโครงการพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเอง โดยรัฐบาลจะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือด้านวิชาการและวัสดุ เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดตั้งสถาบันต่างๆ ขึ้นในชุมชน เช่น สหกรณ์ กลุ่มออมทรัพย์ หลังจากนั้นข้าราชการก็จะเดินทางออกจากพื้นที่

ศุวิทย์ ยิ่งวรพันธุ์ (2521 อ้างใน วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532 : 3) ได้ให้ความหมายของคำว่า การพัฒนาชุมชนไว้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

- 1) การปรับปรุงส่งเสริมให้ชุมชนใดชุมชนหนึ่งดีขึ้น หรือมีวิวัฒนาการดีขึ้น
- 2) การส่งเสริมให้ชุมชนนั้น ๆ มีวิวัฒนาการดีขึ้น คือเจริญทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

- 3) การพัฒนาชุมชนนั้น จะต้องพัฒนาทางด้านวัตถุและพัฒนาด้านจิตใจ โดยการพัฒนาทางด้านวัตถุ คือ การสร้างความเจริญให้แก่ชุมชนเพื่อส่งเสริมให้เกิดมี หรือเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่เราเห็นโดยแท้จริง เช่น การส่งเสริมด้วยการผลิตผล การส่งเสริมระบบขนส่ง การคมนาคม การชลประทาน ฯลฯ ส่วนการพัฒนาด้านจิตใจ คือ การสร้างความเจริญ โดยมุ่งจะให้การศึกษาอบรมประชาชน ซึ่งรวมทั้งการให้การศึกษาตามโรงเรียน มหาวิทยาลัยตามโครงการของกระทรวงศึกษาธิการและการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้ได้รับการศึกษาอย่างดี

- 4) การพัฒนาชุมชน คือ กระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นทั้งนี้โดยประชาชนเข้าร่วมมือและริเริ่มดำเนินงานเอง

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2532:5) ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาชุมชนว่ามีความแตกต่างกันอย่างน้อย 4 ฐานะคือ ในฐานะที่เป็น 1) ขบวนการ 2) โครงการ 3) วิธีการ และ 4) กระบวนการ โดย

- 1) การพัฒนาชุมชนในฐานะที่เป็นขบวนการ (Movement) เปรียบเหมือนเป็นการรณรงค์หรือการต่อสู้ของมวลชนเพื่อการปฏิรูปสภาพความเป็นอยู่ที่ประชาชนมีความไม่พอใจอย่างรุนแรง และ

การเข้ามาร่วมในขบวนการนี้ก็เพราะแรงคล้อยอย่างแรงกล้าที่อยากจะเห็นความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น การพัฒนาชุมชนในฐานะนี้จึงก่อปรด้วยอุดมการณ์และปรัชญา ซึ่งประชาชนที่เข้ามาร่วมในขบวนการมีความเชื่อและศรัทธาอย่างแน่วแน่ว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง

2) การพัฒนาชุมชนในฐานะที่เป็นโครงการ (Program) การพัฒนาชุมชนในฐานะนี้ส่วนใหญ่ ถือว่า รัฐเป็นผู้จัดเตรียมและให้บริการต่าง ๆ แก่ประชาชนในรูปของโครงการพัฒนาต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความต้องการในอันที่จะนำเอาบริการเหล่านั้นไปบำบัดความต้องการของตน

3) การพัฒนาชุมชนในฐานะที่เป็นวิธีการ (Method) เป็นการมุ่งพิจารณาวิธีการทำงานมากกว่าอย่างอื่น กล่าวคือ ถ้ากิจกรรมพัฒนาดำเนินการโดยรัฐบาลทั้งหมด โดยที่ประชาชนไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมด้วย กิจกรรมพัฒนานั้นก็ไม่ถือว่าเป็นกิจกรรมพัฒนาตามวิธีการพัฒนาชุมชน

4) การพัฒนาชุมชนในฐานะที่เป็นกระบวนการ (Process) หมายถึง การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบและมีขั้นตอน กระบวนการพัฒนาชุมชนยังหมายความรวมถึงว่า กิจกรรมพัฒนานั้นเป็นเรื่องต่อเนื่องกันไป นั่นคือ เมื่อครบขั้นตอนของกระบวนการอันหนึ่งแล้ว ก็จะนำไปสู่การเริ่มต้นของกระบวนการในกิจกรรมพัฒนาอื่นต่อไป ขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชนนั้น อาจเริ่มต้นจากการทำการศึกษาและสำรวจสภาพของชุมชนที่ผู้ทำงานพัฒนาจะเข้าไปทำงานด้วย ขั้นที่สอง ได้แก่ การพิจารณาขีดความสามารถของชุมชนที่มีอยู่ ขั้นที่สาม ผู้ทำงานพัฒนาจะต้องช่วยให้ประชาชนในชุมชนสามารถจัดลำดับความสำคัญของปัญหาความต้องการ ขั้นที่สี่ เป็นการวางแผนการพัฒนาโดยยึดหลักข้อเท็จจริงที่ได้ศึกษาหรือสำรวจมา ขั้นต่อไปก็จะเป็นการดำเนินการตามแผน และขั้นสุดท้ายเป็นการประเมินผลกิจกรรมที่ได้กระทำไป รวมถึงการพิจารณาวางแผนโครงการหรือกิจกรรมพัฒนาต่อไปอีก

2.5.2 องค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาชุมชน

จากการให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ข้างต้นว่าเป็นไปได้ทั้งในแง่ขบวนการ โครงการ วิธีการ และกระบวนการ แล้วแต่จะยึดถือหรือปฏิบัติ แต่สำหรับการพัฒนาชุมชนในฐานะที่เป็นกระบวนการนั้น สามารถแยกองค์ประกอบในลักษณะสำคัญได้ดังนี้ (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2532:25)

- 1) การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่มีขั้นตอน มีระเบียบระบบในการทำงาน
- 2) กระบวนการนั้นเป็นเรื่องที่ประชาชนในชุมชนริเริ่มวางแผนดำเนินงานกันเอง เพราะประชาชนย่อมรู้ตัวเองว่าต้องการอะไรและอย่างไรได้ดีกว่าผู้อื่น อันเป็นการให้ความสำคัญกับศักยภาพของประชาชน และปรารถนาให้ประชาชนเป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนของตนเอง
- 3) เมื่อประชาชนริเริ่มดำเนินการวางแผนเองแล้ว ประชาชนก็ควรจะต้องลงมือกระทำการพัฒนาด้วยตัวเอง ซึ่งอาจกระทำได้โดยตรงเช่น ร่วมลงมือลงแรงทำงาน หรือโดยทางอ้อม เช่น ออกเงินหรือวัสดุสิ่งของสนับสนุน เป็นต้น
- 4) การปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน ควรพยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนให้มากที่สุด เพื่อจะได้ไม่ต้องพึ่งพาชุมชนภายนอกอื่น ๆ

5) หากประชาชนร่วมแรงร่วมใจกันแล้วแต่ก็ไม่อาจปฏิบัติงานพัฒนาได้ดีเท่าที่ควร ก็อาจขอความร่วมมือในด้านบริการ วัสดุอุปกรณ์ หรือความรู้ทางเทคนิควิชาการจากองค์กรของรัฐบาล หรือของเอกชนก็ได้

2.5.3 หลักการพัฒนาชุมชน

องค์การสหประชาชาติ (จิรพรรณ กาญจนะจิตรา, 2530 : 7) ได้กำหนดหลัก 10 ประการ ในการพัฒนาชุมชน ไว้ดังนี้

- 1) ในการพัฒนาชุมชนถือว่า บรรดากิจกรรมต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชนนั้นเพื่อชุมชน โครงการที่จะริเริ่มดำเนินการนั้นจะต้องสอดคล้องกับความต้องการของประชาชน
- 2) การพัฒนาชุมชนเป็นการที่จะทำให้สภาพความเป็นอยู่ในท้องถิ่นในชนบทดีขึ้นกว่าเดิมที่เคยเป็นอยู่
- 3) การเปลี่ยนแปลงท่าทีและทัศนคติของประชาชนนั้น มีความสำคัญเช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ
- 4) มุ่งที่จะให้ประชาชนในชุมชนเข้ามีส่วนร่วมอย่างมากในกิจกรรมของชุมชนนั้น
- 5) ต้องยึดหลักการกระตุ้น ใช้วิธีการที่จะแสดงให้ปรากฏแก่ผู้นำชุมชนในท้องถิ่น และฝึกอบรมบรรดาผู้นำในท้องถิ่นไม่ว่าจะมีโครงการใดก็ตาม
- 6) ผู้ดำเนินงานพัฒนาชุมชนจะต้องมีความเชื่อมั่น ให้การยอมรับสตรีและเยาวชน และพยายามดึงเข้ามาร่วมในโครงการด้วย
- 7) โครงการช่วยเหลือตนเองของชุมชน ถ้าจะให้เกิดผลได้อย่างเต็มที่แล้วจะต้องได้รับการช่วยเหลืออย่างจริงจังจากรัฐบาล
- 8) รัฐบาลจะต้องมีนโยบายแน่นอน มีผู้บริหารที่รู้ระเบียบ โดยเฉพาะมีการบรรจุคน มีการฝึกอบรมคน มีการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นให้มากที่สุด ตลอดจนมีการวิจัยและประเมินผลเพื่อความสำเร็จโดยส่วนรวมของงานพัฒนาชุมชน
- 9) ให้องค์การอาสาสมัคร องค์กรเอกชน เข้าร่วมมีส่วนช่วยงานพัฒนาชุมชนด้วย
- 10) การพัฒนาชุมชนนั้นจะต้องถือว่าความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นทั่ว ๆ ไป จะต้องมีความก้าวหน้าคู่ขนานกันไปกับความก้าวหน้าหรือการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับชาติ

2.5.4 การดำเนินงานพัฒนาชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2538:58) ได้แบ่งขั้นตอนการดำเนินงานพัฒนาชุมชนแนววัฒนธรรม อย่างหยาบ ๆ ไว้ 8 ขั้นตอน ได้แก่

1) การเลือกกลุ่มเป้าหมาย การจะเลือกที่จะทำงานกับใครบ้างนั้น ควรจะใช้หลักเกณฑ์ตามแบบของชุมชน ตามปกติถ้าเอาหลักของวัฒนธรรมแบบใหม่ เรามักจะเอา "ความสนใจที่จะมารวมกลุ่มกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน" มาเป็นเกณฑ์ และเราจะเลือก "คนที่มีความสามารถจะสมทบได้มาเป็นสมาชิก" แต่หากเราเปลี่ยนมาใช้เกณฑ์ของวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นหลักบ้าง การเลือกกลุ่มเป้าหมายอาจจะเปลี่ยนไป เช่น เกณฑ์แรกคงจะต้องเป็น "คนที่มีศีลธรรม" เป็นอันดับแรก "ต้องช่วยเหลือตัวเองถึงที่สุด" "ต้องมีความเพียรทน สมถะ ไม่โลภ ซื่อสัตย์" นอกจากนั้นในวัฒนธรรมดั้งเดิมยังมีวิธีการค่อย ๆ เลือกรวมเป้าหมายอย่างช้า ๆ เช่น มีระยะทดสอบน้ำใจ ตรวจสอบคุณธรรม ทั้งนี้โดยไม่ให้คุณค่ามากนักกับปริมาณของสมาชิก แต่สนใจมิติของคุณภาพ ไม่ได้ใส่ใจมากนักกับการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนอย่างรวดเร็ว แต่จะค่อย ๆ ดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป

2) การค้นคว้าวิจัย การสำรวจชุมชน และการวางแผน ขึ้นตอนนี้ถ้าเราทำตามวัฒนธรรมของเรา เราก็จะเป็นผู้กำหนดทุกอย่าง เริ่มตั้งแต่เราจะสำรวจชุมชนตามเกณฑ์ของเรา ซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นด้านเศรษฐกิจหรือการเมืองในชุมชน และเราก็เป็นผู้วางแผนงานทั้งหมด แต่ถ้าเราจะใช้แนววัฒนธรรมชุมชน เราก็จะต้องผนวกเอาการสำรวจด้านวัฒนธรรมเข้าไปด้วย เราต้องหาแหล่งทรัพยากรที่ทรงคุณค่าด้านวัฒนธรรม และการสำรวจนั้นเราคงจะไม่สำรวจแค่เฉพาะปัญหาเท่านั้น แต่ต้องสำรวจวิธีแก้ปัญหาตามแบบที่ชุมชนเคยกระทำมาวางแผน ต้องผนวกเอาตัวบุคคลที่เป็นชุมชนภูมิปัญญาในชนบทเข้ามาด้วย ผนวกเอาวิธีการวางแผนตามแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ามาด้วย เช่น การทำงานร่วมกันเป็นหน่วยครอบครัว เป็นต้น

3) การจัดการศึกษาร่วมกัน ในขั้นแรกต้องเปลี่ยนแนวความคิดที่เกี่ยวกับการศึกษาเสียก่อนว่า ไม่ใช่รูปแบบแบบการฝึกอบรมที่วิทยากรจากภายนอกพกพาความรู้เข้าไปถ่ายทอดให้แก่ชาวบ้านผู้ว่างเปล่า แต่รูปแบบการศึกษาจะต้องเป็นรูปแบบการนำเอาความรู้จากทั้งส่วนของนักพัฒนาและของชาวบ้านมาประสานร่วมกัน เราอาจจะต้องค้นหา "รูปแบบการศึกษา" ที่เคยมีอยู่ตามประเพณี ซึ่งอาจจะไม่ใช่การมานั่งเรียนกันในห้องเรียน (เช่น ภาคอีสานมีรูปแบบการ "โส" กัน) เนื้อหาของการศึกษาต้องเริ่มจากที่มีอยู่แล้วในเนื้อในของวัฒนธรรมชุมชนนั่นเอง เช่น ญา ฮีตคอง ทา ฯลฯ

4) การจัดหาแหล่งทรัพยากรทั้งในและนอกชุมชน แหล่งทรัพยากรในที่นี้กินความหมายกว้างตั้งแต่ทรัพยากรบุคคล ทรัพยากรความรู้ ทรัพยากรด้านวัตถุและทรัพยากรด้านแรงงาน เราต้องค้นหาและมีความเพียรพยายามที่จะใช้แหล่งทรัพยากรทุกอย่างที่กล่าวมานั้นจากภายในวัฒนธรรมของชุมชนให้มากที่สุด เริ่มตั้งแต่ผู้ที่จะสามารถมาเป็นวิทยากรในการฝึกอบรมจะเป็นใครบ้าง ในชุมชนเคยมีองค์กรอะไรบ้างที่สามารถควบคุมชุมชนได้ (เช่น สภาผู้เฒ่า พระสงฆ์องค์เจ้า) การจัดทำธนาคารข้าว สามารถจะระดมทุนจากผู้ที่มีฐานะดี แต่มีน้ำใจที่อยู่ในชุมชนนั่นเองได้ไหม ชาวบ้านมีวิธีการตามประเพณีอย่างไรในการแสวงหาความร่วมมือจากบุคคลเหล่านี้

5) การจัดระบบการจัดการ เราคงจะต้องยกเลิกระบบการนำวิธีการจัดการสำเร็จรูปจากภายนอกเข้าไปให้ชุมชน เช่น ไม่ว่าจะเข้าไปในหมู่บ้านไหน เราก็มักจะให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันแล้วตั้ง

ประธาน รองประธาน เภรัญญิก เลขานุการ ซึ่งภายในเวลาชั่วโมงก็เดือน เราก็จะพบว่ากลุ่มแบบนี้ค่อย ๆ สลายตัวไป เพราะชาวบ้านเองก็ไม่เข้าใจวิธีการแบ่งแยกหน้าที่ความรับผิดชอบแบบนี้ เราต้องสำรวจว่าชาวบ้านมีระบบการจัดการเกี่ยวกับกลุ่มอย่างไรบ้าง กลุ่มชนิดไหนจะจัดรูปแบบองค์กรอย่างไร ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะคัดคุณสมบัติของผู้นำให้เหมาะสมกับธรรมชาติของงาน เช่น ผู้นำเหมืองฝายก็ต้องการคุณสมบัติชุดหนึ่ง ผู้นำธนาคารข้าว ผู้นำด้านพิธีกรรม ก็เป็นคุณสมบัติอีกชุดหนึ่ง นอกจากนั้นสิ่งที่ควรศึกษาก็คือ วิธีการในการตั้งกฎเกณฑ์ การให้กู้ยืม การลงโทษ ฯลฯ การประพฤติกฎปฏิบัติกิจกรรมเหล่านี้มีคุณค่าอะไรกำกับอยู่เบื้องหลัง เช่น การลงโทษ อาจจะมีควมหมายเบื้องหลังที่แตกต่างไปจากวัฒนธรรมสมัยใหม่ เป็นต้น

6) การสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก ซึ่งอาจจะหมายรวมถึงแต่การติดต่อกับพ่อค้า กับรัฐบาล รวมทั้งหน่วยงานอื่น ๆ อีกด้วย รูปแบบและเนื้อหาของการสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกดังกล่าวนี้ ต้องก่อตัวมาจากพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชนเอง ในขั้นตอนนี้คงจะเป็นการสุมเสี้ยงและอันตรายเป็นอย่างมาก หากเราจะนำเอารอบวิธีคิดในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรชาวบ้านกับองค์กรภายนอก ตามแบบนักพัฒนาของเราไปครอบให้กับชาวบ้าน ทั้งนี้เพราะการที่ชาวบ้านจะสามารถติดต่อกับภายนอกได้อย่างมีความมั่นใจนั้น น่าจะต้องมาจากพื้นฐานของชาวบ้านเอง

7) การขยายงาน ในขั้นตอนนี้เท่าที่ปรากฏมาแล้วก็คือ ลักษณะการขยายงานตามแบบวัฒนธรรมชุมชน น่าจะเป็นการขยายแนวคิดและขยายความช่วยเหลือด้านวัตถุไปตามสายเครือญาติ เนื่องจากความเป็นเครือญาตินั้นมีพื้นฐานความไว้วางใจ และการต้องพึ่งพาอาศัยกันเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว นอกจากนั้น รูปแบบของการขยายกลุ่ม ขยายองค์กรให้ใหญ่ขึ้นก็ยังมีวิธีการตามแบบประเพณีที่มีเหตุผลเฉพาะตัวอยู่เบื้องหลัง เช่น ทางภาคเหนือ เราจะเห็นชาวบ้านจัดตั้งเป็นกลุ่มเล็ก ๆ ย่อย ๆ กลุ่มละ 7-10 คน โดยตั้งกลุ่มเล็ก ๆ เช่นนี้ให้มีขึ้นให้มากในหมู่บ้านของตน แทนที่จะตั้งเป็นกลุ่มใหญ่กลุ่มเดียวแล้วเปิดรับสมาชิกใหม่ตามแบบวิธีสมัยใหม่ นอกจากนั้นยังมีการจัดความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องระหว่างกลุ่มใหม่กับกลุ่มเก่าอีกด้วย

8) การติดตามและประเมินผล จากประสบการณ์ของเพื่อนนักพัฒนาได้บ่งบอกแก่พวกเธออย่างชัดเจนว่า ในธรรมเนียมประเพณีนั้นได้บรรจุแนวความคิด มีรูปแบบ และมีวิธีการเกี่ยวกับการติดตามและประเมินผลเอาไว้แล้ว เช่น ชาวบ้านพุทธจะมีความคิดว่า การทำบุญให้ทานนั้นเราควรจะให้ขาดไปเลย ไม่ควรจะไปติดตามดูว่าผู้รับเขาจะนำไปทำอะไร จะกลายเป็นบาปเปล่า ๆ ในกรณีเช่นนี้ เราอาจจะต้องขยายแนวคิดว่าการให้ทานด้วยวัตถุ (เช่น ทำทาน-ทอด ทอดผ้าป่าข้าว) นั้น ก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งในขั้นต่อไปจะต้องไปติดตามเพื่อให้วิทายาทานสืบเนื่องต่อไปอีกขั้นหนึ่งด้วย จึงจะเป็นการให้ทานอย่างสูงสุด ครอบงำ สิ่งที่ควรที่จะสำรวจและทำการค้นคว้าศึกษาคูก็คือ การติดตามและประเมินผลตามแบบของชาวบ้านนั้น กระทำในเงื่อนไขของกาลเทศะและตัวบุคคลอย่างไรบ้าง เพราะชาวบ้านอาจจะมีวัฒนธรรมในเรื่องนี้แตกต่างไปจากแนวคิดสมัยใหม่ของเรา ตัวอย่างเช่น ในโอกาสการเลี้ยงผีเหมืองฝาย ไหว้ผีปู่ตานั้น อาจจะเป็นโอกาสที่ใช้สำหรับการติดตามประเมินผลกิจกรรมก็เป็นได้

ลักษณะทางกายภาพ ประชากร และวัฒนธรรมของชุมชน

3.1 ลักษณะทั่วไปของจังหวัดสุรินทร์

3.1.1 ภูมิศาสตร์

จังหวัดสุรินทร์¹ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ระหว่างเส้นแวงที่ 103 องศา และ 105 องศาตะวันออก และอยู่ในระหว่างเส้นรุ้งที่ 15 องศา และ 16 องศาเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานครโดยเส้นทางรถไฟ 420 กิโลเมตร และเส้นทางรถยนต์ 457 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดและประเทศใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับอำเภอเกษตรวิสัย อำเภอสุวรรณภูมิ และอำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
ทิศใต้	ติดต่อกับประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับอำเภอชุมขันธ์ อำเภอปราสาท อำเภอห้วยทับทัน อำเภออุทุมพรพิสัย และอำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับอำเภอบ้านกรวด อำเภอประโคนชัย อำเภอกระสัง อำเภอสตึก และอำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

3.1.2 ขนาดเนื้อที่

จังหวัดสุรินทร์มีเนื้อที่² ประมาณ 8,785 ตารางกิโลเมตร หรือ 5,490,625 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 10.5 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

3.1.3 การปกครอง

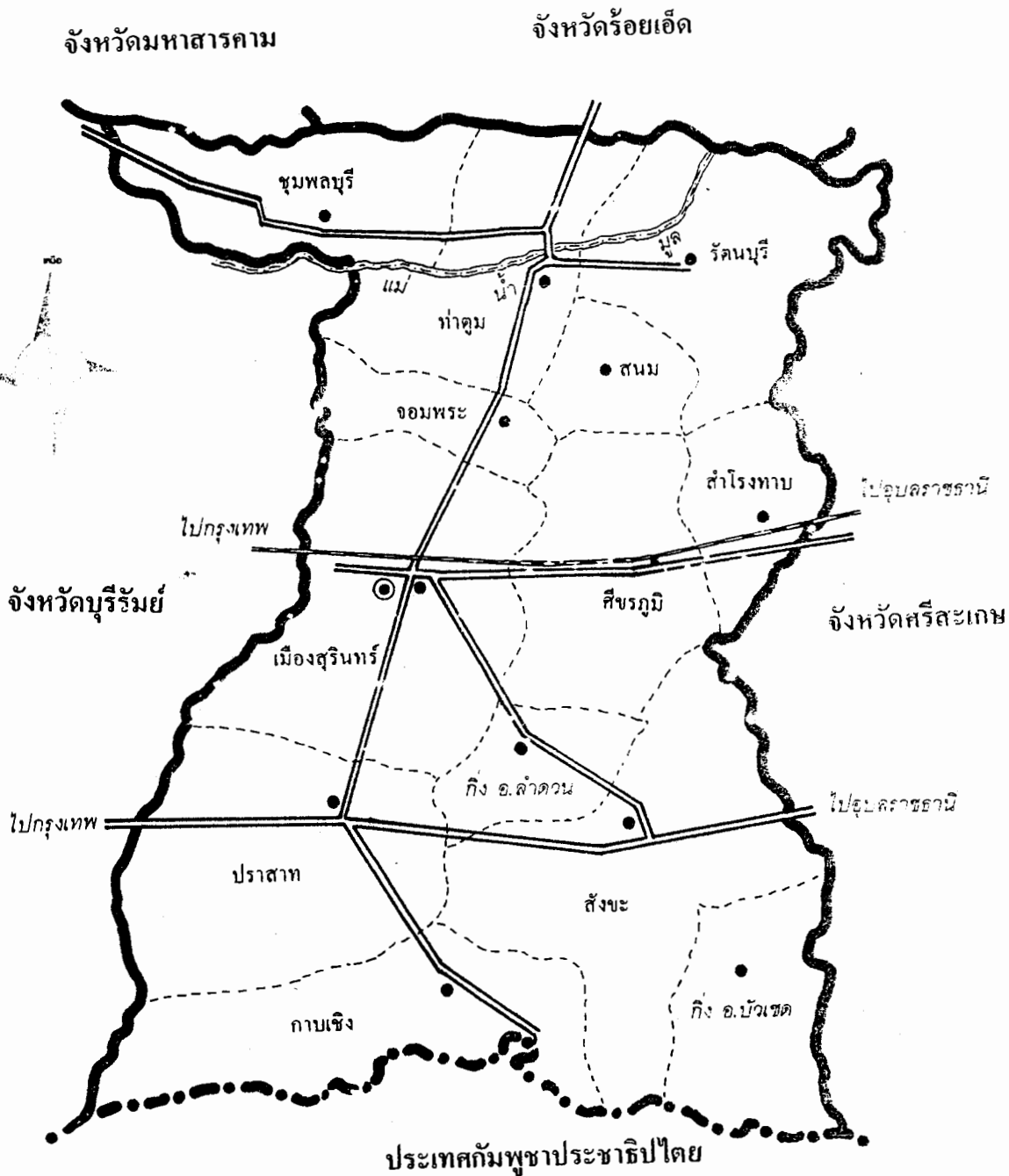
จังหวัดสุรินทร์แบ่งการปกครอง³ ออกเป็น 13 อำเภอ 4 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองสุรินทร์ สีขจรภูมิ ปราสาท สังขะรัตนบุรี ท่าตูม กาบเชิง ชุมพลบุรี จอมพระ สนม ลำโรงทับบัวเขด ลำดวน กิ่ง อ.ศรีณรงค์ กิ่ง อ.พนมดงรัก กิ่ง อ.เขวาสินรินทร์ และ กิ่ง อ.โนนนารายณ์ โดยมีจำนวนตำบลรวม 159 ตำบล 2,011 หมู่บ้าน และมีจำนวนบ้านรวมทั้งสิ้น 276,611 หลังคาเรือน มีประชากรรวม 1,381,962 คน แบ่งเป็นชาย 690,495 คน หญิง 691,467 คน

¹ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. เข้าใจถิ่น เข้าใจเที่ยว สุรินทร์. 2543

² ที่ทำการปกครองจังหวัดสุรินทร์ ข้อมูล ณ วันที่ 30 กันยายน 2542

³ ที่ทำการปกครองจังหวัดสุรินทร์ ข้อมูล ณ วันที่ 30 กันยายน 2542

แผนที่จังหวัดสุรินทร์

3.1.4 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศ⁴ โดยทั่วไปมีดังนี้คือ บริเวณซึ่งติดต่อกับประเทศกัมพูชา ประชาธิปไตยนั้น เป็นป่าทึบและภูเขาสลับซับซ้อน ถัดจากบริเวณภูเขาจะเป็นที่ราบสูงลุ่ม ๆ ดอน ๆ มีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาด บริเวณตอนกลางของจังหวัดจะเป็นที่ราบลุ่มเป็นส่วนใหญ่ มีที่ราบสูงอยู่ บางตอน ทางด้านเหนือของจังหวัดเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำไหลผ่าน จังหวัดสุรินทร์มีลำน้ำธรรมชาติที่สำคัญ 8 สายคือ แม่น้ำมูล ลำน้ำชี ห้วยเสนง ลำห้วยพลับพลา ลำห้วยระวี ลำห้วยทับทัน ลำห้วยระหาร และ ลำห้วยแก้ว เป็นลำน้ำที่ทำประโยชน์ให้แก่จังหวัดอย่างมาก นอกจากลำน้ำธรรมชาติทั้ง 8 สายนี้แล้ว ยังมีลำน้ำและหนองน้ำอีกเป็นจำนวนมาก กระจุกกระจายอยู่ในอำเภอต่าง ๆ แต่แหล่งน้ำดังกล่าวไม่สามารถอำนวยความสะดวกให้แก่เกษตรกรได้มากนัก และในฤดูแล้งลำน้ำส่วนใหญ่จะเหือดแห้ง เว้นแต่แม่น้ำมูลที่มีน้ำไหลตลอดปี

จังหวัดสุรินทร์มีพื้นที่ที่ได้รับการประกาศเป็นเขตป่า⁵ จำนวน 1,382,625 ไร่ หรือคิดเป็น ร้อยละ 27.23 ของพื้นที่จังหวัด มีวนอุทยาน 2 แห่งคือ วนอุทยานพนมสวาย เนื้อที่ 2,500 ไร่ และวนอุทยานป่าสนหนองคู เนื้อที่ 625 ไร่ มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 1 แห่งคือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยสำราญ-ห้วยทับทัน เนื้อที่ 313,750 ไร่

3.1.5 ทรัพยากร

จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดที่ทรัพยากรธรรมชาติไม่เอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูกและทำ เกษตรกรรม เนื่องจากสภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย ซึ่งความสามารถในการอุ้มน้ำไม่ดี การประกอบ อาชีพเกษตรกรรมจึงต้องขึ้นอยู่กับสภาพของดินฟ้าอากาศเป็นสำคัญ ชาวสุรินทร์มีอาชีพหลักคือ การทำ นาปลูกข้าว และปลูกพืชไร่ ได้แก่ ปอ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด นอกจากนี้ยังมีการทำประมงน้ำจืด การเลี้ยงสัตว์ อุตสาหกรรมเกษตร และการค้าด้วย

ผลิตภัณฑ์โดยรวมของจังหวัด⁶ แบ่งเป็น ด้านเกษตรกรรม 15.33% ด้านอุตสาหกรรม 5% การค้าส่งและค้าปลีก 10.89% และการบริการ 12.66% โดยประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี 19,719 บาท และมีจำนวนประชากรต่อแพทย์ 1 : 13,412 คน

จังหวัดสุรินทร์มีสถานที่ที่น่าสนใจ⁷ ได้แก่ อนุสาวรีย์พระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์ งามวาง (เชียงปุม) หลักเมืองสุรินทร์ วัดบูรพาราม โครงการชลประทานห้วยเสนง วนอุทยานพนมสวาย

⁴ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. เข้าใจดิน เข้าใจเที่ยว สุรินทร์. 2543
อารีย์ ทองแก้ว. พิธีกรรมเกี่ยวกับช้างของชาวส่วยเมืองสุรินทร์. 2537

<http://www.tat.or.th/thai/tourinfo/northeast/surin>

⁵ <http://www.tat.or.th/thai/tourinfo/northeast/surin>

⁶ <http://www.surin.go.th>

⁷ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. เข้าใจดิน เข้าใจเที่ยว สุรินทร์. 2543

ปราสาทหินบ้านพลวง ปราสาทหินศิขรินทร์ หมู่บ้านทำเครื่องเงินและทองคำไหมบ้านเขวาสินรินทร์ หมู่บ้านเครื่องจักสานประเภทหวายทางหมู่บ้านนุทม ตลาดชายแดนที่ด่านช่องจอม อ.กาบเชิง หมู่บ้านเลี้ยงช้างบ้านตากกลาง ศูนย์ศึกษา และเทศกาลงานแสดงช้างประจำปี ซึ่งจะจัดให้มีขึ้นในเดือนพฤศจิกายนของทุกปี

3.1.6 โครงสร้างทางสังคม

จังหวัดสุรินทร์มีประชากร⁸ ประมาณ 92% อาศัยอยู่ในเขตชนบท มีภาษาพูดพื้นเมืองที่แตกต่างกัน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่พูดภาษาเขมร กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มที่พูดภาษากูย และกลุ่มที่สามเป็นกลุ่มที่พูดภาษาพื้นเมืองอีสาน (ลาว) เนื่องจากประชาชนมีภาษาพูดที่แตกต่างกัน จึงทำให้แต่ละกลุ่มมีขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไป แต่อย่างไรก็ตาม ประชากรทั้ง 3 กลุ่มก็มีความเป็นมาที่กลมกลืนกัน และมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีความสมัครสมานสามัคคีกันเป็นอย่างดี ไม่ปรากฏการเกิดปัญหาระหว่างกลุ่มชนแต่อย่างใด

3.2 ลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเลี้ยงช้าง

3.2.1 ภูมิประเทศ

บ้านตากกลางหรือหมู่บ้านเลี้ยงช้าง อยู่ห่างจากตัวจังหวัดสุรินทร์ไปทางทิศเหนือตามเส้นทางสาย 214 (สุรินทร์-ร้อยเอ็ด) แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าหมู่บ้านเลี้ยงช้างที่กิโลเมตรที่ 36 ตรงเข้าไปตามถนนลาดยางอีกประมาณ 22 กิโลเมตรก็ถึงหมู่บ้านเลี้ยงช้าง ซึ่งมีคำขวัญเฉพาะถิ่นว่า "ตากกลาง แหล่งช้างใหญ่ ผ้าไทยสวย สวยธรรมชาติ หาดทรายงาม แม่น้ำสองสาย ผ้าไหมเนื้อดี สามัคคีเป็นเยี่ยม เยี่ยมคุณธรรม งานดีงานประเพณี" บ้านตากกลางมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่นาและป่าละเมาะสลับกับป่าโปร่ง ประกอบกับมีที่ราบกว้างใหญ่บนฝั่งแม่น้ำมูลกับลำน้ำชีไหลมาบรรจบกัน บริเวณนี้จึงเป็นป่าเพื่อการเลี้ยงสัตว์ และยังเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของชาวบ้านด้วย¹⁰ แต่ต่อมาเมื่อมีการบุกรุกทามสาธารณะ โดยการเข้าจับจองพื้นที่รวมไปถึงนโยบายส่งเสริมการปลูกยูคาลิปตัส จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ทำเลเลี้ยงช้างและปริมาณอาหารของช้างลดลง และได้ส่งผลกระทบต่อการเล่นช้าง¹¹ ปัญหาแหล่งอาหารของช้างขาดแคลนในหมู่บ้านเริ่มต้นเมื่อป่าสาธารณะคงภูคินที่มีพื้นที่ 6,480 ไร่ และป่าสาธารณะคงสายทอที่มีพื้นที่ 12,968 ไร่ ถูกกรมป่าไม้ประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ และไม่อนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ใด ๆ ในพื้นที่นั้นอีกต่อไป¹²

⁸ <http://www.surin.go.th/surin301.htm>

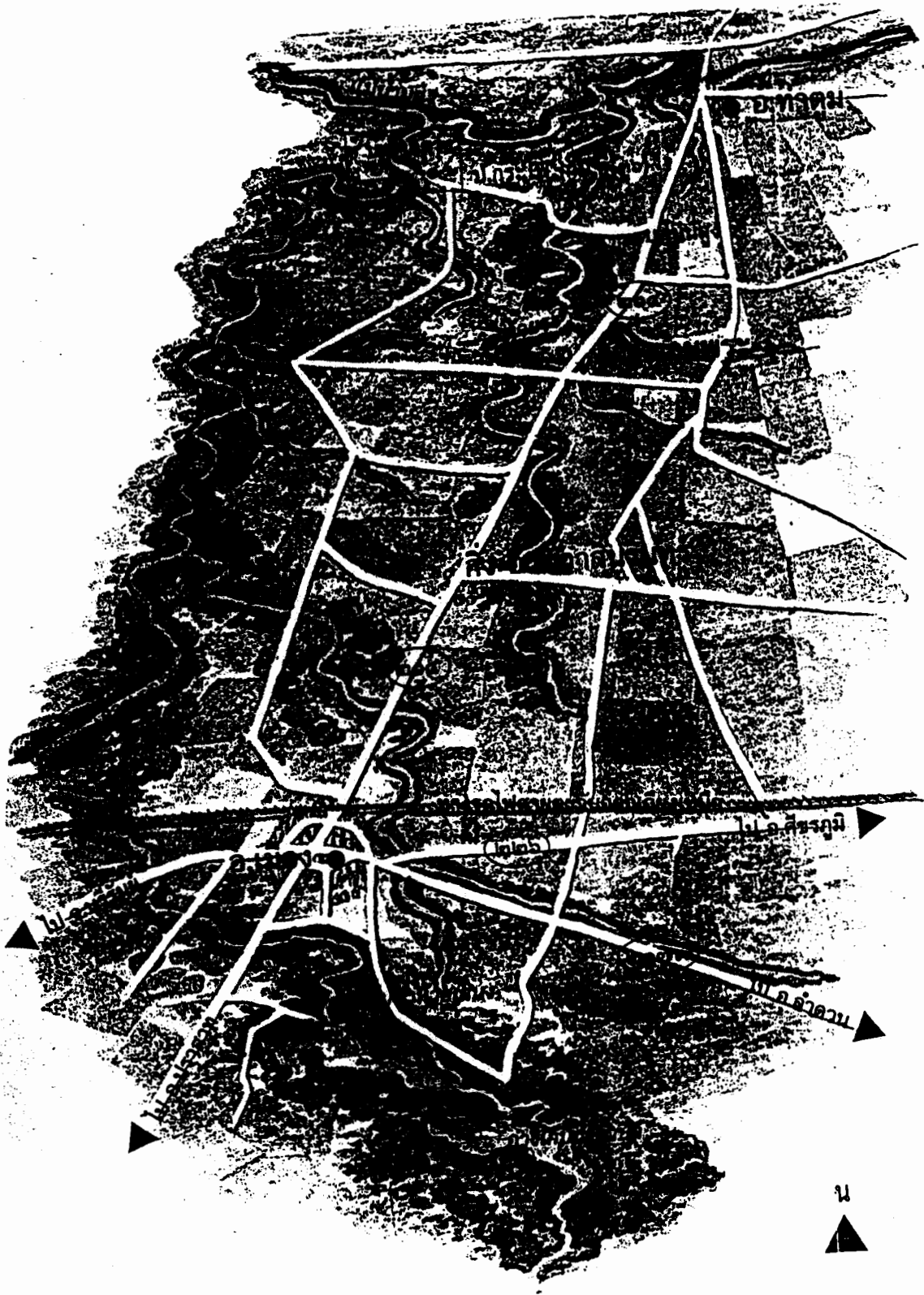
⁹ อนุสาร อสท., ปีที่ 40 ฉบับที่ 12 เดือนกรกฎาคม-2543

¹⁰ อารีย์ ทองแก้ว. พิธีกรรมเกี่ยวกับช้างของชาวสวนเมืองสุรินทร์. 2537

¹¹ รัชพล สกุลวัฒนา. คนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์. 2538

¹² นิตยสาร โลกสีเขียว, ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 มีนาคม-เมษายน 2544

เส้นทางหมู่บ้านเลี้ยงช้าง บ้านตากวาง ต.กระโพ อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์

3.2.2 ภูมิอากาศ

หมู่บ้านตากกลาง¹³ ตั้งอยู่ในบริเวณที่มีฝนตกชุกแห่งหนึ่งในจังหวัดสุรินทร์ ทำให้บริเวณแถบนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยน้ำท่าและพืชพรรณธัญญาหารต่าง ๆ ทั้งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้คนและสัตว์เลี้ยงในหมู่บ้าน ในช่วงฤดูแล้งจะมีการนำช้างไปปล่อยเลี้ยงไว้ที่ป่าทามริมฝั่งแม่น้ำมูลและลำน้ำชี ส่วนในฤดูฝนที่เป็นฤดูทำนาก็จะนำช้างไปเลี้ยงไว้บนป่าดงสายทอและดงภูดิน ซึ่งเป็นเนินสูงและมีอาหารธรรมชาติอุดมสมบูรณ์

3.3 ลักษณะทางประชากร

บ้านตากกลาง มีประชากร¹⁴ รวมทั้งสิ้น 630 คน แบ่งเป็นชาย 304 คน และเป็นหญิง 326 คน แยกเป็นแต่ละช่วงอายุได้ดังนี้

ประชากรบ้านตากกลาง ต.กระโท อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ จำแนกตามช่วงอายุและเพศ

ช่วงอายุ	ชาย	หญิง	รวม
น้อยกว่า 1 ปีเต็ม	4	4	8
1 ปีเต็ม - 2 ปี	9	14	23
3 ปีเต็ม - 5 ปี	27	23	50
6 ปีเต็ม - 11 ปี	26	29	55
12 ปีเต็ม - 14 ปี	28	30	58
15 ปีเต็ม - 17 ปี	38	37	75
18 ปีเต็ม - 49 ปี	85	95	180
50 ปีเต็ม - 59 ปี	52	54	106
60 ปีขึ้นไป	35	40	75
รวมทั้งสิ้น	304	326	630

ที่มา : สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสุรินทร์

3.4 ลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชน

บ้านตากกลางเป็นชุมชนที่สมาชิกส่วนใหญ่เป็น ชาวกูย¹⁵ เลี้ยงช้างที่ปฏิบัติสืบทอดมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวกูยส่วนใหญ่มีความยึดมั่นและเคร่งครัดในประเพณีเป็นอย่างมาก มีความเชื่อเรื่อง

¹³ รัชพล สกวลวัฒนา. คนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์. 2538

¹⁴ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสุรินทร์ ข้อมูล ณ วันที่ 30 กันยายน 2542

¹⁵ ที่ทำการปกครองอำเภอท่าตูม

ผีสาวเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ และไม่ลบหลู่สิ่งที่ตนเองเคารพบูชา และนิยมอยู่อาศัยกันเป็นกลุ่มโดยเฉพาะลูกหลานที่แต่งงานแล้วจะแยกครอบครัวออกจากครอบครัวใหญ่ ซึ่งพ่อแม่ก็จะสร้างบ้านในที่ซึ่งอยู่ติดกันกับบ้านหลังเดิม หรือไม่ก็ต่อخانเรือนให้ลูกอยู่ ลักษณะทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นของชุมชนจำแนกได้ดังนี้

3.4.1 ระบบครอบครัวและเครือญาติ

ส่วนใหญ่คนในหมู่บ้านตากกลางจะเป็นชาวไทยกุ่มที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในหมู่บ้านตั้งแต่ครั้งแรกเริ่ม¹⁶ ต่อมาในภายหลังจึงมีผู้ที่มีเชื้อสายไทยลาวและไทยเขมรเข้ามาอาศัยอยู่ โดยมีสาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ เกิดจากการได้ภรรยาในขณะที่มีการออกไปเที่ยวกับช้างตามจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภรรยาได้ย้ายตามสามีเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้ ลักษณะสำคัญของครอบครัวในหมู่บ้านนี้จะเป็นแบบครอบครัวขยายที่ประกอบไปด้วยสมาชิกเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เกี่ยวข้องกันทางสายโลหิตและการสมรส ผู้อาวุโสจะได้รับความเคารพนับถือและยอมรับให้เป็นหัวหน้าครอบครัว โดยเฉพาะถ้าหากเป็นครอบครัวและเครือญาติกันแล้ว จะมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น และมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม เช่น การมาช่วยในงานบุญต่าง ๆ การมาร่วมแสดงในงานแสดงช้างจังหวัดสุรินทร์ หรือแม้กระทั่งการคัดเลือกสมาชิกที่จะเข้าร่วมในคณะช้างเมื่อออกไปเที่ยวขายของสอดท้องช้าง ก็ล้วนเป็นญาติพี่น้องของตนเองแทบทั้งสิ้น

3.4.2 ระบบเศรษฐกิจ

อาชีพที่สำคัญ¹⁷ ของชาวบ้านในหมู่บ้านตากกลาง ได้แก่ การทำนา และการออกไปเที่ยวขายของตลอดท้องช้างในต่างถิ่นและตามเมืองใหญ่ต่าง ๆ รองลงมาได้แก่การทำสวนปลูกพืชผักต่าง ๆ เพื่อการบริโภคในครัวเรือน การทำไร่ป่อ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ส่วนการค้าขายในชุมชนนั้นจะเป็นในลักษณะของร้านค้าขายของชำ ของเบ็ดเตล็ด ร้านก๋วยเตี๋ยว เป็นต้น และอีกส่วนหนึ่งซึ่งส่วนใหญ่จะมีฐานะยากจนคือ อาชีพรับจ้างขายแรงงาน

3.4.3 ระบบการศึกษา

การเรียนการสอน¹⁸ ของระบบโรงเรียนในชุมชนมี 2 ระดับคือ ระดับชั้นประถมศึกษาที่เปิดให้มีการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้นเด็กเล็กจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 คือโรงเรียนบ้านตากกลาง ที่ได้รับการจัดตั้งให้มีขึ้นในปี พ.ศ.2477 และอีกระดับหนึ่งคือ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น การเรียนการสอนในระดับนี้ ในระยะแรกนั้นได้มีการตั้งโรงเรียนลานทรายพิทยาคม (สาขาโรงเรียนบ้านตากกลาง) ขึ้นก่อนใน

¹⁶ รัชพล สกฤตวัฒนา. คนเลี้ยงช้างชาวไทยกุ่มจังหวัดสุรินทร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538 หน้า 72-75

¹⁷ ช้างแล้ว หน้า 75-76

¹⁸ ช้างแล้ว หน้า 93-94

ปี พ.ศ.2533 โดยมีครูจากโรงเรียนลานทรายพิทยาคมมาช่วยสอน และได้อาศัยสถานที่ของโรงเรียนบ้านตา กลางเป็นที่เรียนชั่วคราว ต่อมาได้รับการประกาศจัดตั้งจากกรมสามัญศึกษาให้เป็นโรงเรียนตากกลางวิทยา เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2537

3.4.4 ระบบศาสนาและความเชื่อ

ชาวภูเขียงช้างมีความเชื่อถือ¹⁹ ในเรื่องธรรมชาติอย่างยิ่ง เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ ผีสาว เทวดา และสิ่งเร้นลับทางธรรมชาติ และได้ยอมรับปฏิบัติตามแบบแผนของศาสนาพุทธด้วย ปัจจุบันจึงพบว่า เป็นลักษณะของการประสมประสานระหว่างความเชื่อเก่าและความเชื่อใหม่ เพื่อให้มีความกลมกลืนกับความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการประกอบกิจกรรมใด ๆ ในชุมชนจึงมักมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีเสมอ โดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีความสำคัญในชุมชนได้แก่ ผีปะกำ ซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวภูเขียงช้างอย่างมาก เพราะถือว่าผีปะกำคือผีบรรพบุรุษ เป็นวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ ต้องให้ความเคารพ และต้องปฏิบัติต่อวิญญาณด้วยความยำเกรง เพื่อให้วิญญาณนั้นปกป้องคุ้มครอง ดูแลให้ลูกหลานในชุมชนมีความสุขความเจริญ และคอยลงโทษลูกหลานที่ประพฤติผิดไปจากจารีตที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา ผีปู่ตา หรือ ยะจั่วจุง เป็นผีที่ปกครองหมู่บ้าน เพื่อให้หมู่บ้านมีความสุข ดังนั้นเมื่อมีการประกอบกิจกรรมใด ๆ ในหมู่บ้านก็จะต้องมาเซ่นไหว้บอกกล่าวทุกครั้ง นอกจากนี้ยังมี เจ้าพ่อวังทะลุ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านจะต้องเคารพเซ่นไหว้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในช่วงงานบวชนาคประจำปี

3.4.5 ความเชื่อในเรื่องการถ่ายทอดศาสตร์ความรู้ด้านศาสนา

การถ่ายทอดวิชาความรู้²⁰ จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งเป็นสิ่งสำคัญ แต่โดยมากจะมีกฎเกณฑ์ให้ถือปฏิบัติมากมาย แต่สำหรับชาวภูเขียงช้างมีกฎข้อสำคัญข้อหนึ่งคือ การห้ามพ่อถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ลูกชายโดยตรง ไม่ว่ากรณีใด ๆ ทั้งสิ้น แต่สามารถทำได้โดยการที่พ่อสอนให้ผู้อื่นก่อน ซึ่งอาจจะเป็นญาติสนิทมิตรสหาย หรือผู้ที่ได้รับการไว้วางใจ แล้วแต่จะเห็นสมควร จากนั้นก็ให้ลูกชายไปขอรับการสืบทอดให้อีกต่อหนึ่งได้ อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่พ่อกำลังถ่ายทอดความรู้ให้บุคคลอื่นอยู่นั้น ลูกชายสามารถแอบฟังอยู่ที่ข้างล่างได้ แต่จะนั่งเสมอกันไม่ได้ โดยเคล็ดข้อห้ามนี้มีเหตุผลสำคัญที่ใช้อ้างอิงสืบต่อกันมาคือ เป็นข้อปฏิบัติที่มีมานานแล้วตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ หากไม่ปฏิบัติดังข้อห้ามไว้จะทำให้วิชาอาคมต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดนั้นไม่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่เกิดความขลัง และถือว่าเป็นกลางไม่ดี จะมีภัยมาถึงผู้เป็นพ่อ ทำให้ผู้เป็นพ่อต้องมีอันเป็นไป อายุสั้น

¹⁹ รัชพล สกุลวัฒนา. คนเขียงช้างชาวไทยภูเขียงจังหวัดสุรินทร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538 หน้า 76-84

สำนักงานศึกษาธิการอำเภอท่าตูม, เอกสารอัดสำเนา

²⁰ ช้างแล้ว หน้า 91-93

วิถีชีวิตของช้าง พิธีกรรม และความเชื่อในชุมชน

4.1 วิวัฒนาการของช้าง²¹

ตามหลักฐานทางโบราณคดีและสัตววิทยา พบว่า มีช้างอยู่ในโลกตั้งแต่ยุคอีโอซีน (Eocene) ราว 55-70 ล้านปีมาแล้ว โดยถือว่าช้างมีวิวัฒนาการมาจากบรรพบุรุษมอริเธอริอัม (Moeritherium) เป็นช้างที่ไม่มิงา และมีตัวขนาดเท่าหมู สูงประมาณ 60 เซนติเมตร ซึ่งถูกค้นพบที่ทะเลสาบ Moeris ในสาธารณรัฐอียิปต์ แล้วมีวิวัฒนาการมาเรื่อยๆจนกระจายอยู่ทั่วโลก ช้างอื่น ๆ ที่สูญพันธุ์ไปแล้วรู้จักกันดีคือ ช้างแมมมอธ (Mammoth) ซึ่งมีชีวิตอยู่ในสมัยเดียวกับมนุษย์ในยุคแรกของโลก มีอยู่ทั่วไปในทวีปเอเชีย ยุโรป และอเมริกา แต่ในปัจจุบันมีช้างเหลืออยู่แค่ 2 สายพันธุ์ คือ ช้างเอเชียหรือช้างอินเดีย (Elephas Maximus) และช้างแอฟริกา (Loxodonta Africana)

ช้างเอเชีย โดยทั่วไปมีลักษณะเด่นคือ ตัวผู้จะมีงายาว เรียกว่า ช้างพลาย ส่วนตัวเมียหรือช้างพังจะมีงาสั้นที่เรียกว่า ขนาย และช้างตัวผู้ที่มีงาสั้นจะเรียกว่า ช้างสือค ลักษณะทั่วไปคือ หน้าเชิด ออกตั้ง ส่วนหลังมีทั้งที่ลาดเล็กน้อยพองาม (ช้างที่มีหลังสูงตรงกลางเล็กน้อย และลาดอย่างสม่ำเสมอไปทางหาง เรียกว่า แปก้านกล้วย ส่วนช้างที่มีหลังโค้งค่อม เรียกว่า แปกปราสาท แต่บางเชือกมีแนวหลังขาดเป็นช่วง ๆ เรียกว่า แปกขาด) มีกลางหลังสูงกว่าไหล่ งวงมีจะงอยเดียว ใบหูเล็กกว่าช้างแอฟริกา หัวมี 2 ตอน โดเต็มที่มีความสูง 9 ฟุต มีน้ำหนักประมาณ 3-4 ตัน มีความจำเก่ง เฉลียวฉลาด สามารถนำมาฝึกใช้งานได้ดี ช้างเอเชียมีอยู่ 3 ชนิดสายพันธุ์ย่อย (Subspecies) คือ 1) ช้างศรีลังกา พบบนเกาะศรีลังกาเท่านั้น เป็นช้างเอเชียที่มีขนาดใหญ่ที่สุด มีผิวหนังสีเข้ม 2) ช้างอินเดีย มีถิ่นกำเนิดในทวีปเอเชีย โดยเฉพาะประเทศเนปาล ภูฐาน อินเดีย พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม จีน และมาเลเซีย 3) ช้างสุมาตรา พบบนเกาะสุมาตราของประเทศอินโดนีเซียเท่านั้น เป็นช้างเอเชียที่มีขนาดเล็กที่สุด และผิวหนังจางมาก

ช้างแอฟริกา โดยทั่วไปจะมีรูปร่างสูงใหญ่กว่าช้างเอเชีย เมื่อโตเต็มที่สูง 10 ฟุต มีน้ำหนัก 4.5-5.5 ตัน หน้าผากแบน หัวกลม ผิวหนังหยาบ จะงอยปลายงวงมี 2 จะงอย มีงาทั้งตัวผู้และตัวเมีย ยาว 2-3 เมตร ออกหากินทั้งกลางวันและกลางคืน มีนิสัยดุร้าย ไม่ค่อยเชื่อง ช้างแอฟริกามีอยู่ 2 ชนิดสายพันธุ์ย่อย (Subspecies) คือ 1) ช้างป่าแอฟริกา เป็นช้างป่าที่อาศัยอยู่ทางทิศตะวันตกของทวีปแอฟริกา รูปร่างเล็ก เรียกว่า ช้างแคระ (Pygmy Elephant) มีความสูง 5 ฟุต ปัจจุบันสูญพันธุ์ไปแล้ว และในประเทศไทยเคยมีช้างลักษณะคล้ายช้างป่าแอฟริกา เรียกว่าช้างค่อม มีถิ่นกำเนิดที่ภาคใต้ของประเทศไทย โดยเฉพาะจังหวัดสงขลา ปัจจุบันสูญพันธุ์ไปแล้ว 2) ช้างทุ่งแอฟริกา เป็นช้างทุ่งขนาดใหญ่ อาศัยอยู่ทางป่าทิศตะวันออกและทิศใต้ของทวีปแอฟริกา

²¹ การศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้างไทย. หน้า (3-1)-(3-2), จัดทำโดย บริษัท ทีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริง แอนด์ แมเนจเม้นท์ จำกัด, ตุลาคม 2543, สนับสนุนโดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

4.1.1 ธรรมชาติของช้างเอเชีย²²

1) ความเป็นอยู่ของช้าง

ช้างเอเชียมีต้นกำเนิดมาจากคาบสมุทรอินโดจีน ตามลุ่มน้ำสายใหญ่ ๆ ในเอเชียเป็นเวลา กว่า 60 ล้านปีมาแล้ว

ช้างเป็นสัตว์บกขนาดใหญ่ที่สุด เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม แข็งแรง มีกำลังมาก กินพืชเป็นอาหาร ปกติธรรมชาติของช้างเอเชียนิยมหากินเป็นโขลง บางโขลงมีขนาดเล็ก บางโขลงมีขนาดใหญ่ ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอก เช่น สภาพป่า ปริมาณน้ำและอาหาร เป็นต้น โขลงหนึ่งมีประมาณ 5-10 ตัว จนถึง 30-50 ตัวโดยหัวหน้าโขลงจะเป็นช้างเพศเมียตัวใหญ่ เรียกว่า แม่หนัก หรือแม่แปรก ทำหน้าที่นำโขลงออกหากิน ส่วนช้างอื่น ๆ ที่อยู่ในโขลง เรียกว่า ช้างลูกโขลง ซึ่งมักจะเป็นช้างพัง และช้างพลายที่ยังไม่หย่านม ลูกช้างจะกินนมแม่ตลอด จนอายุประมาณ 3 ปี และอยู่ในโขลงจนกระทั่งเป็นหนุ่ม แยกตัวออกไป แต่มีช้างบางตัวที่มักจะชอบหากินตามลำพัง เรียกว่า ช้างโทน จะมีนิสัยดุร้าย เกร

2) อุปนิสัยและพฤติกรรมของช้าง

ช้างเอเชียซึ่งหมายถึงช้างไทยด้วยนั้น จะมีความเฉลียวฉลาดกว่าช้างแอฟริกา เนื่องจากสมองมีรอยหยักมากกว่า ความจำดี มีความสุภาพ รักเจ้าของ อดทน จำถิ่นที่เคยชินได้ สะอาด ชอบอาบน้ำ บำบอบ ๆ ลอยคออยู่ในน้ำเป็นเวลานาน ๆ และว่ายน้ำได้แม้จะมีน้ำหนักตัวมาก ซึ่งการอาบน้ำให้ช้างสม่ำเสมอจะทำให้ช้างมีสุขภาพดี ที่อาบน้ำช้างควรจะเป็นแอ่งลึกประมาณ 2 ฟุต และถ้าเป็นแหล่งน้ำที่มีน้ำไหลผ่านตลอดเวลายิ่งดี ควรทำความสะอาดช้างให้ทั่ว โดยเฉพาะที่โคนงา ใบหู ริมฝีปาก และโคนหู ต้องดูให้มาก ๆ เพราะอาจจะมีแมลงวันมาวางไข่

ตามธรรมชาติ เมื่อช้างตั้งท้องจะแยกตัวมาอยู่ร่วมกับโขลงนางช้าง แม่ช้างท้องแก่จะมีแม่รับคอยดูแลใกล้ชิด เป็นทั้งเพื่อนและพยาบาลในเวลาเดียวกัน แม่ช้างที่ใกล้คลอดจะส่งเสียงร้อง ทูรน ทูราย กระสับกระส่าย ส่วนมากจะตกลูกในตอนกลางคืน แม่ช้างจะย่อขาหลังเมื่อตกลูก เพื่อไม่ให้ลูกช้างตกจากที่สูงเกินไป และจะตกลูกบริเวณที่มีพื้นดินอ่อนนุ่ม หรือมีหญ้ารองรับ ลูกช้างที่คลอดใหม่จะมีถุงเยื่อใส ๆ คล้ายพลาสติกหุ้มอยู่ ซึ่งแม่รับจะทำหน้าที่ฉีกออก และกั้นลูกช้างออกจากแม่ช้าง ลูกช้างแรกคลอดจะมีขนขาว วงง้วน น้ำหนักประมาณ 80 กิโลกรัม การนำช้างมาฝึกควรให้ช้างหย่านมก่อน

3) ความสามารถในการทำงาน

แม้ว่าช้างจะเป็นสัตว์ที่รูปร่างขนาดใหญ่ แต่พลังกำลังและขีดความสามารถมีอยู่อย่างจำกัด เมื่อเทียบกับมนุษย์ในหน่วยน้ำหนักที่เท่ากัน จึงควรเรียนรู้ที่จะใช้งานช้างให้มีประสิทธิภาพ ความสามารถของช้างหนึ่งเชือกในการชักลากของที่น้ำหนักแค่ครึ่งหนึ่งของน้ำหนักตัวช้างเท่านั้น และถ้าใช้งายก จะยกสิ่งของได้ประมาณ 15% ของน้ำหนักตัว แต่ถ้าแบกไว้ที่ช้างหลังจะรับน้ำหนักได้ 7.5% ในขณะที่มนุษย์สามารถแบกของที่มีน้ำหนักมากกว่าตัว 2-3 เท่า

²² การศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้างไทย. หน้า (3-2)-(3-6). จัดทำโดย บริษัท ทีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริง แอนด์ แมเนจเม้นท์ จำกัด. ตุลาคม 2543. สนับสนุนโดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ความสามารถในการขึ้นของข้าง ในแต่ละวันข้างจะขึ้นถึง 20 ชั่วโมง และจะนอนวันละ 3-4 ชั่วโมง ข้างเดินได้ด้วยอัตราประมาณ 4 ก.ม./ชั่วโมง ข้างแม่จะมีร่างกายใหญ่โตและมีน้ำหนักมาก แต่สามารถว่ายน้ำได้เก่งทุกเชือกโดยอัตโนมัติตามธรรมชาติในอัตราความเร็วประมาณ 1.6 กิโลเมตรต่อชั่วโมง และสามารถว่ายน้ำได้ทนโดยทำไม่ถึงพื้นดินเลยเป็นเวลานานติดต่อกันกว่า 6 ชั่วโมง ในการใช้งานควรให้ข้างเดินวันละไม่เกิน 12 ชั่วโมงในวันแรก 8 กิโลเมตรในวันที่สอง และลดลงเหลือ 6 กิโลเมตรในวันที่สาม หลังจากนั้นควรจะให้ข้างพัก 2 วันก่อนที่จะเริ่มงานใหม่

4) การพักผ่อน

ข้างเป็นสัตว์ที่นอนน้อย คือจะใช้เวลาลับนอนเพียงวันละประมาณ 4 ชั่วโมงเท่านั้น และจะใช้เวลาส่วนใหญ่ของแต่ละวันออกหากิน วิธีพักผ่อนและหลับนอนของข้างส่วนใหญ่จะใช้วิธีขึ้นหลังคาโขกตัวไปทางขวาและทางซ้ายสลับกันอย่างช้า ๆ ซึ่งจะทำให้น้ำหนักตัวไม่ตกลงบนขาอยู่หนึ่งจุดเป็นเวลานานเกินไป และนาน ๆ จะ โบกพัดใบหูไปมาสักครั้ง ลักษณะการพักผ่อนหลับนอนของข้างแบบนี้มักจะเป็นการนอนที่ไม่หลับสนิท การนอนของข้างอีกแบบหนึ่งคือ นอนตะแคงตัวราบพื้นดิน ซึ่งมักจะเป็นการนอนหลับสนิท และข้างบางเชือกอาจมีการกรนด้วย เวลาข้างจะลุกขึ้นจากท่านอนตะแคง ข้างจะต้องขยับศีรษะก่อน ถ้าเป็นข้างงา งาจะครูดลากชุดเป็นรอยบนพื้นดิน การที่ข้างชอบขึ้นหลังมากกว่าที่จะล้มตัวลงนอนนั้น เป็นสัญชาตญาณนิสัษธรรมชาติของข้างอย่างหนึ่งของการระวังภัยจากศัตรู เนื่องจากข้างมีร่างกายใหญ่โต น้ำหนักตัวมาก การลุกขึ้นจากการล้มตัวลงนอนเป็นไปด้วยความเชื่องช้า ลำบาก ไม่สะดวก คล่องแคล่วว่องไวเหมือนเวลาขึ้นหลัง ซึ่งสามารถวิ่งหนีหลบภัยได้ทุกนาที ข้างไม่สามารถวิ่งควบอย่างสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมสัตว์อื่น ๆ ได้ แต่จะเป็นการเร่งฝีเท้าจากการเดินธรรมดาให้เร็วขึ้น อัตราความเร็วของการวิ่งของข้างเฉลี่ยประมาณชั่วโมงละ 24.4 กิโลเมตร

5) อาหารข้าง

ข้างเป็นสัตว์กินพืชเป็นอาหาร ไม่เคี้ยวเอื้องเหมือนวัว ควาย และกวาง ดังนั้นข้างจึงไม่มีกระเพาะพิเศษสำหรับเก็บอาหารไว้สำรอง และสำรอกออกมาเคี้ยวเอื้องในยามว่างอย่างวัว ควาย ข้างมีวิธีเก็บอาหารไว้กินในระหว่างทางเดินหรือเวลาว่างจากการทำงาน โดยเอาอาหารเช่นหญ้าแห้งใบไม้ที่ชอกงา อาหารหลักของข้างนอกจากจะเป็นพืชจำพวกหญ้า ใบไม้ เปลือกไม้ ผลไม้ พืชไร่ และดินโป่งแล้ว ข้างยังใช้งาและเท้าขูดรากไม้และหัวพืชใต้ดินบางชนิดกินอีกด้วย ข้างเป็นสัตว์กินอาหารจุ ข้างที่โตเต็มที่จะกินอาหารพืชสดเฉลี่ยประมาณ 250 กิโลกรัมต่อวัน ดังนั้น ข้างซึ่งมีการขับถ่ายมาก ไม่ว่าจะไปทางไหนจะต้องถ่ายที่นั่น ข้างจะกินน้ำทุกวัน ตัวที่โตเต็มที่แล้วจะกินน้ำเฉลี่ยเชือกละประมาณ 60 แกลลอน หรือประมาณ 15 ปี๊บต่อวัน ในฤดูแล้งเมื่อน้ำในห้วย ลำธาร และหนองน้ำแห้ง ข้างเลือกที่บริเวณห้วย ลำธาร และหนองน้ำ แล้วใช้งาและเท้าขุดหลุมหาน้ำ ปกติข้างจะขุดลึกได้ประมาณ 50-100 เซนติเมตร ข้างฉลาดในการเลือกขุดหลุมหาน้ำมาก โดยจะเลือกหาที่ซึ่งมีดินชั้นล่างเป็นทรายเปือกชั้น เพราะส่วนใหญ่จะมีน้ำใต้ดิน ถ้าหากข้างขุดหลุมลึกได้ประมาณ 30 เซนติเมตรแล้ว ปรากฏว่าพื้นดินยังมีลักษณะเป็นทรายแห้งอยู่ ข้างจะเลิกขุดแล้วย้ายไปขุดยังที่ใหม่ ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะขุดหาน้ำกินได้

6) วงจรชีวิตของช้าง

อายุขัยของช้าง ช้างจะมีอายุเฉลี่ยประมาณ 70 ปี

เริ่มผสมพันธุ์ เมื่ออายุประมาณ 15-16 ปี จนถึง 50 ปี

ฤดูกาลผสมพันธุ์ ช้างจะผสมพันธุ์ไม่เป็นฤดูกาล สุดแท้แต่โอกาส และบรรยากาศแวดล้อม

ล้อม

การตกลูก ปกติช้างจะตกลูกคราวละ 1 ตัว อาจมีแฝดได้

ระยะเวลาการมีลูก เมื่อแม่ช้างออกลูกมาแล้วจะดูแลลูกและอยู่ร่วมกันประมาณ 3 ปี แล้วแม่ช้างจึงจะเริ่มผสมพันธุ์อีกครั้งหนึ่ง รวมระยะเวลา 5 ปีกว่าที่แม่ช้างจะมีลูกแต่ละครั้ง ดังนั้น แม่ช้าง 1 ตัว ตลอดชีวิตอาจมีลูกช้างได้ 4-6 ตัว

ระยะเวลาการตั้งท้อง ช้างจะใช้เวลาดังท้องนาน 18 เดือนสำหรับลูกในท้องที่เป็นเพศเมีย และ 22 เดือนถ้าเป็นช้างเพศผู้

การตกมัน ช้างพลายและช้างพังที่โตเต็มวัย หรือเรียกว่าอยู่ในวัยฉกรรจ์ ซึ่งมีอายุระหว่าง 20-40 ปี ถ้ามีร่างกายอ้วนท้วนแข็งแรงสมบูรณ์แล้ว มีโอกาสตกมันได้ทั้งนั้น

4.1.2 ช้างในคตินิยมและความเชื่อ²³

ช้างเป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมือง มีปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์และคตินิยมมาควบคู่กับประวัติศาสตร์ของหลาย ๆ เผ่าพงศ์ รวมทั้งไทยด้วย โดยทั่วไปแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ ช้างเผือกและช้างธรรมดา

1) ช้างเผือก ช้างเผือกเป็นสัตว์หายากยิ่ง แต่โบราณกาลมา ถือว่า ช้างเผือกเป็นช้างมงคล ทำให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล บ้านเมืองเจริญ มั่งคั่ง มีตบะเดชะเป็นที่ยำเกรงของชาติอื่น เช่น ช้างเผือกที่กล่าวถึงในเวสสันดรชาดก

ช้างเผือกจัดเป็น 1 ใน 7 ของแก้วสารพัดนึกของพระมหากษัตริย์ ดังมีปรากฏอยู่คัมภีร์ของพุทธศาสนา แก้ว 7 ประการดังกล่าวคือ 1) จักรแก้ว 2) ช้างแก้ว 3) ม้าแก้ว 4) มณีแก้ว 5) นางแก้ว 6) ขุนคลังแก้ว และ 7) ขุนพลแก้ว

ช้างเผือกเป็นชื่อใช้เรียกช้างที่มีสีผิวขาวอมชมพูแกมเทา คือมีสีผิวเหมือนกระปือเผือก ช้างเผือกบางเชือกแทบจะมีสีผิวเหมือนช้างทั่วไป แต่มีลักษณะอื่นที่จัดอยู่ในตระกูลช้างเผือกได้ นั่นคือ ความเป็นช้างมงคล หรือช้างสำคัญนั้นยังมีลักษณะพิเศษอื่น ๆ นอกเหนือจากสีผิวด้วย

2) ช้างธรรมดา ช้างธรรมดาหมายถึง ช้างทั่วไป มีอยู่ในหลายพื้นที่ในประเทศไทย บางพื้นที่อาจมีช้างอยู่มากกว่าที่จังหวัดสุรินทร์ แต่ไม่เป็นที่รู้จัก ทั้งนี้เพราะช้างในพื้นที่อื่นเลี้ยงไว้ใช้งาน เช่น ลากไม้ ขนสัมภาระที่มีน้ำหนักมาก ส่วนช้างสุรินทร์มีลักษณะพิเศษ คือเป็นสัตว์เลี้ยงประจำบ้านที่ใหญ่ที่

²³ สุรินทร์: แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 28-30, รศ.เจริญ ไวรวิจกุล และคณะ., 2536.

สุด มีความใกล้ชิดและผูกพันกับเจ้าของในฐานะเป็นสมาชิกคนหนึ่งในครอบครัว ชาวสุรินทร์จะปฏิบัติต่อช้างไม่ต่างอะไรกับที่เขาปฏิบัติต่อคนอื่นในครอบครัว เช่น เมื่อมีการให้กำเนิดลูกช้างก็จะทำพิธี "แกร" คือพิธีรับขวัญลูกช้าง เชื่อกันว่าเป็นพิธีเก่าแก่ กระทำครั้งแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 ที่มหาปราสาทเกาะแกร์ เมื่อช้างล้ม (ตาย) ทั้งเจ้าของช้างและชาวบ้านจะร่วมกันทำพิธีฝัง เมื่อครบ 3 เดือนก็จะขุดกระดูกขึ้นมาทำบุญอุทิศให้เช่นเดียวกับที่เขาทำบุญอุทิศแก่ญาติผู้เสียชีวิตไป

พระราชบัญญัติรักษาช้างป่า พุทธศักราช 2464 มาตรา 4 ระบุมงคลลักษณะไว้ 7 ประการ สอดคล้องกับตำนานคุณลักษณะ คือ 1) ดาขาว 2) เพดานปากขาว 3) เล็บขาว 4) ขนขาว 5) พื้นหนังขาว หรือสีคล้ายสีหม้อใหม่ 6) ขนหางขาว และ 7) อัมฆโกสขาว หรือมีสีคล้ายสีหม้อใหม่

ตำราเกษตรศาสตร์ ได้กล่าวถึงช้างเผือกเชือกสำคัญว่า มีอยู่ 4 ตระกูล หมายความว่า ช้างเผือกอาจไม่จัดเข้าตระกูลใดตระกูลหนึ่งเลยก็ได้ ถ้าคุณลักษณะไม่ถูกต้องตามตำรา 4 ตระกูลของช้างเผือก คือ 1) ตระกูลอิศวรพงศ์ 2) ตระกูลพรหมพงศ์ 3) ตระกูลพิษณพงศ์ และ 4) ตระกูลอัคนีพงศ์

ช้างเผือกในตระกูลอิศวรพงศ์ เป็นช้างที่พระอิศวรเจ้าทรงสร้าง เป็นตระกูลช้างขั้ตติยะ คือเป็นราชันย์ หรือเจ้าแห่งช้างทั้งหลาย มีลักษณะเด่น ๆ คือ 1) ผิวดำสนิท ละเอียดย เกือบเกลี้ยง 2) งาทั้งสองใหญ่ ชูได้ระดับเสมอกัน เรียวงามอย่างได้สัดส่วน 3) เท้าใหญ่ 4) น้ำเต้ากลม ขณะเดินคอจะย่อ 5) หลังเป็นรูปทรงคันธนู 6) อกใหญ่ และ 7) หน้าสูงกว่าท้าย ช้างเผือกในตระกูลนี้จำแนกออกได้เป็น 8 หมู่ ตามคุณลักษณะเฉพาะอีกด้วย และเชื่อว่าช้างเผือกตระกูลอิศวรพงศ์เป็นช้างมงคล จะหนุนส่งให้ผู้เป็นเจ้าของเจริญด้วยทรัพย์และอำนาจ

ช้างเผือกในตระกูลพรหมพงศ์ เป็นช้างที่พระพรหมเป็นผู้สร้าง มีลักษณะเด่นคือ 1) เนื้ออ่อน 2) ขนนิ่ม ละเอียดย ขึ้นขุมละสองเส้น 3) น้ำเต้าแผ่ 4) คีวสูง 5) โขมคสูง 6) มีกระขาวทั่วตัว 7) ท้ายต่ำกว่าหน้า 8) ขนหลัง ขนปาก ขนดาขาว 9) อกใหญ่ 10) งาตีเหลือง และ 11) งวงเรียวยาว ช้างเผือกในตระกูลนี้ยังจำแนกได้เป็น 10 หมู่ และเชื่อว่าเป็นช้างมงคล จะหนุนส่งให้ผู้เป็นเจ้าของเจริญด้วยอายุและวิทยาการ

ช้างเผือกในตระกูลพิษณพงศ์ เป็นช้างที่พระนารายณ์ทรงสร้าง มีลักษณะเด่นคือ 1) ผิวเนื้อหนา 2) ขนหน้าเกรียน 3) อก คอ คาง เท้าทั้งสี่ใหญ่ 4) หางยาว 5) งวงยาว 6) หน้าใหญ่ 7) ลูกตาใหญ่ ขุนมัว และ 8) หลังราบ ช้างเผือกตระกูลนี้ จำแนกได้เป็น 8 หมู่ เชื่อว่าเป็นช้างมงคล หนุนส่งให้ผู้เป็นเจ้าของมีชัยชนะเหนือศัตรู น้ำฝน ผลาหาร ธัญญาหารบริบูรณ์

ช้างเผือกในตระกูลอัคนีพงศ์ เป็นช้างที่พระเพลิงทรงสร้าง มีลักษณะเด่นคือ 1) ผิวกระด้าง 2) ขนที่หูหยาบ 3) ตะเกียบหูห่าง 4) หางเงิน 5) หน้ากระแดง 6) ปากแดง 7) งวงแดง และ 8) ผิวหม่นไม่ดำสนิท ช้างเผือกในตระกูลนี้ จำแนกได้เป็น 42 หมู่ เชื่อว่าเป็นช้างมงคล หนุนส่งให้ผู้เป็นเจ้าของเจริญด้วยมัจฉมังสาหาร (อาหารประเภทปลาและเนื้อ) ระวังศึกและอุบาทว์ทั้งปวง

4.2 ช้างในประเทศไทย²⁴

4.2.1 การจำแนกช้างในประเทศไทย

ช้างไทยอยู่ในตระกูล Indian Elephant หรือ Asian Elephant มีถิ่นกำเนิดและที่อยู่อาศัยในป่าโปร่งชื้นที่มีน้ำและอาหารอุดมสมบูรณ์ทุกจังหวัด โดยกระจายตัวอยู่ทางด้านเหนือ ด้านตะวันตก ด้านใต้ และเขตติดต่อกับประเทศพม่า

ในประเทศไทยมีการแบ่งแยกช้างตามสถานะและสภาพความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันออกเป็น 2 ประเภท คือ ช้างป่า และช้างเลี้ยง

4.2.2 จำนวนช้างในประเทศไทย

1) ช้างป่า

ข้อมูลจากหนังสือช้างเอเชียในประเทศไทย (Elephas Maximus in Thailand) โดย วิทยา สงคะกุล และรัตนา ลักษณะวารกุล จากกองทุนแห่งชาติ กรมป่าไม้ ไม่ปรากฏว่าเคยมีการศึกษาสำรวจประชากรช้าง โดยเฉพาะช้างป่าในประเทศไทยอย่างจริงจัง ตัวเลขของจำนวนช้างป่าในประเทศไทยส่วนใหญ่ ได้จากการประเมินหรือคาดคะเน การคาดคะเนประชากรช้างป่าครั้งแรกของประเทศไทยเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2520 โดยครั้งนั้น Lekagul และ McNeely ประเมินว่ามีช้างประมาณ 2,600-4,450 ตัว กระจายตัวอยู่ในผืนป่าใหญ่ 6 แห่ง การประเมินครั้งที่ 2 โดย Storer มีขึ้นในปี พ.ศ. 2524 พบว่ามีช้างมากกว่า 925 ตัว อยู่ในพื้นที่อนุรักษ์มากกว่า 20 แห่ง ครั้งที่ 3 จัดทำขึ้นในปี พ.ศ. 2528 โดยกรมป่าไม้ มีประชากรช้างป่า 1,710 ตัว อาศัยอยู่ในผืนป่าใหญ่ 7 แห่งทั่วประเทศ ครั้งที่ 5 สหภาพนานาชาติเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่า (IUCN) ได้ประเมินว่าในปี พ.ศ. 2533 มีช้างเหลืออยู่ในประเทศไทย 5,000 ตัว เป็นช้างป่า 2,000 ตัว อาศัยอยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและอุทยานแห่งชาติ 1,710 ตัว อยู่นอกเขตอนุรักษ์ประมาณ 290 ตัว และครั้งที่ 6 มีขึ้นในปี พ.ศ. 2534 มีช้างป่าจำนวน 1,970 ตัว กระจายตัวอยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ 47 แห่ง และการประเมินครั้งล่าสุด คือ ในปี พ.ศ. 2541 พบว่า มีประชากรช้างประมาณ 2,000-2,200 ตัว (น.สพ.กฤษฎา ลังกา ผู้ประสานงานร่วมโครงการคืนช้างสู่ธรรมชาติ ในพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ กองทุนสัตว์ป่าโลก สำนักงานประเทศไทย) ซึ่งนับได้ว่าประเทศไทยมีประชากรช้างเอเชียในป่าธรรมชาติมากเป็นลำดับที่ 5 ของโลก รองจาก อินเดีย พม่า อินโดนีเซีย และศรีลังกา

2) ช้างเลี้ยง

สำหรับช้างเลี้ยงในประเทศไทย ข้อมูลจากฝ่ายประมวลผลและสถิติ กองวางแผน สำนักงานปศุสัตว์จังหวัด กรมปศุสัตว์ ในปี พ.ศ. 2530-2541 จำนวนช้างเลี้ยงในประเทศไทยมีแนวโน้มลดลงจากจำนวน 3,390 เชือก ในปี พ.ศ. 2530 เหลือ 2,118 เชือก ในปี พ.ศ. 2541 และในจำนวน 2,118 เชือก

²⁴ การศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้างไทย. หน้า (3-10)-(3-18), จัดทำโดย บริษัท ทีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริ่ง แอนด์ แมเนจเม้นท์ จำกัด, สนับสนุนโดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2543.

จากการสำรวจพบว่าถูกใช้งานหลัก ๆ 3 ประเภทคือ 1) ช้างเร่ร่อน จำนวน 96 เชือก 2) ช้างทำงานฝึก
กฎหมาย(ตัดไม้ทำลายป่า) ประมาณ 1,053 เชือก 3) ช้างทำงานด้านการท่องเที่ยว ทำงานในปางช้างเอก
ชนทั่วประเทศ 49 แห่ง จำนวน 969 เชือก

และเมื่อพิจารณาจำนวนช้างรายเขตและจังหวัด เขตที่มีช้างมากที่สุดในปี พ.ศ. 2541 คือ
เขต 5 ซึ่งเป็นเขตทางภาคเหนือประกอบด้วย จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ น่าน พะเยา แพร่ แม่ฮ่องสอน
ลำปาง และลำพูน มีจำนวนช้างเลี้ยง 746 เชือก รองลงมาคือ เขต 8 เป็นเขตทางภาคใต้ มีจำนวนช้างเลี้ยง
432 เชือก และเขต 3 เป็นเขตทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีจำนวนช้างเลี้ยง 382 เชือก และเมื่อพิจารณา
รายจังหวัดในปี พ.ศ. 2541 ช้างเลี้ยงมีมากที่สุดที่จังหวัดสุรินทร์ จำนวน 302 เชือก รองลงมาได้แก่ จังหวัด
เชียงใหม่ ลำปาง ตาก และระนอง มีจำนวน 296 239 184 และ 180 เชือกตามลำดับ

4.2.3 สภาพปัญหาของช้างในประเทศไทย

ปัญหาช้างเริ่มขึ้นในช่วง พ.ศ.2528-2529 เมื่อไม้ในป่าลดน้อยลง งานชักลากไม้ก็ลดลง
ด้วย ต่อในปี พ.ศ. 2533 รัฐบาลประกาศปิดป่า ช้างทั่วประเทศตกงาน ความรู้และช้างต้องหันไปทำไม้
เถื่อน บ้างก็เร่ร่อนไปตามสถานที่ท่องเที่ยวและเมืองใหญ่ ๆ เพื่อเลี้ยงชีพ ช้างบางเชือกถูกเปลี่ยนมือและ
ถูกทรมาณเจ็บป่วยล้มตาย ทำให้ไม่กี่ปีที่ผ่านมาช้างลดจำนวนลงมากจนจะเป็นที่น่ากลัวว่าจะสูญพันธุ์
สาเหตุสำคัญที่เป็นปัญหาให้จำนวนช้างลดลงเนื่องจาก

1) **พื้นที่ป่าไม้ลดลง** เนื่องจากการบุกรุกทำลายป่าเพื่อครอบครองที่ดินที่ทำการเกษตร
ทำไร่ ปลูกพืชสวนผลไม้ และโครงการขนาดใหญ่ที่ทำลายพื้นที่อยู่อาศัยของช้างเป็นบริเวณกว้าง ได้แก่
โครงการสร้างเขื่อนต่าง ๆ ในประเทศ ทำให้ผืนป่ากลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ความเป็นธรรม
ชาติและระบบนิเวศที่สมบูรณ์ของสัตว์ป่าก็หมดไป ช้างเคยหากินในพื้นที่กว้าง เมื่อถูกจำกัดให้แคบลง
นอกจากอาหารที่ได้จะไม่สมบูรณ์แล้ว ยังมีผลกระทบต่อความปลอดภัย เพราะเมื่อมีพื้นที่แคบลงในการ
เดินหาอาหารจึงเป็นการง่ายที่พรานสามารถรู้แหล่งอาหาร โป่งสัตว์ที่มีอยู่ได้อย่างชัดเจน ทำให้ง่ายต่อ
การล่า นอกจากนี้ยังเกิดผลกระทบต่อการกระจายพันธุ์หรือแพร่พันธุ์ เพราะเมื่อช้างอยู่ในพื้นที่จำกัดก็จะ
ผสมพันธุ์กันเองในกลุ่มที่มีขนาดเล็ก ยีนส์ส่วนน้อยของช้างแต่ละตัวจะถูกถ่ายทอดออกมาเรื่อย ๆ และ
อ่อนแอลง ในที่สุดช้างในบริเวณดังกล่าวก็จะสูญพันธุ์ไป แต่ถ้าสามารถเดินทางไปไกลได้ก็จะสามารถ
ผสมพันธุ์กับช้างในแหล่งอื่นที่มีความแข็งแรง สามารถดำรงพันธุ์ที่ติดต่อไปได้ และไม่เสี่ยงต่อการสูญ
พันธุ์ จากสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่เปลี่ยนไป ป่าลดลงหรือหมดไปทำให้ช้างที่เคยอาศัยอยู่ในป่าธรรม
ชาติต้องมาอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่ใช่ป่าธรรมชาติ และต้องทำงานหนัก ช้างจึงมีอายุสั้นกว่าปกติที่
อยู่ในป่าธรรมชาติ นอกจากนี้การที่สภาพป่าถูกทำลาย อาหารธรรมชาติในป่าลดลงทำให้ช้างขาดแคลน
อาหาร จึงต้องมาหากินตามไร่สวนของชาวบ้านรอบ ๆ เขตป่าอนุรักษ์ ทำให้ถูกฆ่าตายและถูกนายพราน
ล่าเองช้างไปขาย

2) การปิดป่า นโยบายปิดป่ามุ่งไปที่ห้ามตัดต้นไม้เพื่ออนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้งานเหลือน้อย สำหรับช้าง ส่งผลให้ช้างจำนวนมากไม่มีงานทำ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ดังนี้

2.1) ช้างจำนวนมากเดินทางเข้าเมืองใหญ่เพื่อหารายได้ การนำช้างเข้ามาเดินในเมืองใหญ่ที่มีความแออัด นอกจากจะเป็นการเสี่ยงต่อการได้รับอุบัติเหตุแล้ว ยังอาจก่อให้เกิดปัญหาตามมาเนื่องจากการจราจรคับคั่ง มีฝุ่นและมลพิษ ประกอบกับอากาศที่ร้อนอบอ้าว รวมถึงเสียงอึกทึก ทำให้ช้างหงุดหงิดและอาละวาดก่อความเสียหายแก่ทรัพย์สินและบุคคลอื่นโดยมิได้เจตนา การอุบัติเหตุร้ายอาจทำเกินเหตุทำให้ต้องสูญเสียช้างไป

2.2) ถึงแม้รัฐบาลมีการปิดป่า แต่ยังมีพ่อค้าไม้เถื่อนลักลอบตัดไม้ตลอดเวลา ความรู้ช้างที่มีฐานะยากจนจึงนำช้างออกมาลากไม้เถื่อน ซึ่งพ่อค้าต้องการรีบตัดไม้ ช้างจึงถูกใช้งานหนัก บางครั้งถึงกับทำให้ช้างตาย บ้างก็ให้ช้างกินยากระตุ้นประสาท เพื่อให้ช้างสามารถทำงานได้ทั้งวัน และช้างไม่ได้กินอาหารอย่างเพียงพอทำให้สุขภาพทรุดโทรม และอาจตายได้

2.3) เจ้าของเปลี่ยนมือ เจ้าของเดิมขายรายได้จึงขายให้นายทุนที่นำช้างไปซ้กลากไม้เถื่อน ขายให้เจ้าของโรงแรมและรีสอร์ทเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว

3) การล่าช้างเพื่อเอาลูกช้าง งา กระดูก หาง และเนื้อ การจับลูกช้างหมายถึงต้องยิงแม่ช้างทิ้ง จึงจะสามารถนำลูกช้างออกมาจากป่าได้ เพราะแม่ช้างจะหวงลูกมาก บางครั้งการพราดลูกช้างยังไม่ทันพ้นจากป่า ลูกช้างก็ตายเสียก่อนเพราะยังไม่หย่านม และลูกช้างที่ไม่ได้คัมมแม่จะมีร่างกายอ่อนแอและขาดอาหาร ดังนั้น การล่าช้างจึงเป็นปัญหาหนึ่งที่ทำให้ปริมาณช้างลดลงอย่างรวดเร็ว ครอบครัวยุคใหม่ที่มีการรับซื้อลูกช้าง อวัยวะของช้างยังคงดำเนินต่อไปและมีราคาสูงขึ้น

4) การยิงช้างตกมัน การตกมันเป็นธรรมชาติของช้างที่มีอายุในวัยเจริญพันธุ์ เวลาช้างตกมันต้องดูแลอย่างเหมาะสม แยกออกจากช้างอื่น งดให้น้ำและอาหารเพื่อลดอาการตกมันลง หากดูแลไม่เหมาะสมช้างอาจจะคลั่งอาละวาดทำร้ายเจ้าของหรือความเสียหายได้รับอันตราย บาดเจ็บถึงเสียชีวิต เมื่อช้างอาละวาดไม่ควรใช้อาวุธสงครามจัดการด้วยความรุนแรง แต่ควรใช้ปืนยิงยาสลบบริเวณก้นหรือสะโพก แต่ถ้าไม่มีปืนยิงยาสลบก็ใช้ปืนลูกซองหรือปืนแก๊ปยิงบริเวณขา จุดที่ไม่ควรยิงคือ กิ่งกลางหน้าผากและหู รวมทั้งขาบริเวณที่ต่ำกว่าข้อขาและอย่าให้โดยบริเวณข้อต่อ

5) การขยายพันธุ์ช้าง ช้างแต่ละเชือกในช่วงชีวิตหนึ่งมีลูกได้น้อยอยู่แล้ว เมื่อต้องทำงานตลอดเวลาเพื่อให้พ่อแก่ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดู โอกาสที่จะผสมพันธุ์ให้กำเนิดลูกจึงยากยิ่งขึ้น นอกจากนี้เจ้าของช้างผู้ทำไม้ไม่ต้องการให้ช้างตั้งท้อง เพราะทำให้ไม่สามารถทำงานได้ ทำให้การเพิ่มจำนวนช้างเป็นไปได้ช้า

6) ปัญหาสุขภาพช้าง สมัยที่ยังไม่ปิดป่า ช้างจะมีสุขภาพดีเพราะเวลาทำงานและพักผ่อน คือทำงานเจ็ดโมงเช้าถึงสิบเอ็ดโมงครึ่ง หลังจากนั้นเข้าป่าพักผ่อนตามอัธยาศัย เวลาลากไม้ก็ไม่ต้องลากไกลเนื่องจากป่าอุดมสมบูรณ์ ต้นไม้แทบจะเบียดชิดกัน สำหรับช้างของราชการ เช่น ออป. ความญจะต้องใช้ช้างตามระเบียบของ ออป. คือ ให้ลากไม้มากองรวมกันทีละครั้งกิโลเมตรเสร็จแล้วให้ช้างเดินตัว

เปล้าไปลากไม้มาอีก ช่วงเดินกลับก็เหมือนกับการพักไปในตัว เพราะช้างมีโอกาสได้กินยอดไม้ใบหญ้าตลอดทาง นอกจากนี้ ช้างยังมีวันหยุดคือ ทำงานสามวันหยุดสองวัน หรือทำงานห้าวันหยุดสามวัน มีช่วงปิดเทอมใหญ่ระหว่างเดือนมีนาคมถึงพฤษภาคม เรียกว่า "ปางแรม" เป็นช่วงที่ช้างมีความสุขที่สุด เพราะจะได้หลบแดดไปกินอาหารได้ร่มเงาของธรรมชาติ แต่ในวันที่ป่าใกล้หมด ช้างต้องลากไม้ไกลมากขึ้น เมื่อถึงหน้าร้อนก็ไม่ได้พักงาน ต้องทำงานกลางแดดเพื่อเลี้ยงปากท้องของมนุษย์ ยามกินไม่เคยอิ่ม ยามนอนไม่เคยได้หลับเต็มตา ผลที่ตามมาก็คือ สุขภาพทรุดโทรม บาดเจ็บ ล้มตาย พวกที่มีลมหายใจก็อยู่ในสภาพตายทั้งเป็น ส่วนช้างบ้านเป็นช้างที่ต้องทำงานรับใช้มนุษย์ อาการเจ็บป่วยของช้างส่วนใหญ่จึงมีสาเหตุมาจากการใช้งาน เช่น ช้างแท็กซึ่งตามสถานที่ท่องเที่ยวจะป่วยเป็นโรคเจ็บหลัง เพราะแหงหรือเบาะที่นั่งไม่พอดีกับหลังช้าง แต่ผู้ประกอบการส่วนใหญ่ไม่ใส่ใจ ทำให้ช้างเป็นฝีกลางหลังหรือหลังอักเสบ ช้างเร่ร้อนนอกจากเผชิญกับอุบัติเหตุกลางท้องถนนแล้ว ยังต้องทนกับแสงแดดจัดจ้าและฝุ่นควัน ช้างบางเชือกอาจเป็นลมแดดและไม่ฟื้นอีกเลย บางตัวตาบอดเนื่องจากแสงแดดที่แรงกล้าทำให้เยื่อตาบาง ๆ ของช้างขุ่นมัวลงเรื่อย ๆ นายสัตวแพทย์ปริชา พวงคำ คาดว่าอีก 10 ปีข้างหน้าช้างเร่ร้อนอาจต้องตายด้วยโรคปอด เพราะเวลาช้างเดินตามท้องถนน งวงจะอยู่ตรงปากท่อไอเสียของรถยนต์ฟือ ช้างจึงสูดควันพิษเข้าเต็มปอด ในที่สุดแล้วไม่ว่าจะเป็นช้างป่าหรือช้างบ้าน ก็มีโอกาสเจ็บป่วยล้มตายไม่น้อยไปกว่ากัน

7) ปัญหาการขาดแคลนหมอรักษาช้าง นับเป็นปัญหาสำคัญในภาครัฐ เนื่องจากมีสัตวแพทย์ที่ชำนาญเรื่องช้างเพียง 3-4 คนเท่านั้น ส่วนภาคเอกชนนั้นไม่มีเลย เจ้าของช้างที่ยากจนจึงไม่สามารถหาสัตวแพทย์ที่มีความชำนาญรักษาช้างได้ มีบ่อยครั้งที่ช้างต้องตายด้วยโรคที่สามารถรักษาให้หายได้ หรือป้องกันได้อย่างง่ายดาย

8) ขาดสถานที่ที่เหมาะสม จะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร สถานพยาบาล และแหล่งประกอบอาชีพของช้างอย่างครบวงจร

9) ปัญหาด้านกฎหมายและองค์กร ปัจจุบันมีกฎหมายที่จะนำมาใช้บังคับเพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ช้างไทยอยู่เป็นจำนวนมาก หากแต่อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของหน่วยงานราชการหลายหน่วยงาน เป็นเหตุให้การบังคับใช้กฎหมายไม่สามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดปัญหาทางปฏิบัติของเจ้าหน้าที่ในการบังคับใช้กฎหมายตามมา ด้วยเหตุนี้ทำให้มาตรการทางกฎหมายที่มีอยู่มิได้นำมาใช้บังคับเพื่อแก้ไขปัญหาและการอนุรักษ์ช้างไทยอย่างจริงจัง

4.3 ช้างเลี้ยงในหมู่บ้านตากกลาง

บ้านตากกลางเป็นหมู่บ้านที่มีประวัติความเป็นมาที่ผูกพันอยู่กับช้างมาอย่างยาวนาน โดยในอดีตกลุ่มคนในหมู่บ้านนี้มีชื่อเสียงมากในเรื่องของการจับช้างป่ามาขาย โดยการจับช้างป่ามาขาย ช้างป่า และช้างป่าจำนวนหนึ่งก็ถูกจับมาฝึกจนเชื่องเพื่อไว้ใช้งานและใช้เป็นช้างต่อสำหรับหมอช้างใช้ฝึกคล้องช้างป่าต่อไป

เนื่องจากช่างเป็นสัตว์ป่า การฝึกเพื่อให้ช่างเชื่อเป็นช่างแสนรู้ที่สามารถฟังคำสั่งและทำตามคำสั่งได้นั้นเป็นสิ่งที่ชาวบ้านให้ความสำคัญมาก เพราะถือเป็นความเสี่ยงที่หากพลาดขึ้นมาถึง การได้รับอันตรายที่อาจถึงแก่ชีวิตได้ และเนื่องจากช่างเป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษคือ เมื่อได้รับการฝึกจน เชื่องแล้วก็จะเชื่อฟังคำสั่งและยอมรับเฉพาะคนใกล้ชิดเท่านั้น จึงนับได้ว่าการฝึกช่างของบรรดาควาญ ช่างนั้นเป็นศาสตร์และศิลป์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าวิชาที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา

ปัจจุบันบ้านตากกลางยังคงดำเนินชีวิตประจำวัน โดยมีช่างเป็นเสมือนเพื่อนคู่ทุกข์คู่ยาก ที่ ต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยช่างสามารถสร้างรายได้ให้คนได้หลายลักษณะ เช่น การขายช่าง เพื่อนำช่างไปลากไม้ การรับจ้างเป็นช่างประจำในสถานที่ท่องเที่ยว เช่น โรงแรม รีสอร์ท และสวนแสดง ต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ และการนำช่างออกเริ่ไปตามสถานที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะในเมือง ใหญ่

4.4 การจับช่างของคณะช่างในอดีต

4.4.1 วิธีการจับช่าง²⁵

การจับช่างโดยทั่วไปมี 3 วิธีคือ การวังช่าง การคล้องช่าง และ การโพนช่าง โดยการวัง ช่าง คือการทำคอกหรือพะเนียดขนาดใหญ่เพื่อดักจับช่างคราวเดียวทีละหลาย ๆ ตัว การคล้องช่าง คือ การทำพะเนียดในป่า ไล่ดักจับช่างมาเข้าพะเนียด แล้วเลือกคล้องเอาเฉพาะตัวที่ต้องการ ในสมัยกรุงศรี อยุรยานิยมจับช่างโดยวิธีนี้ โดยทำพะเนียดไว้ที่ชายป่าหรือชายทุ่งที่ไม่ไกลจากเมืองหลวง และการ โพน ช่าง คือ การจับหรือคล้องช่างโดยหมอช่าง โดยการใช้ช่างต่อไล่แล้วใช้บ่วงบาศ (หนังปะกำ) คล้องเข้าที่ เฝ้าด้านใดด้านหนึ่ง ผูกถ้ำมไว้กับต้นไม้ระยะหนึ่งเพื่อให้คลายพยศ แล้วจึงนำมาฝึกให้เชื่อ ชาวภูยนิยม ใช้วิธีการโพนช่าง เพราะได้ทั้งรสชาติการผจญภัย ทำทาย ที่สำคัญคือ เป็นวิธีการเช่นพรานไพรผู้มีน้ำใจ นักกีฬาจะพึงทำ การจับช่างหรือการ โพนช่างนั้นต้องใช้ทั้งหลักวิชาความสามารถ และการทำงานเป็นทีม

แหล่งที่นิยมทำการจับช่างมี 3 แห่งคือ 1) บริเวณป่าดงดิบด้านเหนือของประเทศกัมพูชา 2) บริเวณแนวป่าลึกของจังหวัดเลย อำเภอวังสะพุง และเขตดงลาน และ 3) แขวงจำปาศักดิ์ ประเทศลาว ส่วนบริเวณที่ชาวภูยเลี้ยงช่างจังหวัดสุรินทร์นิยมเดินทางไปจับช่างคือ แนวป่าดงดิบที่เมืองอุดรมิชัย ประเทศกัมพูชา เพราะนอกจากจะมีช่างป่าอยู่กันอย่างชุกชุมแล้ว ยังเป็นที่ราบลุ่มที่ง่ายแก่การติดตาม อนึ่ง การเดินทางเข้าไปทำการจับช่างในพื้นที่ดังกล่าว มักได้รับการต้อนรับจากผู้คนในพื้นที่ด้วยดี เนื่องจาก เป็นคนในกลุ่มวัฒนธรรมเดียวกัน โดยจะเสียค่าธรรมเนียมเป็นเงินบาท ประมาณ 20 บาท แล้วทำการจับ ได้ตลอดไป

4.4.2 เครื่องมือจับช่าง

²⁵ สุรินทร์: แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 30-33, รศ.เจริญ ไวรวัจนกุล และคณะ., 2536.

การออกโพนช้างเป็นมหรหรรที่ให้ทั้งความสนุก ตื่นเต้น ผจญภัย และมีผลตอบแทนที่
ถือเป็นแบบธรรมเนียมมาแต่โบราณ ดังนั้น การออกโพนช้างแต่ละครั้งจึงมีการเตรียมการกันทั้งคุ้มหรือ
ย่าน มีการตระเตรียม จัดหาอุปกรณ์ และเครื่องใช้ ตลอดจนเครื่องเดินป่ากันอย่างครบครัน อุปกรณ์
หลัก ๆ มีดังนี้ 1) หนัหรือเชือกปะกำ 2) ทามคอ 3) สลก 4) ชนั 5) โยง 6) สนามมูก 7) ไม้คันทาม
8) ไม้ง 9) กาทันหรือเคื่อง และ 10) สะแนงเกล

หนัหรือเชือกปะกำ เป็นบ่วงบาศทำด้วยหนังกระบือแห้ง เป็นอุปกรณ์ที่มีความสำคัญ
อย่างยิ่งวด หนัปะกำจะผ่านพิธีเช่นไหว้มาเป็นอย่างดี ชาวภูยถือว่าเป็นสิ่งที่สถิตอยู่ของวิญญาณบรรพ
บุรุษ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เขาเคารพบูชา ชาวภูยจะสร้างหอหรือศาลเก็บหลังปะกำให้แยกต่างหากจากตัว
บ้าน หรือสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ มีการเช่นไหว้เป็นประจำทุกปี ห้ามล่วงเกิน ห้ามข้ามหรือเหยียบ ห้ามสตรี
และผู้ไม่ใช่สายโลหิตแตะต้อง หรือขึ้นไปบนหอหรือศาลนี้ ถ้าละเมิดเรียกว่า ผิดกะล่ำ หรือผิดครุ หรือผิด
ปะกำ ถ้าเป็นเวลายุกับบ้านอาจทำให้คนใดคนหนึ่งเจ็บป่วย ถ้าเป็นระยะออกจับช้างอาจเป็นบ้านเสียดิ
หรือได้รับอันตรายจากช้างป่า ลักษณะของหอหรือศาลปะกำจะสร้างคล้ายกับศาลปู่ตา มีเสา 4 ต้น ยกพื้น
สูงประมาณ 1 เมตร มีฝาและหลังคากันแดดและฝน นิยมสร้างไว้ด้านหน้าหรือตะวันออกของตัวบ้าน เช่น
เดียวกับคตินิยมการปลูกศาลพระภูมิ ในศาลนอกจากจะเก็บหนัปะกำแล้ว ยังต้องมีเครื่องบัตพรลิตต่าง ๆ
ตามประเพณีนิยม ที่ขาดเสียดิคือเหล้า ส่วนพิธีเช่นอย่างเป็นทางการลักษณะและจริงจังจะมีเฉพาะฤดูออก
โพน คือก่อนออกเดินทาง

ทามคอ เป็นเชือกหนัขนาดใหญ่ เตรียมไว้ใช้ผูกคอช้างป่า ทำเป็นเงื่อนและบ่วงสำหรับ
สวมคอ มีทั้งที่ทำด้วยหนัหรือหวาย ผัน 6 หรือ 8 เกลียว ทามค้อมี 2 เส้น หรือไม้ก็ทำเป็นบ่วงทั้งสอง
ปลายสำหรับผูกคอช้างป่าด้านหนึ่ง และถ้าวัดคันทไม้อีกด้านหนึ่ง ระหว่างเงื่อนหรือทาม จะมีเชือกร้อย
ไว้ขนาดพอดีกับคอช้าง มีโซ่ติดกันด้วยกาหรั้น เพื่อกันมิให้ทามรัดคอช้างจนเป็นอันตราย

สลกหรือชะหลก มีลักษณะคล้ายทามคอแต่ใช้กับช้างต่อ ผูกติดไว้กับหนัปะกำทำเป็น
หนัผัน 3 เกลียว ปลายทั้งสองทำเป็นบ่วง

ชนั ทำด้วยเหล็กเส้น บิดเป็นเกลียว 3 ห่วง ห่วงละ 2 ท่อน ลักษณะเหมือนบังเหียนม้า
ใช้เชือกป่านหรือปอ ยาว 4-5 เมตร สอดในหว่างช่วงที่ต่อท่อนเกลียวเหล็กกับห่วงรับเชือก ชายทั้งสองผูก
รวบสวมคอช้างสำหรับให้หมอหรือควายใช้หิ้วแม่เท้าสอดยึดไม่ให้พลัดตก ประโยชน์การใช้เช่นเดียวกับ
กับโคลนที่อานม้า

โยง มีทั้งขนาดเล็กและใหญ่ ทำด้วยหนังบิดเกลียว 2-3 เส้น สำหรับใช้ผูกติดช้างใช้โยง
เข้ากับขาช้าง

สนามมูก ทำด้วยหนังเย็บเป็นถุง ใช้ใส่เครื่องเสบียงและของใช้

ไม้คันทาม เป็นไม้เนื้อแข็ง มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 1-1.5 นิ้ว ยาวประมาณ 5 เมตร ปลายด้าน
อกสำหรับสอดเหน็บหนัปะกำหรือบ่วงบาศ เพื่อคล้องเท้าช้างป่า

ไม้งัก เป็นไม้เนื้อแข็ง งอกง่าย ร่อน ยาว 50-60 เซนติเมตร ปลายด้านหนึ่งเจาะรูเพื่อร้อย เชือกสำหรับผูกข้อมือควาญ ใช้ตีเท้าช้างเพื่อเร่งให้ช้างเดินหรือวิ่งเร็วขึ้น

กาหรั้น หรือเคื่อง เป็นห่วงเหล็กทั้งขนาดเล็กและใหญ่ติดกัน มีเคื่องสลักห่วงเล็กสอดกับรูบนขอบห่วงใหญ่ ปลายสลักเป็นแป้นกันหลุด ใช้เป็นตัวเชื่อมระหว่างทามคอกกับโซ่ขณะล่ามช้างป่าไว้กับต้นไม้ กาหรั้นหรือเคื่องจะทำหน้าที่ป้องกันไม่ให้ทามคอรัดคอช้างป่าแน่นอนจนเกิดอันตราย

สะพานเกล ทำจากเขากะบือ ใช้ป่าให้สัตตฤณขณะเดินทางอยู่ในป่า โดยจะเป่าเพียง 3 โอกาสต่อไปนี้เท่านั้น คือ 1) เริ่มออกเดินทาง ก่อนพ้นหมู่บ้าน สะด้าหรือควาญแต่ละคนจะเป่าสะพานเกลเป็นการอำลาบ้านและผีบ้าน 2) ขณะอยู่ในป่า ขณะออกทำการคล้องช้างไม่ว่าจะเป็นกลางวันหรือกลางคืน สะด้าหรือควาญที่อยู่เฝ้าค่าย และที่ออกโพนจะเป่ารับกัน เพื่อป้องกันการพลัดหลง 3) ขณะออกจากป่าหลังเสร็จภารกิจ หมอเฒ่าจะเป่าเป็นสัญญาณออกเดินทางกลับ ขณะเดินทางกลับจวนจะถึงบ้าน บรรดาควาญทั้งหลายจะเป่าสะพานเกลเป็นสัญญาณออกไปถึงญาติมิตรว่าบัดนี้คณะผู้ออกโพนช้างได้เดินทางกลับมาแล้วโดยสวัสดิภาพ

4.4.3 ก่อนการออกโพนช้าง²⁶

เนื่องจากการออกจับช้างป่าเป็นงานเสี่ยงอันตราย ทั้งจากโคลงช้างป่า ไข้ป่า การพลัดหลง ความอดอยาก และภัยธรรมชาติอื่น ๆ ผู้ออกจับช้างจึงต้องมีจิตใจที่มั่นคง กล้าหาญไม่หวั่นไหว ซึ่งต้องอาศัยการปลูกหรือสร้างขวัญและกำลังใจ กิจกรรมที่นิยมกระทำก่อนออกเดินทางคือ การขอพรจากผีประจำ ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยปกป้องคุ้มครองเขาให้แคล้วคลาดจากอันตรายจากสัตว์ป่า ผีป่า นางไม้และเจ้าป่า นอกจากนี้ยังเชื่อว่า อำนาจศักดิ์สิทธิ์ของหนังปะกำ เฉพาะอย่างยิ่งวิญญาณบรรพบุรุษที่สิงอยู่ที่หนังปะกำ จะช่วยให้เขาประสบความสำเร็จในการออกจับช้างป่า เหนืออื่นใดทั้งหมด เป็นกุศโลบายการปกครองและการควบคุมการเดินทาง การตัดสินใจใด ๆ ขณะการทำกิจกรรมในป่า ขณะเดินป่า กุญเหล่านี้จึงถือปฏิบัติตามแบบธรรมเนียม จารีตนิยมทั้งส่วนที่เป็นข้อห้ามและข้อพึงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด อนึ่งเนื่องจากอุบัติเหตุภัยมักเกิดอยู่บ่อยครั้งขณะเดินทาง และกำลังทำการจับช้าง และมักเกิดเพราะความประมาท เผอเรอ ผ่าฝืนข้อห้าม สิ่งเหล่านี้จะคอยเตือนให้บรรดาควาญทั้งหลายต้องคอยสังวรณ้อยู่เสมอ

บรรดาสะด้า สะดียง มะ หรือจา จึงได้มีการมอบหมายหน้าที่และความรับผิดชอบ ดังนี้

1) มะหรือจา มีหน้าที่เป็นผู้ช่วยควาญ เป็นผู้ถือท้ายคือเป็นท้ายช้าง คอยรับใช้ควาญหรือหมอใหญ่ โดย มะ ถือเป็นชั้นของบุคคลากรในการจับช้างป่าต่ำสุด ได้แก่ พวกชายหนุ่มที่สนใจเรียนรู่วิชาเรื่องช้าง ที่ขอร่วมไปกับคณะ มีหน้าที่ทำงานรับใช้ทั่วไป มีสิทธิได้รับส่วนแบ่งในการจับช้างด้วย โดยทุกคนต้องสมัครและเข้าร่วมพิธีกรรมตามจารีตประเพณี และต้องปฏิบัติตามข้อควรกระทำและข้อห้ามอย่างเคร่งครัด เช่น ต้องงดสูบบุหรี่อย่างเด็ดขาดขณะอยู่บนหลังช้าง หรือขณะประกอบพิธีกรรม ห้ามกินขา

²⁶ สุรินทร์:แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 33-35, รศ.เจริญ ไวรวัจนกุล และคณะ., 2536. และ

การศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างใหม่ให้ช้างไทย. หน้า (3-21), จัดทำโดย บริษัท ทีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริง แอนด์ แมเนจเม้นท์ จำกัด, สนับสนุนโดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2543.

กินหัว หรือเครื่องในสัตว์ป่า ส่วน จา นั้น คือหมอใหม่ที่ยังจับช้างไม่ได้ มีหน้าที่คอยช่วยหมอช้าง การเป็นจานั้นไม่ต้องผ่าน "ปะชิ" เพียงแต่หมอช้างหรือครุบามอบหมายก็เป็นจาได้เลย

2) หมอสะเคียง เป็นหมอช้างในตำแหน่งควาญช้าง หรือหมอซ้าย เคยเป็นจากและช่วยหมอช้างจับช้างป่าจนชำนาญ ผ่านพิธี "ปะชิ" ที่ประสิทธิประสาทโดยหมอใหญ่หรือครุบา เป็นผู้ชำนาญการควบคุมช้าง รู้และเข้าใจภาษาป่าหรือภาษาผี (ภาษาสะเคียง) จะขี้อยู่ที่คอช้างต่อ ถือปฏิบัติเช่นเดียวกับมะหรือจา อย่างเคร่งครัด

3) หมอสะคำ ทำหน้าที่ควาญ เรียกว่าควาญเบื่องขวา มีศักดิ์สูงกว่าสะเคียง มีประสบการณ์โดยเคยออกจับช้างมาแล้วอย่างน้อย 5 เขือก เคยควบคุมการจับช้างด้วยตัวเอง เป็นหมอรองจากครุบา ขึ้นมาเป็นหมอสะคำโดยพิธี "ปะชิ"

4) ครุบา เป็นหมอช้างใหญ่ เป็นหัวหน้าช้างต่อ ตามปกติครุบาจะทำการออกจับช้างแต่ละครั้งต้องขออนุญาต หรือได้รับคำสั่งจากครุบาใหญ่ นั่นคือ ในการออกเดินทางจากค่ายเข้าไปจับช้างป่า ครุบาใหญ่จะเป็นผู้จัดอัตรากำลังพล

5) ครุบาใหญ่ เป็นปะกำหลวงหรือหมอช้างใหญ่ บ้างก็เรียก "ปทัย" หรือ "บัตทัย" หรือ "หมอเฒ่า" เป็นผู้อำนวยการการออกจับช้างแต่ละครั้ง นับตั้งแต่เป็นประธานในพิธีเช่นหนึ่งปะกำตลอดจนการประกอบพิธีอื่น ๆ ขณะเดินป่า เป็นผู้ชี้ขาดและตัดสินใจขณะทำการจับช้าง มีกฤตาคมสูงสามารถป้องกันภัยทั้งจากภูติผีและสัตว์ป่าได้ด้วยเวทมนต์

กฤษ เป็นกลุ่มชนที่ยึดมั่นอยู่ในคตินิยมเชิงไสยศาสตร์อย่างเคร่งครัด เชื่อว่าถ้าเช่นดีพลีถูกจะเป็นนิมิตหมายแห่งโชคลาภและความปลอดภัย พิธีกรรมแรกที่น่าเนื่องกับการออกจับช้างคือ พิธีเช่นหนึ่งปะกำหรือผีปะกำ หมอเฒ่าจะทำหน้าที่ประธาน มีสะคำอีก 3 คนคอยรับใช้ พิธีเริ่มขึ้นท่ามกลางควาญลูกทิมและญาติพี่น้อง และเครื่องบัตฤติ ประกอบด้วย

- 1) หัวหมู 1 หัว พร้อมเครื่องในทุกชนิดถ้าหาไม่ได้อาจใช้เบ็ดแทนก็ได้
- 2) ไก่ต้ม 1 ตัว
- 3) เหล้าขาว 1 ขวด
- 4) กรวยใบตองพร้อมดอกไม้ (โดยมากใช้ยอดต้นปึกไก่อ้า หรือยอดหม่อนซึ่งเป็นใบไม้

หาง่าย)

- 5) เทียน 1 คู่
- 6) หมาก 2 คำ
- 7) บุหรี่ 2 มวน
- 8) ข้าวหอม 1 จาน
- 9) แอง 1 ถ้วย
- 10) ขมิ้นผง
- 11) น้ำเปล่า 1 ขัน

12) ด้ายผูกแขน (ด้ายดำ ด้ายแดง)

หมอเฒ่าผู้เป็นประธานพิธีจะนุ่งโสร่งสีเขียวใบตองอ่อน ไม่สวมเสื้อ มีผ้าขาวม้า 2 ผืน ผืนหนึ่ง คาดเอว อีกผืนหนึ่งคล้องบ่า อาจนำเครื่องกลางหรือวัตถุมงคลอย่างอื่นมาเข้าพิธีด้วยก็ได้

พิธีเริ่มต้นโดยหมอเฒ่าและสะคำยกเครื่องเช่นถวายเป็นปะกำ จุดเทียนบูชา ทำการเสี่ยงทาย โดยยกไก่อัดขึ้นจับพร้อมกล่าวว่า "พวกข้าพเจ้าจะไปคล้องช้างคราวนี้จะได้หรือไม่ ถ้าได้ขอให้หัวไก่อัดเป็นสีขาวตลอด ให้คางไก่อัดเป็นปกติ ถ้าไม่ได้ ขอให้หัวไก่อัดฟกช้ำ คางไก่อัดงุ้ม เอาปลายปากเข้าหากอ"

เมื่ออธิษฐานและประกาศดัง ๆ เสร็จแล้วให้รินเหล้าใส่แก้วพร้อมเชื้อเชิญผีปะกำมาดื่ม แล้วหยิบหัวไก่อัดขึ้น ฉีกกระดูกคาง ถ้ามีสีช้ำ คางไก่อัด แสดงว่าลางไม่ดี ห้ามออกคล้องช้าง ถ้าไปจะได้รับอันตรายถึงชีวิต ถ้าวัวและคางไก่อัดปกติแสดงว่าลางดี จะประสบโชคในการคล้องช้าง นอกจากนี้แล้ว หมอเฒ่ายังจะค่อย ๆ แกะเนื้อหนังและกระดูกส่วนอื่น ๆ ออกจากหัวไก่อัด แล้วสังเกตดูกระดูกสองแฉกเล็ก ๆ ที่เชื่อมคางไก่อัด แล้วทำการทำนายตามลักษณะงอโค้ง งองุ้ม หรือเหยียดตรงของกระดูกเล็ก ๆ ทั้งสอง พิธีกรรมนี้เรียกว่า "พิธีถอดกระดูกคางไก่อัด"

เมื่อเสร็จพิธีและได้ฤกษ์ลางดี หมอเฒ่าจะสั่งให้ควาญผู้ช่วยนำอุปกรณ์คล้องหรือต่อช้าง ครอบครันขึ้นหลังช้าง หมอช้างทั้งหมดจะอำลาญาติมิตรแล้วเข้ากระบวนเดินทางตามลำดับก่อนหลังตามศักดิ์และคำสั่งของหมอเฒ่า เมื่อหมอเฒ่าสั่งเคลื่อนกำลังสะแนงเกลก็จะต้องขึ้นและค่อย ๆ แผ่วลงและแผ่วลง เมื่อกระบวนเคลื่อนห่างไกลบ้านออกไปจนถึงสายตา

4.4.4 ข้อถือปฏิบัติ²⁷

ข้อถือปฏิบัติต่อไปนี้เป็นที่รู้กันในหมู่นักเลี้ยงช้างว่า "การเข้าปะกำ" ทุกคนและทุกฝ่ายคือ ทั้งผู้ไปคล้องช้าง และผู้อยู่ทางบ้าน ต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ถ้าละเมิดอาจประสบเภทภัยถึงตายได้ ข้อถือปฏิบัติดังกล่าวมีดังนี้

1) สำหรับผู้ออกคล้องช้าง

- 1.1) ห้ามแต่งกายสวยงาม ให้ใส่เสื้อผ้าเก่า ๆ (โบราณทีเดียวไม่ให้ใส่เสื้อเลย)
- 1.2) หลังพิธีเซ่นผีปะกำแล้ว ห้ามขึ้นเรือนอีกจนกว่าจะเดินทางกลับ และเชิญหนังปะกำขึ้นไว้บนศาลแล้ว
- 1.3) ห้ามยุ่งเกี่ยวทำนองชู้สาวกับสตรีเป็นอันขาด (เชื่อกันว่า หากฝ่าฝืนจะถูกเสือกาบไปกิน)
- 1.4) ห้ามใช้ผ้าขาวม้าโพกศีรษะขณะเดินทาง
- 1.5) ต้องเคารพและเชื่อฟังหมอเฒ่าอย่างเคร่งครัด
- 1.6) พูดกันด้วยภาษาป่าหรือภาษาผีเท่านั้น ห้ามพูดภาษาพื้นบ้านคน
- 1.7) ห้ามพูดเท็จหรือมีความลับต่อกัน

²⁷ สุรินทร์: แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 35-36, รศ.เจริญ ไวรวัจนกุล และคณะ., 2536.

1.8) หมอช่างคนอื่น ๆ ต้องเข้านอนหลังหมอเฒ่า ก่อนนอนต้องกราบไหว้ผี
ปะกำและครุบา

1.9) เมื่อสูบบุหรี่ต้องบังแสง จะให้คนอื่นเห็นแสงไฟบุหรี่ไม่ได้

1.10) ห้ามคล้องลูกช้างป่าที่ยังไม่หย่าแม่เป็นอันขาด

2) สำหรับผู้อยู่ทางบ้าน

2.1) ห้ามรับคนอื่นขึ้นพักในบ้านเป็นอันขาด

2.2) ห้ามนั่งตามชั้นบันได โดยเด็ดขาด

2.3) ห้ามตัดเล็บ ตัดผม

2.4) ห้ามทาขมิ้น เครื่องประทีนผิว ผัดหน้า ทาแป้ง

2.5) ห้ามหวิผม สระผม

2.6) ห้ามไปนอนหรือค้างคืนบ้านคนอื่น

2.7) หัวหน้าบ้านหรือหัวหน้าครอบครัวไม่ว่าหญิงหรือชาย ต้องไว้ผมยาว

2.8) ห้ามขานหรือตอบทักทายจากบนบ้าน ไม่ว่าจะมิผู้มาเยือนในเวลาใด

2.9) ให้ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีสงฆ์ เทวดาก่อนเข้านอนทุกคืน

2.10) ห้ามพูดเท็จ คำว่ากล่าวถ้อยคำหยาบ

2.11) ห้ามนุ่งผ้าไหม

2.12) ขณะหุงข้าวเข้าครัว ห้ามชักฟืนออก ให้ค้อนเข้าเท่านั้น

2.13) ขณะตัดหรือผ่าฟืน ห้ามใช้เท้าเหยียบ ให้ฟืนจนกว่าฟืนจะขาดไปเอง

4.4.5 ภาษาผี

ในการออกโพนช้างนั้น มีกฎกติกาข้อปฏิบัติคน รวมถึงข้อห้ามต่าง ๆ มากมาย ที่จะต้องยึดถือตลอดระยะเวลาที่ออกเดินทางไปคล้องช้างป่า และหนึ่งในข้อห้ามที่น่าสนใจคือ ห้ามพูดภาษาที่เคยใช้พูดกันทั่วไป ให้พูดเฉพาะ ภาษาผี เท่านั้น หรืออาจเรียกว่า ภาษาป่า ก็ได้ ตัวอย่างเช่น เดียวเดียว หมายถึง ช้างป่า กำปวด หมายถึง กองไฟ และ กรวด หมายถึง ข้าวสาร เป็นต้น

4.4.6 พิธีปะชิ

พิธีปะชิหมอ²⁸ คือ พิธีแต่งตั้งหมอใหม่ ซึ่งเป็นการแต่งตั้งควาญช้าง หรือมะ ที่ยังไม่เคยออกไปโพนช้าง หรือเคยอยู่แต่ในตำแหน่งของมะคือ ท้ายช้าง เพื่อขึ้นเป็นหมอใหม่ การปะชิหมอนี้ กำหลวงจะเป็นผู้ประกอบพิธีในพิธีที่จัดสร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ โดยก่อกองไฟขึ้น 3 กอง และหมอช่างทั้งหมดมาล้อมวงกัน ตั้งกลางตั้งเชือกปะกำ หลังจากนั้นผู้ที่จะเป็นหมอใหม่ต้องนำขันใส่ผ้าขาวพร้อมเงินอีก 6 สลึง มาบูชาครุต่อจากนั้นหมอเฒ่าจะกล่าวคำยกหมอว่าขออัญเชิญพระทั้ง 12 รวมถึงพระครุผู้ศักดิ์

²⁸ ตากกลาง หมู่บ้านช้างแห่งลุ่มน้ำมูล. หน้า 94, โดย พิทยา หอมไกรลาส

สิทธิ์ทั้งหลาย ให้มาครอบหมอนมีความชำนาญในการคล้องช้างป่า ขอให้มิใช่ชลาก คล้องช้างได้มาก พร้อมกับปฏิญาณตนไม่ฆ่าช้าง ไม่ยิงช้าง จะปฏิบัติตามแบบของพระครูหมอนเฒ่าทุกประการ หมอนช้างก็ว่าตามพร้อมกัน หลังจากนั้นหมอนเฒ่าก็จะพรมน้ำมนต์ให้กับหมอนใหม่ แล้วให้หมอนใหม่ดื่มน้ำผสมมูลช้าง ฟันใส่เชือกปะกำ แล้วก็ขึ้นขี่ช้างทำท่าคล้องช้างป่า แล้วก็กลับมาหุงข้าวที่กองไฟทั้ง 3 กอง เสร็จแล้วก็ยกขันน้ำ ผ้าขาว และเงิน 6 สลึง ให้กับหมอนเฒ่าไป เป็นอันเสร็จพิธี

4.4.7 พิธีสารภาพบาป²⁹

เมื่อเดินทางถึงทำเลที่จะทำการคล้องช้าง หมอนเฒ่าจะสั่งตั้งค่าย อยู่เวรยาม ให้ทุกคนประชุมพร้อมหน้ากันต่อหน้าหนังปะกำอันศักดิ์สิทธิ์ (ทำเป็นศาลเพียงตาชั่วคราว) ทุกคนไม่มียกเว้นต้องสารภาพความผิดที่ตนแอบหรือลักลอบกระทำขณะเดินทาง ห้ามปิดบัง แม้แต่การกระทำบางอย่างที่เข้าตัวไม่แน่ใจก็ให้สารภาพให้หมด หมอนเฒ่าจะทำการไต่สวนอย่างจริงจัง ผู้ใดละเมิดศีล 5 ข้อใดข้อหนึ่งจะไม่ได้รับอนุญาตให้ร่วมออกคล้องช้าง จนกว่าจะผ่านพิธีสารภาพความผิด เพื่อล้างมลทินเสียก่อน พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์นี้ เรียกว่า "พิธีประสะ" เครื่องบัตร์พลีในพิธีประกอบด้วย

1) ข้าวสาร 1 ถ้วย (ขณะเดินป่า กองคาราวานคล้องช้างนิยมจัดวางถุงข้าวสารไว้ตรงกลาง หรือใกล้ ๆ ขดหนังปะกำ เล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ว่า แม้แต่แมงคยงไม่มีมาไต่คอมข้าวสารเลย)

2) ดอกไม้ 5 ดอก

3) เทียน 1 คู่

4) เงินค่าปรับสุดแต่โทษานุโทษ คือ

4.1) ความผิดฐานลักทรัพย์ ปรับ 12 บาท

4.2) ความผิดฐานปล้นทรัพย์ ปรับ 40 บาท

4.3) ความผิดฐานทำร้ายผู้อื่น ปรับ 60 บาท

4.4) ความผิดฐานล่วงเกินภรรยาผู้อื่น ปรับ 60 บาท

ความผิดที่ไม่สามารถล้างมลทินได้คือ ความผิดฐานกินงูเหลือม

หมอนเฒ่าผู้ทรงกฤดาคมจะนำผู้กระทำผิดประกาศให้ผีสง เจ้าป่า เทพยดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์รับรู้ เพื่อขอให้ช่วยชำระความผิด จะสั่งให้ผู้ทำผิดกราบขอขมาแม่พระธรณี 3 ครั้ง แล้วขอให้พระอาทิตย์ผู้เป็นเทพแห่งจักรวาล ฉายแสงชำระผู้กระทำผิดให้บริสุทธิ์

²⁹ สุรินทร์:แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 36, รศ.เจริญ ไวรวัจนกุล และคณะ., 2536.

4.4.8 พิธีเปิดป่า³⁰

พิธีเปิดป่า เป็นพิธีกรรมขออนุญาตและรับพรจากเจ้าป่า เพื่อให้ประสบความสำเร็จและแคล้วคลาดจากภยันตราย ก่อนจะทำกรทำกรจับช้าง ถ้ามีพิธีประสะ พิธีกรรมนี้ก็จะจัดต่อเนื่องกับพิธีประสะเลย

เครื่องบัตร์พลีประกอบด้วย สัตว์เนื้อ 1 ตัว หมากพลู บุหรี่ และเหล้า โดยทำเป็นศาลขนาดเล็ก หมอเผ่าจะนำกล่าวในพิธีเบิกไพร ด้วยข้อความว่า "วันนี้พวกข้าพเจ้าและช้างต่อ ได้เข้ามาเดินหาลูกช้าง ลูกม้าของเจ้าป่า พร้อมกับมีของมาถวายขอให้เจ้าป่าได้ไล่ด้อนโขลงช้างป่าออกมา ส่วนสัตว์ร้ายต่าง ๆ นั้นอย่าได้ปล่อยมารบกวนพวกข้าพเจ้า"

หลังคำประกาศของหมอเผ่า บรรดาควาญ สะด้า สะเคียงทั้งหลาย ก็จะพร้อมกันเปล่งเสียง "อากง...เฮย" พร้อม ๆ กัน ทั้งนี้ก็ด้วยเชื่อในคำบอกเล่าว่า อากงคือควาญคนแรกที่ย้อกทำกรจับช้าง ครั้งหนึ่งเขายี่กระบือออกคล้องช้าง หลังจากกระโดดขึ้นคอช้างป่าแล้วก็หายเข้าป่าไปพร้อมกับโขลงช้างป่า อากงจึงเป็นเจ้าของโขลงช้างป่าเหล่านั้น

หลังเสร็จสิ้นพิธีเบิกไพรแล้ว หมอเผ่าจะเช่นเจ้าป่า และบริกรรมคาถาบังคับช้างอันศักดิ์สิทธิ์ พร้อมกันนั้นก็จะสั่งให้ก่อกองไฟขึ้น 3 กอง เรียกว่า "กองกำพวด"

กองที่หนึ่ง ก่อไว้หน้าค่าย เรียกว่า "กำพวดเชิง"

กองที่สอง ก่อไว้ด้านขวาของค่าย เรียกว่า "กำพวดสะด้า"

กองที่สาม ก่อไว้ด้านซ้ายของค่าย เรียกว่า "กำพวดสะเคียง"

กองไฟทั้งสามถือว่าเป็น "กองเพลิงอันศักดิ์สิทธิ์" สามารถคุ้มครองทุกคนให้แคล้วคลาดจากภยันตรายทั้งปวง กองไฟสะด้าและสะเคียง ห้ามใช้ทำประโยชน์ใด ๆ นอกจากจุดไว้กันภัย ส่วนกองไฟเชิง สามารถทำการหุงต้มและจุดบุหรี่ได้

4.4.9 การไล่ด้อนและการเข้าจับช้างป่า³¹

หมอเผ่าจะจัดกำลังช้างต่อเป็น 3 ส่วนคือ ทีมหมอสะด้า หมอสะเคียง และหมอเผ่า โดยสั่งให้ทีมหมอสะด้า และหมอสะเคียงขยายแนวไล่ด้อนเป็นปีกกาซ้ายขวา เมื่อไล่ด้อนและกันช้างป่าตัวที่ต้องการออกมาในที่โล่งแล้ว หมอช้างจะรับคั้นจามจากมะหรือจา พร้อมกับไล่ช้างต่อเข้าประกบ เมื่อได้จังหวะจะรีบสอดคั้นจามที่มีบ่วงบาศที่ปลายเข้าเท้าช้าง เมื่อช้างป่าเหยียบลงในบ่วงบาศหรือบ่วงหนังปะกำ หมอช้างก็จะกระตุกให้บ่วงรัดคึดเท้าช้าง บ่วงปะกำจะหลุดจากคั้นจามและรัดแน่นอยู่ที่เท้าช้างป่า หมอช้างจะโรยเชือกหรือหนังปะกำที่หลือลงกับพื้นดิน แล้วใช้ช้างต่อดึงรั้งไว้

หลังจากปล่อยให้ช้างป่าคิ่งไปได้ระยะพอสมควร มะจะกระโดดลงจากหลังช้างต่อ นำปลายบ่วงบาศอีกด้านหนึ่งผูกมัดกับต้นไม้ใหญ่ ถ้าช้างป่ามีกำลังมาก หมอจะปล่อยบ่วงชายเชือกออกจาก

³⁰ สุรินทร์: แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 36, รศ.เจริญ ไวรวัจนกุล และคณะ., 2536.

³¹ สุรินทร์: แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 38-39, รศ.เจริญ ไวรวัจนกุล และคณะ., 2536.

คอข้างต่อ ใช้สมอที่ทำด้วยกิ่งเขากวางผูกติดให้แน่น แล้วปล่อยให้ข้างป่าลากไป กิ่งเขากวางจะทำหน้าที่เป็นสมอผูกครั้งเกี่ยวกับกิ่งหรือรากไม้ ไม่ช้าไม่นานข้างป่าก็จะเริ่มอ่อนแรง และถูกมัดติดตรึงกับต้นไม้ใหญ่ หลังจากนั้นมะจะใช้บ่วงบาศเป็นทามคอ โดยใช้ข้างต่อสองเชือกผูกคานึงปะกำ

ข้างป่าหรือข้างเขลย ซึ่งส่วนใหญ่จะเลือกเอาตัวที่มีขนาดสูงประมาณ 3 ศอก เริ่มมีงา งอกออกมาเล็กน้อย จะถูกล่ามให้หมดแรง ถูกทรมานให้อ่อนแออยู่เป็นเวลา 1 วัน 1 คืน หลังจากนั้นความกลัวผู้ชำนาญก็จะนำข้างป่าที่หมดแรงไปผูกติดกับหลักที่เตรียมไว้ทามคอ จะเป็นเครื่องจองจำทำให้มันเจ็บถ้าเดิน

กรณีความกลัวหลายคนทำการจับข้างป่าเชือกเดียวกัน ให้หมอมเฒ่าเป็นผู้ชี้ขาดว่า ใครคือคนแรกที่ยังข้างได้ หลักการตัดสินง่าย ๆ ที่นำมาใช้คือ ถ้าทิ้งบ่วงบาศถูกเท้าข้างข้างเดียวกัน ตัดสินให้เจ้าของบ่วงบาศที่อยู่ส่วนบนเป็นคนแรก ถ้าทิ้งบ่วงบาศติดที่ทั้งเท้าหน้าและเท้าหลัง ให้ผู้ที่ทิ้งบ่วงบาศติดเท้าหลังเป็นคนแรก ทั้งนี้โดยมีประจักษ์พยานบุคคลที่อยู่ในเหตุการณ์สนับสนุนด้วยส่วนหนึ่ง

4.4.10 การลาปะกำ³²

เมื่อคล้องข้างป่าได้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว หมอมเฒ่าจะทำพิธีปลีครังควาน ไถ่ฤทธิผีป่า "มะเร็ง กงเวียร" ออกจากข้าง โดยใช้กิ่งไม้หรือผ้าขาวม้าปิดไปบนหลังพร้อมกับปริกรรมคาถา "สะปะข้างป่า" กำกับ

4.4.11 การเช่นปะกำและการแบ่งสรรปันส่วนข้าง³³

การแบ่งปันผลประโยชน์ให้จัดสัดส่วนผลตอบแทนจากมากไปหาน้อยตามลำดับคือ เจ้าของข้างต่อ หมอข้าง ความรู้ และมะ ถ้าคล้องได้สองเชือกให้เจ้าของข้างต่อเสียก่อนหนึ่งเชือก ที่เหลือขายหรือแบ่งกันแบบ "พี่สองน้องหนึ่ง" ลดหลั่นกันตามศักดิ์

4.5 ประเพณีและงานประจำปี

4.5.1 งานแสดงข้างประจำปีจังหวัดสุรินทร์

งานแสดงข้างประจำปี³⁴ กำหนดให้จัดขึ้นในวันเสาร์และวันอาทิตย์ สัปดาห์ที่สามของเดือนพฤศจิกายน ของทุกปี โดยแบ่งกิจกรรมการแสดงออกเป็น 2 ส่วนคือ งานแสดงของข้าง ซึ่งประกอบด้วย การแสดงคล้องข้าง การชักเย่อระหว่างข้างกับคน ข้างแข่งฟุตบอล ข้างเดินระบำ ข้างเดินข้าม เป็นต้น และในส่วนที่สอง คือ การแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างข้างกับ

³² สุรินทร์: แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 39, รศ.เจริญ ไวรวัจนกุล และคณะ., 2536.

³³ สุรินทร์: แหล่งอารยธรรมโบราณ. หน้า 39, รศ.เจริญ ไวรวัจนกุล และคณะ., 2536.

³⁴ <http://www.surin.go.th>

คนจังหวัดสุรินทร์ โดยจัดการแสดงออกเป็น 7 ฉาก คือ 1) ฉากอุย 2) ฉากจำโหลง 3) ฉากจากป่ามาสู่บ้าน 4) ฉากพระบารมีปกเกล้า 5) ฉากประเพณีเมืองสุรินทร์ 6) ฉากฉลองพระ และ 7) ฉากอ้อลา

การจัดงานแสดงข้างดังกล่าว มีการจำหน่ายบัตรเข้าชมมีราคา 200 บาท และ 500 บาท โดยบัตรราคา 500 บาทสามารถจองล่วงหน้าได้ที่ สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ ศาลากลางจังหวัดสุรินทร์ โทรศัพท์หมายเลข 044-512-039 หรือ E-mail: Surin@moi.go.th.

4.5.2 งานบวชนาคข้าง

ประเพณีการบวชนาคข้าง³⁵ เป็นพิธีการอุปสมบทหมู่ของชาวกูย ซึ่งจะจัดให้มีขึ้นเพียงปีละครั้งเท่านั้น ในระหว่างวันขึ้น 13, 14, และ 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี ในการจัดงานดังกล่าวได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนเป็นอย่างมากจนกลายเป็นประเพณีนิยมของท้องถิ่นมาจนถึงปัจจุบัน โดยชาวกูยจะมาช่วยกันจัดการในวันดังกล่าวอย่างไม่จำเพาะเจาะจงว่าผู้เข้าบรรพชาอุปสมบทจะเป็นบุตรหลานของใคร ผู้ใดมีข้างก็จะนำมาร่วมในขบวนแห่อย่างพร้อมเพรียง และในขบวนแห่ดังกล่าวทุกองค์จะร่วมขบวนด้วยการขึ้นนั่งบนหลังข้าง

การจัดพิธีบวชนาคข้างได้กำหนดให้มีขึ้น 3 วัน โดยในวันแรกเรียกว่า "วันโสม" หรือวันรวม ซึ่งจะมีพิธีเช่นไหว้ผีปะกำก่อนที่ศาลปะกำก่อน จากนั้นก็จะเหมือนกับงานบวชทั่วไปที่จะมีพิธีทำขวัญนาค พอถึงพิธีโกนผม พระอุปัชฌาย์จะเริ่มตัดปอยผมแรกให้ก่อน ตามด้วยพ่อแม่ ญาติพี่น้อง และเพื่อน ๆ ตามลำดับ ในตอนค่ำนาคจะแต่งชุดขาวและเครื่องประดับบรรดามีมานั่งรับฟังหมอลำกล่อม ขวัญ และรับศีล ในวันที่สองเป็นวันแห่ขบวนนาคข้าง ซึ่งนาคแต่ละองค์ก็จะแต่งองค์ทรงเครื่องกันเต็มที่ ส่วนข้างพาหนะก็ถูกจับอาบน้ำแต่งตัวเช่นเดียวกัน โดยควาญข้างจะใช้ปูน(กินหมาก) สีขาวทาสีเป็นลายเส้นตามหัว งวง ลำตัว ไปจนถึงหางในลวดลายและสีสันแบบฟรีสไตล์ตามใจชอบ เมื่อพร้อมทั้งนาคทั้งข้าง ตลอดจนเครื่องอัฐบริวารของนาคแต่ละองค์แล้ว ขบวนแห่ก็เคลื่อนออกจากบริเวณวัดเพื่อไปเช่นไหว้เจ้าพ่อวังทะลุ ศาลปู่ตา และขอขมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชุมชน โดยในขบวนแห่ก็มีวงดนตรีกลองยาว ประชันเสียงสร้างควมครึกครื้นตลอดเส้นทาง เมื่อเสร็จจากพิธีเช่นไหว้แล้ว ขบวนแห่ก็จะย้อนกลับมาตามเส้นทางเดิม เข้าสู่วัดที่ทำพิธี และในวันที่สามของงานบวชนาคข้าง ซึ่งก็จะตรงกับวันวิสาขบูชา หรือวันเพ็ญเดือน 6 จะเป็นวันที่บวชนาคเป็นพระ ซึ่งก็จะเป็นพิธีกรรมเหมือนกับการบวชพระทั่วไป และก็ถือว่าเป็นอันเสร็จพิธีกรรมนี้

³⁵ <http://www.pao.surin.net/project/bouch.htm> และ อนุสาร อสท., ปีที่ 40 ฉบับที่ 12 กรกฎาคม 2543

ตลาดท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยว

5.1 การท่องเที่ยวในประเทศไทย³⁶

ประเทศไทยเป็นประเทศที่ได้รับความนิยมเดินทางท่องเที่ยวเป็นอันดับที่ 20 จากการจัดอันดับของ World Tourism Organization (WTO) ในปี พ.ศ. 2539 มีส่วนแบ่งตลาดการท่องเที่ยวเท่ากับร้อยละ 1.2 ขณะที่รายได้จากการท่องเที่ยวของประเทศไทยสูงเป็นลำดับที่ 13 ของโลก โดยมีรายได้เป็นจำนวนสูงถึง 8,664 ล้านดอลลาร์สหรัฐ หรือคิดเป็นร้อยละ 2 ของรายได้จากการท่องเที่ยวทั่วโลก

ประเทศที่ได้รับความนิยมสูงสุด 20 อันดับแรกของโลก

อันดับในปี พ.ศ.		ประเทศ	จำนวนนักท่องเที่ยว ปี พ.ศ. 2539 (พันคน)	ส่วนแบ่งการตลาด ปี พ.ศ. 2539 (%)
2523	2539			
1	1	ฝรั่งเศส	62,406	10.49
2	2	สหรัฐอเมริกา	46,489	7.82
3	3	สเปน	40,541	6.82
4	4	อิตาลี	32,853	5.52
7	5	สหราชอาณาจักร	25,293	4.25
18	6	จีน	22,765	3.83
8	7	เม็กซิโก	21,405	3.60
10	8	ฮังการี	20,674	3.48
13	9	โปแลนด์	19,410	3.26
6	10	แคนาดา	17,329	2.91
5	11	ออสเตรเลีย	17,090	2.87
-	12	สาธารณรัฐเช็ก	17,000	2.86
9	13	เยอรมนี	15,205	2.56
-	14	สาธารณรัฐรัสเซีย	14,578	2.45
28	15	ฮ่องกง	11,703	1.97
11	16	สวิตเซอร์แลนด์	10,600	1.78
21	17	โปรตุเกตุ	9,730	1.64
16	18	กรีซ	9,233	1.55
52	19	ตุรกี	7,966	1.34
27	20	ไทย	7,192	1.21
รวมทุกประเทศในโลก			594,827	100.00

ที่มา : World Tourism Organization 1996

³⁶ การศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้างไทย. หน้า (6-1)-(6-6) จัดทำโดย บริษัท ทีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริง แอนด์ แมเนจเมนท์ จำกัด, สนับสนุนโดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2543

ประเทศที่มีรายรับจากการท่องเที่ยวสูง 20 อันดับแรกของโลก

อันดับในปี พ.ศ.		ประเทศ	รายรับจากนักท่องเที่ยว ปี พ.ศ. 2539 (ล้านเหรียญสหรัฐ)	ส่วนแบ่งการตลาด ปี พ.ศ. 2539 (%)
2523	2539			
1	1	สหรัฐอเมริกา	69,908	16.11
3	2	อิตาลี	30,018	6.92
2	3	ฝรั่งเศส	28,357	6.54
4	4	สเปน	27,654	6.37
5	5	สหราชอาณาจักร	19,296	4.45
6	6	เยอรมนี	17,567	4.05
7	7	ออสเตรเลีย	13,990	3.22
19	8	ฮ่องกง	10,836	2.50
34	9	จีน	10,200	2.35
9	10	สวีเดน	8,891	2.05
10	11	แคนาดา	8,868	2.04
24	12	ออสเตรเลีย	8,811	2.03
27	13	ไทย	8,664	2.00
51	14	โปแลนด์	8,400	1.94
16	15	สิงคโปร์	7,961	1.83
8	16	เม็กซิโก	6,934	1.60
-	17	สาธารณรัฐ รัสเซีย	6,875	1.58
15	18	เนเธอร์แลนด์	6,256	1.44
56	19	อินโดนีเซีย	6,087	1.40
46	20	ตุรกี	5,962	1.37
รวมทุกประเทศในโลก			433,863	100.00

ที่มา : World Tourism Organization 1996

5.1.1 นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ

จากข้อมูลจำนวนนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสำรวจ จัดเก็บตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520-2541 พบว่า การขยายตัวของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศของประเทศไทยมีจำนวนมาก โดยนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นจาก 1.22 ล้านคนในปี พ.ศ. 2520 เป็น 3.48 ล้านคนในปี พ.ศ. 2530 และเพิ่มเป็น 7.76 ล้านคนในปี พ.ศ. 2541 และวันพักเฉลี่ยเพิ่มจาก 4.5 วันในปี พ.ศ. 2520 เป็น 8.4 วันในปี พ.ศ. 2541 ทำให้ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มจาก 4,607 ล้านบาทในปี พ.ศ. 2520 เป็น 242,177 ล้านบาทในปี พ.ศ. 2541 และค่าใช้จ่ายต่อหัวของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเพิ่มจาก 836.8 บาทต่อวันในปี พ.ศ. 2540 เป็น 4,200.0 บาทต่อวันในปี พ.ศ. 2541

จำนวนนักท่องเที่ยว จำนวนวันพัก และรายได้จากการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวต่างประเทศ

ปี พ.ศ. 2520-2541

ปี พ.ศ.	จำนวนนักท่องเที่ยว		รายได้จากการท่องเที่ยว		จำนวนวันพัก เฉลี่ย(วัน)	ค่าใช้จ่ายเฉลี่ย (บาท/วัน/คน)
	คน	อัตราการเปลี่ยนแปลง (%)	ล้านบาท	อัตราการเปลี่ยนแปลง (%)		
2520	1,220,672	11.111.1	4,607	15.5	4.50	836.8
2521	1,453,839	19.1	8,894	93.1	4.80	1,264.0
2522	1,591,455	9.5	11,232	26.3	5.10	1,386.6
2523	1,858,801	16.8	17,765	58.2	4.90	1,950.5
2524	2,015,615	8.4	21,455	20.8	5.00	2,146.1
2525	2,218,429	10.1	23,879	11.3	4.80	2,247.2
2526	2,191,003	-1.2	25,050	4.9	4.90	2,328.5
2527	2,346,709	7.1	27,317	9.0	5.50	2,128.1
2528	2,438,270	3.9	31,768	16.3	5.60	2,334.9
2529	2,818,092	15.6	37,321	17.5	5.90	2,233.3
2530	3,482,958	23.6	50,024	34.0	6.10	2,370.1
2531	4,230,737	21.5	78,859	57.6	7.40	2,532.6
2532	4,809,508	13.7	96,386	22.2	7.60	2,626.6
2533	5,298,860	10.2	110,572	14.7	7.10	2,955.7
2534	5,086,900	-4.0	100,005	-9.6	7.10	2,772.8
2535	5,136,443	1.0	123,135	23.1	7.10	3,395.6
2536	5,760,533	12.2	127,802	3.8	6.90	3,196.8
2537	6,166,496	7.0	145,211	13.6	7.00	3,373.7
2538	6,951,566	12.7	190,765	31.4	7.43	3,693.4
2539	7,192,145	3.5	219,364	15.0	8.23	3,706.0
2540	7,221,345	0.4	220,754	0.6	8.33	3,672.0
2541	7,764,930	7.5	242,177	9.7	8.40	4,200.0

ที่มา : สถานการณ์ท่องเที่ยวโลก การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย 2542

สถิติจำนวนนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ รวบรวมโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2535-2541 แสดงให้เห็นว่า นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาประเทศไทยในปี พ.ศ. 2541 มาจากประเทศญี่ปุ่นมากที่สุด หรือคิดเป็นร้อยละ 12.70 ของจำนวนนักท่องเที่ยวทั้งหมด รองลงมาคือ มาเลเซีย และจีน เป็นต้น เมื่อพิจารณาแยกรายภูมิภาคของโลก พบว่า นักท่องเที่ยวจากภูมิภาคเอเชียตะวันออก มีสัดส่วนสูงที่สุด (ร้อยละ 59.02) รองลงมาคือ นักท่องเที่ยวจากประเทศในกลุ่มยุโรป (ร้อยละ 24.32) และ อเมริกา (ร้อยละ 5.78)

สถิตินักท่องเที่ยวระหว่างประเทศ ปี พ.ศ. 2541

ภูมิภาค	จำนวนนักท่องเที่ยว	อัตราการเปลี่ยนแปลง เทียบกับปี 2540 (%)	สัดส่วน (%)
เอเชียตะวันออก	4,583,160	0.31	59.02
ยุโรป	1,888,673	19.09	24.32
อเมริกา	448,761	15.60	5.78
โอเชียเนีย	348,346	28.33	4.49
เอเชียใต้	258,815	12.74	3.33
ตะวันออกกลาง	165,078	30.57	2.13
แอฟริกา	72,097	41.47	0.93
รวม	7,764,930	7.53	100.00

หมายเหตุ : จำนวนนักท่องเที่ยวไม่รวมคนไทยที่มีถิ่นที่อยู่ในต่างประเทศ

ที่มา : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รายงานสถิติประจำปี พ.ศ. 2541

5.1.2 นักท่องเที่ยวชาวไทย

รายงานข้อมูลสถิติเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางภายในประเทศค่อนข้างมีน้อย เนื่องจากการจัดเก็บข้อมูลทำได้ยาก ต่างจากนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศที่ต้องผ่านจุดเข้าเมืองด้านต่าง ๆ จากข้อมูลจำนวนนักท่องเที่ยวที่รวบรวมทั้งประเทศของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยในปี พ.ศ. 2530 พบว่า มีจำนวนผู้มาเยี่ยมเยือนทั้งหมด 61.92 ล้านคน จำแนกเป็นผู้เยี่ยมเยือนชาวไทย 53.78 ล้านคน และผู้มาเยี่ยมเยือนชาวต่างประเทศ 8.14 ล้านคน หรือคิดเป็นสัดส่วนของผู้เยี่ยมเยือนชาวไทยและชาวต่างประเทศร้อยละ 87 และ 13 ของจำนวนผู้เยี่ยมเยือนทั้งหมด ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม จากรายงานของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งทำการสำรวจจำนวนนักท่องเที่ยวในจังหวัดหลักของประเทศ พบว่า จำนวนนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศเพิ่มสูงขึ้นทุกปี นอกจากนี้ จากการศึกษาของเนาวรัตน์ พลาไยน้อย และคณะ ("พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย" เสนอต่อ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2538 ; 38) รายงานว่า คนไทยอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป กว่าร้อยละ 40 มีการเดินทางท่องเที่ยวภายในประเทศ โดยท่องเที่ยวเฉลี่ย 2.7 ครั้งต่อปี และใช้เวลาท่องเที่ยวครั้งละ 3-4 วัน ซึ่งเมื่อกำหนดเป็นรายได้จากการท่องเที่ยวแล้วมีจำนวนสูงถึง 81,086.5 ล้านบาทต่อปี

5.2 การท่องเที่ยวในจังหวัดสุรินทร์³⁷

5.2.1 จำนวนนักท่องเที่ยวระดับจังหวัด

ข้อมูลจำนวนนักท่องเที่ยวของจังหวัดสุรินทร์ สํารวจโดยกองสถิติและวิจัย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้สํารวจข้อมูลนักท่องเที่ยวของจังหวัดสุรินทร์เพียงปีเดียวคือ ปี พ.ศ. 2530 ดังนั้น ข้อมูลจำนวนนักท่องเที่ยวของจังหวัดสุรินทร์ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 ถึงปี พ.ศ. 2542 จึงต้องอาศัยค่าประมาณการ โดยใช้ฐานข้อมูลจริงปี พ.ศ. 2530 และใช้อัตราเพิ่มเท่ากับอัตราเพิ่มเฉลี่ยของผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดสุรินทร์ : GPP (ภาคสาขาอุตสาหกรรมบริการ เฉพาะกลุ่มโรงแรมและภัตตาคาร) ซึ่งมีอัตราเพิ่มเฉลี่ยระหว่างปี พ.ศ. 2530-2540 เท่ากับร้อยละ 0.81 ปรากฏว่าจำนวนนักท่องเที่ยวมีเพิ่มขึ้นจาก 388,050 คนในปี พ.ศ. 2530 เป็น 427,495 คนในปี พ.ศ. 2542 คิดเป็นสัดส่วนของนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างประเทศร้อยละ 92 และ ร้อยละ 8 ของจำนวนนักท่องเที่ยวทั้งหมด ตามลำดับ

จำนวนผู้เยี่ยมเยือนจังหวัดสุรินทร์ ปี พ.ศ. 2530-2542

ปี พ.ศ.	จำนวนผู้เยี่ยมเยือน (คน)		
	ชาวไทย	ชาวต่างประเทศ	รวมทั้งหมด
2530	358,130	29,920	388,050
2531	361,031	30,162	391,193
2532	363,955	30,407	394,362
2533	366,903	30,653	397,556
2534	369,875	30,901	400,776
2535	372,871	31,152	404,023
2536	375,891	31,404	407,295
2537	378,936	31,658	410,594
2538	382,006	31,915	413,920
2539	385,100	32,173	417,273
2540	388,219	32,434	420,653
2541	391,364	32,697	424,060
2542	394,534	32,961	427,495

ที่มา : ข้อมูลปี พ.ศ. 2530 โดย กองสถิติและวิจัย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ข้อมูลปี พ.ศ. 2531-2542 อัตราเพิ่มเฉลี่ยร้อยละ 0.81 โดย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

³⁷ การศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้างไทย. หน้า (6-8)-(6-10)

5.2.2 จำนวนนักท่องเที่ยวศูนย์กลางศึกษาและหมู่บ้านเลี้ยงช้าง

ในอดีตที่ผ่านมา การสำรวจข้อมูลจำนวนนักท่องเที่ยวของหมู่บ้านเลี้ยงช้างยังไม่มีกรรวบรวมข้อมูลไว้อย่างมีระบบ ได้เริ่มมีการจดบันทึกไว้เมื่อปี พ.ศ. 2541 (ข้อมูลเดือนมกราคม-พฤษภาคม) ดังนั้น ในการคำนวณจำนวนนักท่องเที่ยวที่มาหมู่บ้านเลี้ยงช้างจึงอาศัยข้อมูลที่มีการบันทึกไว้ดังกล่าว พร้อมทั้งสัมภาษณ์เพิ่มเติมจากบุคคลที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ได้แก่ ผู้ดูแล ผู้จัดการศูนย์กลางศึกษา และศูนย์รวบรวมข้อมูลจังหวัดสุรินทร์ พบว่า ในปี พ.ศ. 2541 มีนักท่องเที่ยวที่มาหมู่บ้านเลี้ยงช้าง 13,417 คน จำแนกเป็นสัดส่วนของนักท่องเที่ยวชาวไทย และชาวต่างประเทศร้อยละ 80 และ 20 ของนักท่องเที่ยวทั้งหมด ตามลำดับ

5.3 สภาพการณ์การท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง

ภายหลังการเปิดตัวโครงการ "นำช้างกลับบ้าน" ภายใต้การดำเนินงานของบริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) โดยมูลนิธิหมู่บ้านช้างการบินไทยจังหวัดสุรินทร์ ร่วมกับ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และสมาคมไทยธุรกิจการท่องเที่ยว ที่เริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2544 นั้น การจัดการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้างก็เริ่มได้รับความสนใจจากบริษัทจัดนำเที่ยวและนักท่องเที่ยวมากขึ้น โดยเฉพาะนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ทั้งนี้โดยมีปัจจัยที่สำคัญคือการทำประชาสัมพันธ์โดยบริษัทการบินไทย จำกัด(มหาชน) ที่ได้มีการเผยแพร่ข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวนี้ไปทั่วโลกภายใต้สื่อที่บริษัทฯ มีอยู่

แต่โครงการ "นำช้างกลับบ้าน" เป็นโครงการระยะสั้น มีการดำเนินกิจกรรมโครงการเพียง 1 ปีเท่านั้น เมื่อสิ้นสุดโครงการแล้วก็ได้มอบให้องค์การบริหารส่วนตำบลดำเนินการต่อไป และสภาพการณ์การท่องเที่ยวตั้งแต่นั้นก็เริ่มเงียบเหงา มีจำนวนนักท่องเที่ยวลดลงอย่างเห็นได้ชัด เรียกว่า ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ปัจจัยสำคัญของปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ การขาดการประชาสัมพันธ์ที่เป็นระบบ การขาดแคลนเงินทุนสนับสนุนการดำเนินการ การขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ ในด้านการจัดการท่องเที่ยว รวมถึงสภาพบ้านเรือนในชุมชนแห่งนี้ก็ไม่ได้มีความดึงดูดใจแก่นักท่องเที่ยว ทั้งในเชิงการเป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งศึกษาศิลปะวัฒนธรรม

6.1 ข้อจำกัดและจุดอ่อนที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง

หลายกลุ่มหลายหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) องค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) บริษัทจัดนาเที่ยว มัคคุเทศก์ องค์การมูลนิธิที่ให้มีการดำเนินโครงการในชุมชน และกลุ่มแกนนำในชุมชนต่างมีความเห็นตรงกันในข้อจำกัดและจุดอ่อนของชุมชน ที่จะส่งผลกระทบต่อการทำงานในชุมชน ได้แก่

6.1.1 ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในชุมชน

ปัจจุบันนี้สภาพความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ลดลงอย่างมาก จนมีสภาพที่แห้งแล้ง ขาดความชุ่มชื้น ต้นไม้ที่มีอยู่ก็มีสภาพเป็นป่าละเมาะ และแคระแกร็น ซึ่งไม่เหลือสภาพของการเป็นแหล่งอาหารสำหรับช้างเหมือนในอดีตที่ผ่านมาเลย ถึงแม้จะมีหลายหน่วยงานที่เล็งเห็นถึงข้อจำกัดนี้และได้ริเริ่มดำเนินโครงการปลูกป่าขึ้น แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร นอกจากนี้ยังมีสภาพภูมิอากาศที่ไม่เอื้ออำนวย คือ ทั้งร้อน ทั้งแล้ง ขาดแคลนน้ำ อีกทั้งผืนดินยังขาดความอุดมสมบูรณ์ รวมถึงการไม่มีคนดูแลต้นกล้าอ่อน จึงทำให้ต้นกล้าส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสรอดเป็นต้นไม้ใหญ่ได้

จากความแห้งแล้งของสภาพแวดล้อมจึงทำให้เกิดการอพยพช้างไปต่างถิ่น เช่น ไปตามเมืองใหญ่ต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะหากทั้งคนทั้งช้างไม่อพยพไปยังที่ ๆ สามารถเป็นแหล่งอาหารและรายได้ให้แก่คนเลี้ยง ก็จะไม่รอดทั้งคนทั้งช้าง

6.1.2 ความต่อเนื่องเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น

เนื่องจากการเดินทางและระยะทางที่จะไปยังชุมชนแหล่งท่องเที่ยวอื่น ทั้งไกล ทั้งไม่สะดวก อีกทั้งไม่มีแหล่งท่องเที่ยวอื่นในละแวกใกล้เคียงเลย จึงทำให้เป็นปัญหาต่อการจัดการท่องเที่ยวค่อนข้างมาก ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่ง แสดงความเห็นต่อประเด็นนี้ว่า "...ปัญหาก็คือ ไม่มีระยะทางเชื่อมต่อไปยังแหล่งท่องเที่ยวอื่น ซึ่งเมื่อเชื่อมต่อไปที่อื่นไม่ได้ นักท่องเที่ยวก็ไม่อยากไป มันเสียเวลา อีกทั้งความคุ้มค่าของการท่องเที่ยวก็ไม่ชัดเจน นักท่องเที่ยวจึงไปที่อื่นที่มันคุ้มค่ากว่า..."

6.1.3 การศึกษาของคนในชุมชน

การศึกษาของคนในชุมชนนี้นับเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ซึ่งขณะนี้ถือได้ว่าเป็นข้อจำกัดต่อการพัฒนาให้ชุมชนแห่งนี้แหล่งท่องเที่ยว ทั้งนี้ ได้มีการตั้งข้อสังเกตว่าอาจเป็นเพราะความเชื่อที่มีการสั่งสมกันมานานในเรื่องการมีช้างไว้เป็นตัวสร้างรายได้ เช่น การนำช้างออกเร่เพื่อขายอาหาร ขายเครื่องรางของขลัง ซึ่งมีผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งชี้ การนำช้างออกเร่ดังกล่าว เป็นลักษณะของการนำช้างออกไปเพื่อเรียกร้องความเห็นใจจากผู้คนในสังคม และผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งชี้ประเด็นในเรื่องการศึกษาว่า "...การศึกษาไม่สามารถทำให้เขาเปลี่ยนกระแสน้ำเองจากการเป็นเด็กที่เป็นคนในครอบครัวเลี้ยงช้าง มาเป็นเด็กที่มีการศึกษา จบปริญญาตรี เป็นผู้มีการศึกษาได้ แต่เขาจะมีลักษณะที่ว่าเมื่อเขาจบชั้น ม.3 แล้ว

เขาไม่ต้องเรียนก็ได้ถ้าเขามีช่างสักตัว เขาก็สามารถทำงานหารายได้ได้ และเขาก็ไม่ได้เป็นลูกจ้างใคร เขาสามารถถูกจ้างให้ไปสวนสัตว์ที่ญี่ปุ่นได้ กลับมามีเงินซื้อหลังคาบ้านใหม่ เป็นสีฟ้า สีแดง เป็นบ้านที่มีรูปทรงทันสมัย อย่างที่เห็นกันเยอะแยะในชุมชน บางคนที่เป็นนายทุนในหมู่บ้านก็สร้างเกสต์เฮาส์ในหมู่บ้านไว้รองรับนักท่องเที่ยวได้ นั่นก็คือ เขามีรายได้จากตรงนี้ ตรงที่มีช่างนั่นเอง..." ซึ่งนับว่าเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนและต้องใช้เวลาเพื่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในเรื่องนี้ของคนในชุมชน

6.1.4 ความเชื่อที่ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน

ประเด็นความเชื่อของคนในชุมชน เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องการศึกษา ยกตัวอย่างเช่น เมื่อช่างตมันอาละวาดทำร้ายบ้านเรือนสิ่งปลูกสร้าง และทำร้ายผู้คนในชุมชน ชาวบ้านก็จะมีความเชื่อไปในแนวทางเดียวกันว่า ต้องมีการกระทำที่เป็นการลบหลู่ดูหมิ่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ หรือมีการทำผิดศีลธรรมโดยคนในชุมชน ศีลหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงทำให้ช่างอาละวาดเป็นต้น แต่แท้จริงแล้ว ช่างเป็นสัตว์ป่า และโดยธรรมชาติแล้วเมื่ออยู่ในช่วงเจริญเติบโตเต็มที่อาละวาดมันนับเป็นเรื่องธรรมชาติของช่าง จะเห็นได้ชาวบ้านมักยึดมั่นอยู่ในความเชื่อดังเดิมโดยไม่ได้พิจารณาจากความเป็นจริง

ผู้ให้ข้อมูลท่านเดิมชี้ในเรื่องการศึกษาของคนในชุมชนว่า "...ถ้าจะพูดกันง่าย ๆ ก็คือคนในชุมชนไม่มีใครเลยที่จบมาทางด้านช่างโดยเฉพาะ ไม่มีใครไปเรียนให้เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องช่างเลย... ทั้ง ๆ ที่มีช่างอยู่ในชุมชนเป็นร้อยตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่ Peak (เช่น งานแสดงช้างประจำปีของจังหวัด ที่กำหนดให้มีขึ้นทุกปีในช่วงเดือนพฤศจิกายน และช่วงบวชนาคช้าง เดือนพฤษภาคม) ก็อาจมีช่างมากถึงกว่าสองร้อยเชือก...มีแต่คนอื่น(บุคคลภายนอกชุมชน) มาทำวิจัย มาศึกษา ไม่ว่าจะหมอ สัตวแพทย์ นักวิจัย นักศึกษาที่มาทำรายงาน ทำวิทยานิพนธ์ ซึ่งพวกเขาเหล่านี้มาแล้วเขาก็ไป...ซึ่งจะต่างจากการศึกษาวิจัยโดยคนของชุมชนเอง..."

เรื่องการศึกษาและความเชื่อของคนในชุมชน ยังส่งผลกระทบต่อพัฒนาชุมชนอย่างยิ่ง เนื่องมาจากการที่คนมีความรู้น้อย ทำให้ไม่เท่าทันกระแสการเปลี่ยนแปลงไปของสังคมภายนอก การขาดโอกาสที่จะรับรู้เพราะไปยึดติดอยู่ในความเชื่อดังเดิมทำให้ไม่มีการแสดงความคิดเห็นในเรื่องใด ๆ จากคนส่วนใหญ่ในชุมชน ดังนั้น จึงเป็นไปในลักษณะของการเชื่อผู้นำ การริเริ่มกิจกรรมใดในชุมชนหากกลุ่มผู้นำบอกว่าดี ชาวบ้านก็จะบอกว่าดีด้วย หรือ กิจกรรมดีเพราะผู้นำบอกว่าดี นั่นเอง

6.1.5 การติดต่อสื่อสาร

การสื่อสารและการติดต่อสื่อสารจากภายในชุมชนสู่ภายนอกชุมชนมีปัญหาอยู่ 2 ประการคือ ปัญหาเรื่องภาษา และปัญหาในเรื่องการให้ชื่อใหม่แก่ชุมชน คือให้ชุมชนได้ชื่อว่าเป็น "หมู่บ้านช่าง"

ปัญหาแรกคือ ปัญหาเรื่ององค์ประกอบของการสื่อสาร นั่นก็คือ ภาษาหลักที่ชาวบ้านใช้ติดต่อสื่อสารกันเรียกว่า ภาษากูย ซึ่งไม่ใช่ภาษาที่สามารถฟังแล้วเข้าใจได้ทันทีแม้แต่คนไทยด้วยกันเองก็ตาม ดังนั้น จึงต้องมีการแปลความภาษาเกิดขึ้น คือแปลความจากภาษากูยมาเป็นภาษาไทย สำหรับนัก

ท้องถิ่นชาวไทยที่ไม่สามารถพูดและฟังภาษาไทยได้ อีกทั้งยังต้องแปลภาษาไทยกลับไปเป็นภาษาพูด เพื่อให้ชาวบ้านที่ไม่ถนัดในการพูดและฟังภาษาไทยได้เข้าใจด้วย และแปลความจากภาษาไทยเป็นภาษาต่างประเทศ เช่น ภาษาอังกฤษ หรือภาษาอื่น ๆ ซึ่งก็ต้องแปลภาษาต่างประเทศให้เป็นภาษาไทยและให้เป็นภาษาพูดอีกเช่นเดียวกัน ดังนั้นหากมีการตีความหมายหรือแปลความหมายผิดเพี้ยนจากความหมายในภาษาเดิม ก็จะทำให้มีการเข้าใจผิดไปได้ ซึ่งปัญหานี้เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ

ปัญหาที่สองคือ การให้ชื่อชุมชนว่าเป็น "หมู่บ้านช้าง" ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งได้ชี้ให้เห็นว่าเรื่องชื่อของหมู่บ้านเป็นปัญหาคือ "...ประโยชน์ที่ว่าเป็น หมู่บ้านช้าง นั้น เป็นปัญหาต่อการสื่อสารสู่ภายนอกอย่างยิ่ง ซึ่งชื่อนี้มันมีความหมายว่า เป็นที่ที่มีช้างอยู่กันเต็มไปหมด คือมีช้างเป็นประชากรในหมู่บ้าน มีช้างอยู่กันเป็นครอบครัว มีลูกช้าง มีแม่ช้าง ช้างหุงข้าว ช้างส่งลูกไปโรงเรียน เป็นต้น ซึ่งประโยชน์ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความสับสน ไม่เข้าใจ และคิดไปได้ในแง่ลบดังกล่าว แต่ถ้าเป็นประโยชน์ว่า หมู่บ้านเลี้ยงช้าง ก็จะสื่อความหมายได้ว่า เป็นหมู่บ้านของคนเลี้ยงช้าง ช้างเป็นสัตว์เลี้ยงของคนในชุมชนนี้ ซึ่งก็จะทำให้นักท่องเที่ยวสามารถจินตนาการไปได้ในแนวทาง เช่น เขาเลี้ยงกันอย่างไร มีวิถีชีวิตอย่างไร ระหว่างคนและช้าง มีความผูกพันกันอย่างไร ซึ่งก็จะทำให้ได้แนวทางในการจัด Concept ใหม่ในการจัดการท่องเที่ยวในหมู่บ้านขึ้นมา..."

6.1.6 ผู้นำชุมชน

จากปัญหาในเรื่องการตั้งชื่อหมู่บ้านว่า หมู่บ้านช้าง สามารถนำไปเชื่อมโยงเป็นปัญหาในเรื่องของผู้นำชุมชนได้ด้วย โดยได้มีผู้ให้ข้อมูลในประเด็นนี้ว่า "...เมื่อมีคนมาเรียกชุมชนว่า นี่แหละคือหมู่บ้านช้าง ก็ไม่มีการคัดค้านหรือโต้แย้ง เพราะชาวบ้านเขาไม่ได้มานั่งคิดหรือคิดว่า ใครจะเรียกว่าหมู่บ้านช้างหรือหมู่บ้านคนเลี้ยงช้าง แต่เขารู้กันอย่างง่าย ๆ ว่า หมู่บ้านเขามีช้าง ... และคนในชุมชนเองเนื่องจากเขามีคุณวุฒิ วิทยุณน้อยกว่า สิ่งที่เขาสะท้อนหรือสื่อสารกลับออกมามันจึงไม่มีน้ำหนัก และด้วยความที่เขาเป็นคนที่มีความรู้น้อย เขาจึงไม่มีความกล้าที่จะพูดสิ่งเหล่านี้ออกมา ส่วนผู้ที่กล้าซึ่งก็คือคนที่เป็นผู้นำ ฉะนั้นอุปสรรคมันจึงโยงกลับไปว่า นี่คือปัญหาของการเป็นผู้นำ เพราะว่าเวลามันได้ผ่านมานั้นนานแล้วทำไมจึงไม่มีการสื่อสารออกไป ปัญหาและอุปสรรคจึงน่าจะไปอยู่ที่คนที่ในกลุ่มผู้นำ ซึ่งสิ่งนี้ก็เป็นการสะท้อนถึงการไม่ได้เป็นผู้นำที่เข้มแข็ง ผู้นำที่มีโลกทัศน์ และผู้นำที่มี Innovation ใหม่ ๆ ..."

6.1.7 การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

เนื่องจากชาวบ้านเคยได้รับการช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกแบบให้เปล่ามาโดยตลอด ทั้งจากหน่วยงานราชการและภาคเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการที่มีค่าตอบแทนให้แก่ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในโครงการ ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่ง ได้แสดงความเห็นเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า "...ส่วนหนึ่งของกิจกรรมในโครงการนี้ก็คือ ได้มีการจ้างชาวบ้านให้ปลูกหญ้าสำหรับเป็นอาหารช้าง โดยเช่าพื้นที่ชาวบ้านและจ้างให้ดูแล มีเงินเดือนให้ ซ็อกผ้าพันธุ ซ็อบูย ซ็อบายางสำหรับรดน้ำให้ จ่ายค่าน้ำให้ มีให้พร้อมทุกอย่าง ให้เขาดูแล 1 ปี พอครบ 1 ปีเขาก็เลิก ไม่ทำแล้ว เมื่อโครงการครบ 1 ปี ทุกอย่างก็หยุดหมด ไม่ทำ มีไม่กี่คนที่ยังทำอยู่ ประมาณ 1-2 คนเท่านั้น ที่ไม่ทำไม่โซ่ปจจัยเรื่องน้ำ หรือเรื่องความแห้งแล้ง

ของพื้นที่ แต่เป็นเรื่องของการขาดการกระตุ้นจากภายนอก ชาวบ้านที่นี่ต้องกระตุ้น ต้องมีเงินลงไป..." ซึ่งการได้รับความช่วยเหลือแบบให้เปล่าดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านขาดความคิดริเริ่มที่จะพัฒนาชุมชนของตนเอง อันเนื่องมาจากไม่ได้รับค่าตอบแทนจากการไปเข้าร่วมดำเนินกิจกรรม ดังนั้นการจะเข้าไปดำเนินกิจกรรมใด ๆ ในชุมชนจึงอาจไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเท่าที่ควร

6.1.8 ความไม่จริงใจต่อการแก้ไขปัญหาของภาครัฐ

มักคุเทศก์ท่านหนึ่งผู้ใกล้ชิดกับชุมชนแห่งนี้สะท้อนให้ฟังว่า "...ผู้นำหรือกลุ่มนำใน ส่วนของภาครัฐที่อยู่ในพื้นที่มีปัญหาและเป็นตัวอุปสรรคเสียเอง คือ เขาไม่ได้เปิดใจกว้างในเรื่องนี้ เขา ไม่ได้แก้ปัญหาโดยการอยู่กับปัญหาหรือร่วมอยู่ในปัญหา แต่เขากลับแก้ปัญหาโดยการเดินข้ามปัญหา หมายความว่า เขารู้ว่ามันมีปัญหาจริง แต่เขาเลือกที่จะเดินเลยข้ามไป ไม่สนใจต่อปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ แล้วก็ หันไปใส่ใจในเรื่องอื่น ๆ แทน จึงทำให้ปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ในตรงจุดนั้นมันคาราคาซังอยู่ แก้ไขไม่ได้สักที เพราะไม่มีการแก้ไข...อีกทั้งวิธีการสื่อสารก็ยังคงถูกเพิกเฉยโดยหน่วยงานในระดับจังหวัดในพื้นที่ เช่น มีการสื่อสารมาจากส่วนกลางแต่พอมาถึงตรงนั้นมันก็สลายหายไปข้างทาง และการที่จะสื่อสารกลับคืนไป มันก็เป็นไปไม่ได้เพราะว่ามันไม่มีใครอยู่ตรงนั้น มันสลายหายไปหมดแล้ว มันก็เลยไม่รู้ว่าจะสัญญาอันนี้มัน มีความศักดิ์สิทธิ์นะ มันมีความขลังนะ คล้าย ๆ กับว่า ทำก็ทำไม่ทำก็ไม่ทำ จึงทำให้ไม่มีความแข็งขัน ไม่ มีความแข็งแรงพอที่จะทำ อีกทั้งยังไม่มี ความมุ่งมั่นที่จะทำกับมันสักที..." ซึ่งคล้ายกับการแสดงความ เห็นของผู้ให้ข้อมูลอีกท่านหนึ่งว่า หนึ่งในปัญหาที่เกิดขึ้นคือ ความไม่เอาใจใส่ หรือไม่ให้ความช่วยเหลือ จากจริงจังของภาครัฐ โดยเฉพาะหน่วยงานราชการจากส่วนกลาง ส่วนหน่วยงานในจังหวัดก็ไม่ให้ความ ร่วมมืออย่างแท้จริง เป็นลักษณะของการร่วมด้วยปากมากกว่าการร่วมมือและลงมือทำ และยังแสดงความ เห็นต่อไปอีกว่า "...ในประเด็นการให้ความร่วมมือของหน่วยงานราชการในจังหวัดนั้น ส่วนใหญ่ก็ให้ ความร่วมมือด้วยปาก..."

นอกจากยังมีประเด็นปลีกย่อย คือ เรื่องความไม่อดทนต่อการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ของ ภาครัฐ กล่าวคือ หลายหน่วยงานสามารถสร้างโครงการและจัดสรรงบประมาณเพื่อการจัดสร้างโครง สร้างพื้นฐานต่าง ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็น การสร้างถนนหนทาง ระบบสาธารณูปโภค ไฟฟ้า ประปาชุมชน แหล่งน้ำขนาดใหญ่ หรือแม้กระทั่งศูนย์การศึกษา ที่ตั้งอยู่ในชุมชนและปัจจุบันอยู่ในความดูแลขององค์ การบริหารส่วนจังหวัด แต่ส่วนใหญ่ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องเพื่อสนับสนุนจุดมุ่ง หมายที่แท้จริงของโครงการได้ ยกตัวอย่างเช่น ศูนย์การศึกษา ที่มีแต่เงินสร้างอาคารและสถานที่ แต่ไม่มี เงินสำหรับทำกิจกรรม

6.1.9 การขาดช่วงการถ่ายทอดวิถีชีวิตคนเลี้ยงช้าง

จากการศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้างไทย ของบริษัท ทิม คอนซัล ดิง เอนจิเนียริ่ง แอนด์ แมเนจเม้นท์ จำกัด ปี.2543 ระบุถึงปัญหานี้ว่า จากกระแสการอนุรักษ์ที่คัดค้านการ จับช้างป่ามาฝึกใช้งาน การปิดกั้นเขตแดนของประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้ชาวกูยไม่สามารถเดินทางไปจับ ช้างป่าได้อีกต่อไป การถ่ายทอดวิชาความรู้การจับช้างป่าของชาวช้างก็ยุติลง การเรียนรู้ในเรื่องช้างที่เกิด

ขึ้นในภายหลังนี้เป็นไปในลักษณะเพื่อการชี้ข้าง การบังคับข้าง ซึ่งมีความเข้มข้นในการเรียนการสอนแตกต่างกันไป ความรู้ข้างรุ่นหลังบางคนเลิกให้ความสนใจในพิธีกรรมแล้ว เนื่องจากความเคร่งครัดและข้อปฏิบัติในการเข้ากำในอดีตที่เคยถือปฏิบัติมา เป็นสิ่งที่ยากต่อการปฏิบัติในปัจจุบัน ดังนั้น จึงหันไปฝึกบังคับข้างด้วยตัวเอง ซึ่งบางครั้งใช้วิธีการข่มขู่และลงโทษเพื่อให้ข้างกลัว ไม่กล้าขัดขืนคำสั่ง

นอกจากการขาดช่วงการสืบทอดพิธีกรรมแล้ว สังคมชาวภูยเลียงข้างก็เปลี่ยนไป การปฏิบัติตามข้อละคำหรือข้อห้ามปฏิบัติที่ถือเป็นกฎหมายพื้นบ้านที่มีต่อเนื่องกันมานับพันปีก็สูญหายไป คงเหลือเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบวช การขึ้นบ้านใหม่ ซึ่งถือเป็นพิธีการตามนิกขัตฤกษ์ มิได้มีผลกระทบต่อระบบสังคมในชุมชน

การเลียงข้างของชาวภูยในปัจจุบันเป็นเพียงเพื่อแลกกับรายได้มาจุนเจือครอบครัว ลูกเมียที่เคยอยู่รวมในพิธีกรรมเก่า ๆ ก็เลิกสนใจกับวิถีในอดีต ประวัติศาสตร์ความยิ่งใหญ่ยาวนานกลายเป็นเรื่องเล่าในหมู่คนชรา โดยไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร สภาพของหมู่บ้านในปัจจุบันก็สร้างความแปลกใจให้ผู้มาเยี่ยมชมเพราะไม่สามารถจินตนาการตามชื่อหมู่บ้านได้เลย ที่สำคัญคือ แทบไม่มีข้างเหลืออยู่ในหมู่บ้าน จึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดายที่วิถีชีวิตที่เคยยิ่งใหญ่ในอดีตจะต้องสูญสิ้นไปในทศวรรษนี้ เพราะหมอเฒ่าคนสุดท้าย อายุกว่า 80 ปีแล้ว

6.2 โอกาสและจุดแข็งของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลียงข้าง

จุดแข็งที่เป็นความได้เปรียบและเป็นโอกาสของชุมชน คือ การเป็นหมู่บ้านของคนเลียงข้างที่ยังยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อโบราณ และดำรงสืบทอดการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีการเลียงข้างสืบทอดมาจนปัจจุบัน บนฐานของความเชื่อมั่นของคนในชุมชนว่า พวกเขาเป็นผู้มีทักษะและความสามารถในการเลียงข้างได้ ทั้ง ๆ ที่โดยธรรมชาติแล้ว ซ้างเป็นสัตว์ป่า ซึ่งยากที่จะนำมาเลี้ยงให้เชื่องได้ แต่คนในชุมชนนี้ในอดีตกลับสามารถไปจับข้างป่าด้วยเครื่องมือและอุปกรณ์ที่เรียบง่าย และนำข้างป่ามาฝึกให้เชื่อง จนข้างสามารถรับรู้ เชื้อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งของควาญข้างผู้เป็นนายได้ อีกทั้งยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนได้อย่างกลมกลืน

และจุดแข็งที่สำคัญที่เป็นเสียงสะท้อนออกมาจากชุมชนก็คือ "ชุมชนชาวภูยเป็นหนึ่งใน การเลียงข้างให้สังคมไทย" เป็นที่ทราบกันดีว่าข้างเป็นหนึ่งในสัตว์ป่าที่มีโอกาสสูญพันธุ์ได้ การเลียงข้างของชุมชน จึงเป็นการอนุรักษ์ให้ข้างอยู่คู่กับสังคมไทยสืบไป ดังนั้น การผลักดันและหนุนช่วยให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ในวิถีชีวิตดั้งเดิม จึงเป็นความร่วมมือกันของทุกฝ่ายในสังคมไทย

รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน

7.1 รูปแบบการท่องเที่ยวในชุมชน

การจัดการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลียงซ่าง ควรเป็นไปในลักษณะของ การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยมีจุดขายที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะก็คือ การเป็นชุมชนเลียงซ่างที่คนในชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับช้างมาตั้งแต่โบราณ และได้เลียงสืบต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นเลียงซ่างที่ผู้เลียงได้รับผลตอบแทนเป็นรายได้กลับคืนมาสู่ครอบครัว แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนก็ยังคงมีความเชื่อ และยึดถือประเพณี วัฒนธรรมโบราณสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ภายใต้รูปแบบการท่องเที่ยวดังกล่าว ควรกำหนดวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

7.1.1 เพื่อพัฒนาให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้มีศักยภาพในด้านการเป็นแหล่งศึกษา ชุมชน วิถีชีวิต และวัฒนธรรม เป็นแหล่งเสริมสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สัตว์ป่า โดยเฉพาะช้าง และพัฒนาคนที่เกี่ยวข้องในระบบการจัดการให้มีความรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว

7.1.2 เพื่อให้มีรูปแบบ วิธีการ กิจกรรม และมาตรการในการจัดการท่องเที่ยวที่ไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน

7.1.3 เพื่อให้มีการบริการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับรูปแบบการท่องเที่ยว ได้มาตรฐาน มีเอกลักษณ์ และมีการจัดการที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน

7.1.4 เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการจัดการอย่างเป็นระบบ โดยประสานความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาต่าง ๆ และประชาชนในชุมชนอย่างจริงจัง

7.1.5 เพื่อตอบสนองการกระจายรายได้ ให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น

7.2 แนวทางการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน

แนวทางการจัดการท่องเที่ยว เพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืน มีวัตถุประสงค์หลายประการ ได้แก่ 1) เพื่อให้มีการจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างถูกต้องเหมาะสมต่อขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยว 2) เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงสัมผัส เรียนรู้ถึงแก่นแท้ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน และ 3) เพื่อลดผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ สังคม และวัฒนธรรม

เพื่อให้การจัดการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในชุมชน สอดคล้องกับวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชน และบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน โดยรวม

จึงควรมีการดำเนินการในหลายส่วนของชุมชนไปพร้อม ๆ กัน ทั้งทางส่วนการพัฒนาชุมชน ส่งเสริม และพัฒนางานอาชีพ ส่งเสริมการศึกษาและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

7.2.1 การฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

สิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนคือ การมีพื้นที่ป่าธรรมชาติที่เพียงพอสำหรับเป็นแหล่งอาหารเลี้ยงช้าง จากการศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้าง ของ บริษัท ทิม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริง แอนด์ แมเนจเม้นท์ จำกัด ปี 2543 ระบุว่าพื้นที่ที่จะรองรับช้างมี 2 ประเภทคือ พื้นที่ป่าอาหารช้าง และพื้นที่องค์ประกอบของศูนย์อนุรักษ์ช้าง โดยในพื้นที่อนุรักษ์ช้างตามธรรมชาติจะต้องเป็นพื้นที่ที่มีสภาพป่าสมบูรณ์เพื่อใช้ในการปล่อยช้างให้หากินเองตามธรรมชาติ บริเวณนี้อาจจะต้องมีการปรับปรุงพื้นที่บางส่วนเพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำอาหารของช้าง รวมทั้งจัดระบบป้องกันช้างออกไปรบกวนทำความเสียหายแก่พื้นที่เกษตรกรรมและชาวบ้านโดยรอบ และสำหรับพื้นที่เป้าหมายของจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่

- 1) ป่าสงวนแห่งชาติป่าภูคิน (แปลง RF/1 และ RF/4) พื้นที่ 6,350 ไร่
- 2) ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงสายทอ พื้นที่ 12,968 ไร่
- 3) พื้นที่สาธารณะประโยชน์บริเวณริมฝั่งลำน้ำชีและแม่น้ำมูล ด้านตำบลกระโพ อัมภอท่าตูม พื้นที่ 4,000 ไร่ อำเภอชุมพลบุรี มีพื้นที่บริเวณกุดลิงใหญ่ บ้านหนองไผ่ พื้นที่ 1,600 ไร่ ตำบลหนองเรือ พื้นที่ 1,600 ไร่ และบ้านกระเบื้อง พื้นที่ 1,295 ไร่

7.2.2 การฟื้นฟูสภาพทั่วไปในชุมชน

สภาพโดยทั่วไปในชุมชนแห่งนี้ ถือได้ว่าเป็นจุดอ่อนสำคัญต่อการดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งท่องเที่ยวและในการเป็นแหล่งศึกษาศิลปวัฒนธรรม กล่าวคือ ลักษณะบ้านเรือนโดยทั่วไปในชุมชนไม่ได้คงไว้ซึ่งรูปลักษณะหรือเอกลักษณ์ของการเป็นบ้านเรือนของชาวภูเขาลีงช้างแต่โบราณ ส่วนที่ยังคงเหลืออยู่ ก็อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมอย่างมาก จึงทำให้มีสภาพที่ไม่แตกต่างไปจากชุมชนแห่งอื่น

นอกจากนี้ ความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในชุมชนก็อยู่ในระดับที่ต้องปรับปรุง

7.2.3 การส่งเสริมการศึกษาของเด็กและเยาวชน

ภาครัฐควรให้การส่งเสริมและสนับสนุนในด้านการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในชุมชน และการให้ทุนการศึกษาในลักษณะของทุนให้เปล่า สำหรับการศึกษาเฉพาะทางด้านช้าง เพื่อให้เป็นผู้ชำนาญการ และเชี่ยวชาญในเรื่องช้างโดยเฉพาะ

7.2.4 การส่งเสริมงานอาชีพในชุมชน

ในชุมชนแห่งนี้มีทั้งชาวบ้านที่เลี้ยงช้างและชาวบ้านที่ไม่ได้เลี้ยงช้าง โดยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมคือการทำนาเป็นหลัก ดังนั้น การส่งเสริมงานอาชีพเพื่อเสริมสร้างรายได้ให้

แก่คนในชุมชนจึงมีความจำเป็น เพราะนอกจากจะเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนที่อยู่ในชุมชนแล้ว ยังเป็นอีกหนึ่งแรงจูงใจให้คนและพื้นที่เร่ร่อนอยากกลับบ้านอีกด้วย

อาชีพเสริมรายได้ที่เหมาะสม ได้แก่ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การทอผ้าไหมผ้าฝ้าย การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้า เครื่องจักสาน เครื่องเงิน การปลูกพืชอาหารช้างเช่น ถั่วฝักยาว อ้อย หญ้า ไร่ขายให้แก่นักท่องเที่ยวเพื่อนำไปเป็นอาหารช้าง การทำของที่ระลึกอื่น ๆ เช่น แห่งจำลอง ตะขอนาคจิ๋ว การทำผลิตภัณฑ์จากชิ้นส่วนต่าง ๆ ของช้าง เช่น แหวนหางช้าง จีสร้อยคอช้าง เป็นต้น

นอกจากจะนำผลิตภัณฑ์เหล่านี้มาขายให้นักท่องเที่ยวแล้ว ยังควรมีการรวมกลุ่มกันขึ้นเพื่อหาตลาดอื่น ๆ นอกชุมชนด้วย ทั้งนี้ ในช่วงแรกอาจใช้การรูปแบบการประชาสัมพันธ์ผ่านบริษัทนำเที่ยว และโรงแรมที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยวเป็นการนำร่องก่อน

7.2.5 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากชุมชน

ทั้งนี้เมื่อการจัดการท่องเที่ยวที่มีสาระและประเด็นหลักอยู่ที่การนำชมวิถีชีวิตและความ เป็นอยู่โดยทั่วไปของคนชุมชน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่คนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ได้กำหนดขึ้น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องร่วมตั้งแต่ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับประโยชน์

7.2.6 การกำหนดแผนการท่องเที่ยวในชุมชน

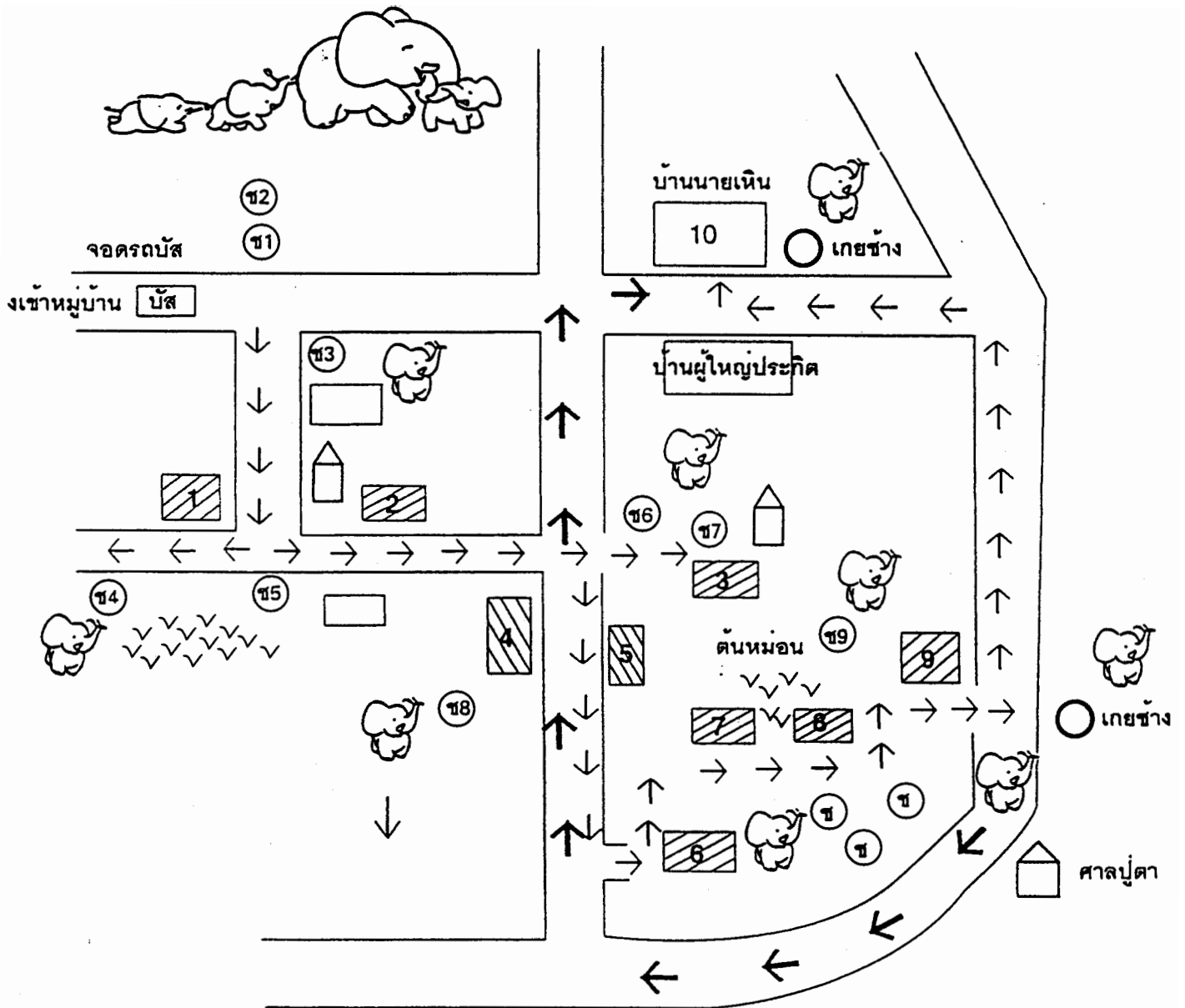
การกำหนดแผนการท่องเที่ยวในชุมชน ต้องเป็นการวางแผน และกำหนดกฎเกณฑ์โดย ประชาชนในชุมชนต้องมีส่วนร่วม ในเบื้องต้นควรกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวและกิจกรรมในชุมชน ขึ้นก่อน เพราะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่งโดยเฉพาะต่อบริษัทนำเที่ยว ที่จะนำไปเสนอขายแก่นักท่องเที่ยว และในกำหนดการดังกล่าวจะต้องมีส่วนประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1) การให้ความรู้ในเรื่องช้าง เช่น ถิ่นกำเนิดและวิวัฒนาการ ชีววิทยาของช้าง ช้างเอเชีย ลักษณะทั่วไปของช้างเอเชีย วิธีการเลี้ยงช้างของคนเอเชีย วิธีการเลี้ยงช้างของคนอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ อุปกรณ์ในการเลี้ยงช้าง การกินอาหารและน้ำของช้างในแต่ละวัน วงจรการเลี้ยงช้างในแต่ละวัน รวมถึงความปลอดภัยถึงความเชื่อ กฎเกณฑ์ธรรมเนียมต่าง ๆ ข้อห้ามที่ต้องถือปฏิบัติ และข้อพึงปฏิบัติอื่น ๆ ที่เป็นไปในแนวทางที่ต้องเคารพชุมชน

2) การนำชมช้างและชีวิตประจำวันของช้างและคนเลี้ยงช้าง เช่น การพาช้างไปผูกหรือปล่อยให้กินใบไม้ในป่า การไปเกี่ยวหญ้าและหาอาหารมาให้ช้าง หรือการพาช้างไปอาบน้ำ เป็นต้น

3) การทำกิจกรรมกลางแจ้ง เช่น การแสดงต่าง ๆ ของช้าง การนั่งหลังช้างชมสภาพทั่วไปในชุมชน การนั่งหลังช้างไปดูแม่น้ำมูลที่บริเวณวังทะลุ เป็นต้น

การกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวในหมู่บ้าน ในโครงการนำช้างกลับบ้าน ที่ดำเนินการในปี พ.ศ. 2543 ของ บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) โดยมูลนิธิหมู่บ้านช้างการบินไทยจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งมีการคัดเลือกบ้านเพื่อเข้าร่วมในโครงการจำนวน 10 หลัง ดังนี้

ศาลปะกำ	(ข5) ทำแห้ง
บ้านในโครง	(ข6) ทอผ้า, แต่งกาย
(ข1) หมอช้าง	(ข7) สาวไหม, ย้อมไหม
(ข2) ขึ้นชมบ้าน	(ข8) สวนหมอนเลี้ยงไหม
(ข3) วิธีขี่ช้าง และแต่งตัวช้าง	(ข9) ธนาคารข้าว
(ข4) ดิตะขอ	(ข10) ขายกล้วยอ้อย, เต็มน้ำ, ทานอาหาร, ซื้อของฝาก

นอกจากนี้ คุณพิทยา หอมไกรลาส ได้เขียนกำหนดการท่องเที่ยวหมู่บ้านชาวภูเขาลี้ซ้างไว้อย่างละเอียด ในกำหนดการท่องเที่ยวแบบครึ่งวัน ในโครงการนำช้างกลับบ้าน ของ บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) โดยมูลนิธิหมู่บ้านช้างการบินไทยจังหวัดสุรินทร์ ดังนี้

- 10.30 น. นักท่องเที่ยวเดินทางถึงหมู่บ้าน พบกับคณะต้อนรับที่ประกอบด้วย ผู้จัดการ มัคคุเทศก์ท้องถิ่น ช้างวัย 2-5 ปี พร้อมควาญ เด็กหนุ่มและเด็กสาวในชุดแต่งกายแบบภูเข
เมื่อคณะทั้งหมดลงจากรถเรียบร้อย ผู้จัดการกล่าวต้อนรับเป็นภาษาภูเข และมัคคุเทศก์แปลเป็นภาษาอังกฤษ แล้วควาญช้างบอกให้ช้างทำความสะอาดเสร็จแล้วช้าง 2 เชือกเดินนำคณะเข้าสู่หมู่บ้านฯ
ถึงทางเข้าหมู่บ้าน ชาวชาวภูเขมอบพวงมาลัยพวงมาลัยดอกมะลิให้กับนักท่องเที่ยวทุกคน
- 10.40 น. คณะเดินทางถึงบ้านภูเขหลังที่ 1 ที่นี้จะมีหมอช้างอาวุโสในชุดหมอช้างนั่งอยู่ที่แคร่ 2 คน มะ 1 คน พักผ่อนอิริยาบถ มัคคุเทศก์แนะนำนักท่องเที่ยวให้รู้จักหมอช้าง พร้อมกับอธิบายว่า หมอช้างเป็นใคร มีหน้าที่อะไรบ้าง
เสร็จแล้วมัคคุเทศก์พาไปที่ศาลปะกำ อธิบายว่าศาลปะกำคืออะไร ตอนนี้มีชาวบ้านหญิงชาย 2-3 คน นำไก่ต้มพร้อมสุรา ฯลฯ มาเช่นไหว้ และหมอมากเป่าสะเนงแกล มัคคุเทศก์อธิบายถึงเหตุผลของการเช่นไหว้ กับการคล้องช้าง
หลังจากนั้น มะจะขึ้นหลังช้างต่อ แล้วแสดงวิธี และโชว์อุปกรณ์ในการคล้องช้าง ตรงนี้ มัคคุเทศก์อธิบาย พร้อมกับบอกเหตุผลของการคล้องช้างว่าทำเพื่ออะไร
มัคคุเทศก์นำคณะไปที่มีช้างผูกอยู่ เจ้าของกำลังตัดคั่นกล้วยเลี้ยงช้าง ตรงนี้มัคคุเทศก์อธิบาย เรื่องการกินอาหารของช้าง และภารกิจหลักที่เจ้าของช้างจะต้องทำในแต่ละวัน เพื่อดูแลช้างให้มีความสุข
- 11.10 น. มัคคุเทศก์นำชมบ้านชาวภูเข หลังที่ 2 ที่นี้นักท่องเที่ยวจะได้รู้เรื่องลักษณะบ้านชาวภูเข เช่น ไม่มีหน้าต่างเพราะอะไร ได้สูงสูงเพราะอะไร รวมทั้งเรื่องการจัดสัดส่วนบ้านของชาวภูเข เช่น ตรงไหนใช้ประกอบอาหาร ที่หลับนอนเป็นอย่างไร
- 11.20 น. คณะเดินทางไปที่บ้านหลังที่ 3 ที่นี้นักท่องเที่ยวจะเห็นการแต่งเครื่องหลังช้างว่าประกอบด้วยอะไรบ้าง และจะรู้เทคนิควิธีการจับขี่ช้าง การใช้ตะขอ โดยมีช้าง 2 เชือก ควาญ 2 คน ทำการสาธิตให้ดู
- 11.30 น. บ้านหลังที่ 4 นักท่องเที่ยวจะได้พบกับการทำตะขอช้าง พร้อมคำอธิบายจากมัคคุเทศก์ว่า ตะขอนี้คืออะไร ทำจากอะไร ทำไมควาญช้างจึงจำเป็นต้องใช้
- 11.35 น. บ้านหลังที่ 5 ที่นี้จะมีการทำแห่ง มัคคุเทศก์จะอธิบายว่า แห่งคืออะไร แห่งที่ดีต้องเป็นอย่างไร

- 11.40 น. บ้านหลังที่ 6 มัคคุเทศก์จะอธิบายให้นักท่องเที่ยวรู้จักการแต่งกายของชาวภูย และผลผลิตจากผ้าที่ทอ โดยมีหญิงชายชาวภูยที่แต่งกายพื้นบ้านประกอบให้นักท่องเที่ยวได้รู้จักผ้าชนิดต่าง ๆ เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าซิ่น ผ้าโสร่ง ฯลฯ กับการใช้งาน รวมถึงการทอผ้าแบบพื้นบ้าน
- 11.50 น. มัคคุเทศก์นำชมบ้านหลังที่ 7 ที่นี้นักท่องเที่ยวจะได้พบขั้นตอนที่หนองไหมเริ่มทอรัง การด้อมไหม การสาวไหม
- 12.00 น. มัคคุเทศก์นำคณะนักท่องเที่ยวเดินลัดเลาะผ่านสวนหม่อน อาหารเลี้ยงสัตว์เล็ก ๆ ของสตรีชาวภูย ที่เป็นที่มาของเครื่องนุ่งห่มของคนในหมู่บ้าน ที่นี้มัคคุเทศก์จะบรรยายว่า ขณะที่ผู้ชาวเลี้ยงช้าง สตรีชาวภูยก็เลี้ยงสัตว์เล็ก ๆ คือหนองไหม เพื่อใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม และนักท่องเที่ยวจะเห็นการเลี้ยงหนองไหมและเห็นโรงไหม
- 12.10 น. มัคคุเทศก์นำนักท่องเที่ยวเดินผ่านธนาคารข้าว และอธิบายให้รู้ว่า การเกษตรของชาวบ้านพึ่งพาธรรมชาติ บางครั้งทำนาไม่ได้ผล ไม่มีข้าวกินสามารถมากู้ยืมข้าวจากธนาคารได้ และอธิบายศาลปู่ตา (ศาลหมู่บ้าน) ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านทั่วไปเชื่อว่าช่วยปกป้องคุ้มครองหมู่บ้าน
- 12.15 น. นักท่องเที่ยวที่มีความประสงค์จะนั่งช้าง ขึ้นเกยเดินชมหมู่บ้านตากกลาง ด้านหลังที่มีพื้นที่ติดท้องนา จากหลังช้าง สามารถมองเห็นทิวทัศน์ท้องนา ซึ่งมีควายปล่อยเลี้ยง มัคคุเทศก์อธิบายเรื่องฤดูกาลทำนา และการใช้แรงงานควายช่วยอย่างไรแล้วเลี้ยวตัดเข้าหมู่บ้าน ชีช้างตรงไปบ้านหลังที่ 10
- 12.30 น. นักท่องเที่ยวจะลงช้างที่บ้านหลังที่ 10 เมื่อลงช้างที่เกย มัคคุเทศก์จะแนะนำให้นักท่องเที่ยวให้รางวัลช้างด้วยกล้วยและอ้อย และแนะนำวิธีการให้อาหารช้างว่า ไม่ควรดึงเข้าดึงออกเพราะช้างจะหงุดหงิด หลังจากนั้นนักท่องเที่ยวจะได้รับการแนะนำเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์สินค้าจากฝีมือชาวบ้านที่จัดไว้จำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นผ้าไหม เครื่องจักสาน ตะขอแข่งจำลอง เครื่องเงิน ฯลฯ
- ที่นี้ นักท่องเที่ยวสามารถรับประทานอาหารกลางวันอย่างง่าย ๆ รวมถึงเครื่องดื่มต่าง ๆ ซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถพักผ่อนริยาบพได้ตามสบาย ดังนั้น บ้านหลังที่ 10 จะเป็นพื้นที่พร้อมสำหรับกิจกรรม 3 ส่วนคือ ชายของที่ระลึก เลี้ยงอาหารช้าง ถ่ายรูปกับช้าง และรับประทานอาหารกลางวันอย่างง่าย ๆ
- 13.30 น. คณะต้อนรับ ได้แก่ ผู้จัดการ มัคคุเทศก์ ช้าง 2 เชือก และหนุ่มสาวชาวภูย ยืนส่งคณะนักท่องเที่ยวขึ้นรถ จนรถเคลื่อนตัวออกไป เป็นอันจบรายการทัวร์

7.2.7 การถ่ายทอดและสืบทอดวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง

จุดเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนคือ การเป็นชุมชนเลี้ยงช้าง ที่มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกันสืบต่อมานาน โดยในปัจจุบันทั้งคนและช้างต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน ดังคำบอกเล่าที่ชาวบ้านใช้สื่อสารสู่สังคมภายนอกกันอยู่เสมอ ๆ โดยเฉพาะในกลุ่มคนที่นำช้างออกเร่ร่อน ว่า "คนเลี้ยงช้าง ช้างเลี้ยงคน"

จากการได้พูดคุยกับพ่อหมี ศาลางาม ซึ่งเป็นหมอช้างที่ได้รับการถ่ายทอดวิชาการจับช้างและได้เคยร่วมไปกับคณะจับช้างมาตั้งแต่อายุ 14 ปี พ่อหมีมีความวิตกกังวลต่อประเด็นการถ่ายทอดวิชาการจับช้างเป็นอย่างมาก โดยพ่อหมีบอกว่าการเรียนและการสอนวิชาช้างนั้นถ้าจะให้ได้ผล คือสามารถสืบทอดและถ่ายทอดได้นั้น ต้องเป็นการเรียนและการสอนขณะปฏิบัติจริง เพราะเคล็ดวิชาหลายส่วนไม่อาจถ่ายทอดได้อย่างลึกซึ้งด้วยวิธีการพรับบอก แล้วให้ผู้รับการถ่ายทอดจดจำหรือจดบันทึกได้ และย้ำในช่วงท้ายของการสนทนาในประเด็นนี้ว่า ถ้าต้องการจะให้สอนให้สามารถเป็นแค่ผู้นำในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ก็สามารถสอนกับคนทุกคนได้ แต่ชุมชนนี้ก็จะเป็นเหมือนกับชุมชนอื่น ๆ ทั่วไป ซึ่งก็หมายความว่า ชุมชนแห่งนี้ได้ปิดฉากการเป็นชุมชนเลี้ยงช้างไปอย่างถาวร

การถ่ายทอดวิธีการจับช้าง หรือการโพนช้างของชุมชนควรได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่อีกครั้ง แต่ให้เป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ ดังนั้นจึงต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายรัฐบาล ซึ่งแนวทางที่เป็นไปได้คือ รัฐบาลจัดทำโครงการสำมะโนประชากรช้างป่าในประเทศไทยร่วมกับกรมป่าไม้และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยใช้คณะบุคคลที่ชำนาญเรื่องการจับช้างคือคณะหมอช้างในชุมชนนี้เป็นกำลังสำคัญในการดำเนินกิจกรรม และโครงการมีเป้าหมายสำคัญที่สุดคือการฝังไมโครชิพบนช้างป่าทุกตัว เพื่อการติดตามศึกษา และหาแนวทาง มาตรการในการอนุรักษ์ช้างในอนาคต โครงการนี้จะทำให้บรรลุความสำเร็จอยู่ 2 ประการ คือ การได้รู้ถึงตัวเลขประชากรช้างป่าที่แท้จริงในประเทศไทย และการได้ถ่ายทอดวิชาศาสตร์ของชุมชนให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

8.1 สรุป

8.1.1 สรุปวิธีการศึกษา

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษา รูปแบบและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านเลี้ยงช้าง จังหวัดสุรินทร์

มีขอบเขตระยะเวลาในการดำเนินงานวิจัยคือ 1 ปี ระหว่างวันที่ 17 กรกฎาคม 2544 - 16 กรกฎาคม 2545

ขั้นตอนและวิธีการวิจัย ได้แก่ 1) การกำหนดกรอบการศึกษาค้นคว้า และกำหนดวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษา 2) การศึกษาเอกสาร ข้อมูล บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ 3) การสร้างแนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งในและนอกชุมชน 4) เก็บข้อมูลภาคสนามจากผู้ให้ข้อมูลหลัก 5) การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) 6) การเขียนรายงานผลการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยเขียนโดยใช้เทคนิคการเขียนเชิงพรรณนา เพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมดที่เป็นอยู่ของชุมชน และเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาทำความเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนให้มากที่สุด

8.1.2 สรุปข้อค้นพบ

1) ข้อจำกัดและจุดอ่อนที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง ได้แก่

- 1.1) ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติมีค่อนข้างน้อย และสภาพแวดล้อมทั่วไปในชุมชนยังไม่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากนัก
- 1.2) ความต่อเนื่องเชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวอื่น ไม่มีเลย ทำให้นักท่องเที่ยวเห็นว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ไม่คุ้มค่านัก
- 1.3) การศึกษาของคนในชุมชน คนในชุมชนให้ความสำคัญต่อการศึกษาน้อย เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าหากเขามีช้างเลี้ยงแล้วก็สามารถสร้างรายได้ได้
- 1.4) ความเชื่อที่สั่งสมกันมานานของคนในชุมชน ทำให้เกิดการปิดโอกาสในการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ อีกทั้งทำให้ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น หรือวิพากษ์วิจารณ์ มีลักษณะการเป็นผู้ตามที่เชื่อฟังผู้นำอยู่ตลอดเวลา
- 1.5) การติดต่อสื่อสาร โดยปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่มาจากเรื่องของการใช้ภาษาพูด และการแปลความหมายของภาษาจากภาษาพูดของชาวบ้านคือ ภาษากูย มาเป็นภาษาไทย และมาเป็นภาษาต่างประเทศ และการสื่อสารโดยสื่อชนิดต่าง ๆ ผู้ภายนอกที่ใช้ประโยคเรียกชื่อหมู่บ้านว่า

หมู่บ้านข้าง ซึ่งสร้างความสับสนให้นักท่องเที่ยวค่อนข้างมาก และเป็นปัญหาต่อการนำเสนอขายโปรแกรมการท่องเที่ยวของบริษัทจัดนำเที่ยวด้วย

1.6) ผู้นำชุมชน ปัญหาสำคัญของผู้นำคือการสื่อสารหรือการสะท้อนปัญหาของชุมชนสู่ภายนอก เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหามาจากหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องที่มีความสามารถมากกว่า โดยเฉพาะมีความสามารถในเรื่องงบประมาณและแนวทางวิธีการ ปัญหาและอุปสรรคนี้เป็นการสะท้อนถึงการไม่ได้เป็นผู้นำที่เข้มแข็ง และไม่เป็นผู้นำที่มีโลกทัศน์

1.7) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมีค่อนข้างต่ำ เนื่องจากชาวบ้านเคยได้รับการช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกแบบให้เปล่ามาโดยตลอด ทั้งจากหน่วยงานราชการและภาคเอกชน จึงทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนน้อย อันเนื่องมาจากไม่ได้รับค่าตอบแทนจากการไปเข้าร่วมดำเนินกิจกรรม ดังนั้นการจะเข้าไปดำเนินกิจกรรมใด ๆ ในชุมชนจึงอาจไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเท่าที่ควร

1.8) ความไม่จริงใจต่อการแก้ไขปัญหามาจากภาครัฐ หน่วยงานภาครัฐทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนราชการในจังหวัดสุรินทร์รู้ว่าในพื้นที่มีปัญหาอะไร และอย่างไร แต่เลือกที่จะเดินข้ามปัญหาแทนที่จะอยู่และแก้ไขปัญหา มีความสามารถในการสรรหางบประมาณเพื่อการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนได้ แต่ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมและสานต่อกิจกรรมได้

1.9) การขาดช่วงการถ่ายทอดวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง เริ่มจากกระแสการอนุรักษ์ที่คัดค้านการจับช้างป่ามาฝึกเพื่อใช้งาน การปิดกั้นเขตแดนของประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้ไม่สามารถเดินทางไปจับช้างป่าได้อีกต่อไป การถ่ายทอดวิชาการจับช้างป่าจึงยุติลง นอกจากนี้ไม่เคยปรากฏมีการบันทึกศาสตร์ตำราไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเลย และที่สำคัญที่สุดคือ หมอเฒ่าคนสุดท้ายมีอายุกว่า 80 ปีแล้ว

2) โอกาสและจุดแข็งของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง

จุดแข็งที่เป็นความได้เปรียบและเป็นโอกาสของชุมชน คือ การเป็นหมู่บ้านของคนเลี้ยงช้างที่ยังยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อโบราณ และดำรงสืบทอดการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีการเลี้ยงช้างสืบต่อมาจนปัจจุบัน บนฐานของความเชื่อมั่นของคนในชุมชนว่า พวกเขาเป็นผู้มีทักษะและความสามารถในการเลี้ยงช้างได้ ทั้ง ๆ ที่โดยธรรมชาติแล้ว ช้างเป็นสัตว์ป่า ซึ่งยากที่จะนำมาเลี้ยงให้เชื่องได้ แต่คนในชุมชนนี้ในอดีตกลับสามารถไปจับช้างป่าด้วยเครื่องมือและอุปกรณ์ที่เรียบง่าย และนำช้างป่ามาฝึกให้เชื่อง จนช้างสามารถรับรู้และปฏิบัติตามคำสั่งของควาญช้างผู้เป็นนายได้ อีกทั้งยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนได้อย่างกลมกลืน

8.2 ข้อเสนอเชิงการจัดการ

8.2.1 ด้านรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมในชุมชน

การจัดการท่องเที่ยวในหมู่บ้านเลี้ยงช้าง ควรเป็นไปในลักษณะของ การท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยมีจุดขายที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะก็คือ การเป็นชุมชนเลี้ยงช้าง ที่คนในชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับช้างมาตั้งแต่โบราณ และได้เลี้ยงสืบต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน ภายใต้รูปแบบการท่องเที่ยวดังกล่าว ควรกำหนดวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยวไว้ดังนี้

- 1) เพื่อพัฒนาให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวให้มีศักยภาพในด้านการเป็นแหล่งศึกษาชุมชน วิถีชีวิต และวัฒนธรรม เป็นแหล่งเสริมสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์สัตว์ป่า โดยเฉพาะช้าง และพัฒนาคนที่เกี่ยวข้องในระบบการจัดการให้มีความรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว
- 2) เพื่อให้มีรูปแบบ วิธีการ กิจกรรม และมาตรการในการจัดการท่องเที่ยวที่ไม่ส่งผลกระทบต่อชุมชน
- 3) เพื่อให้มีการบริการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับรูปแบบการท่องเที่ยว ได้มาตรฐาน มีเอกลักษณ์ และมีการจัดการที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน
- 4) เพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและการจัดการอย่างเป็นระบบ โดยประสานความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาต่าง ๆ และประชาชนในชุมชนอย่างจริงจัง
- 5) เพื่อตอบสนองการกระจายรายได้ ให้คนในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น

8.2.2) แนวทางการจัดการท่องเที่ยวในชุมชน

แนวทางการจัดการท่องเที่ยว เพื่อเสริมสร้างให้ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืน มีวัตถุประสงค์หลายประการ ได้แก่ 1) เพื่อให้มีการจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างถูกต้องเหมาะสมต่อขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยว 2) เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าสัมผัส เรียนรู้ถึงแก่นแท้ของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน และ 3) เพื่อลดผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ สังคม และวัฒนธรรม

เพื่อให้การจัดการท่องเที่ยวบรรลุตามจุดมุ่งหมายที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวม จึงควรมีการดำเนินการต่าง ๆ ดังนี้

1) การฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

สิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนคือ การมีพื้นที่ป่าธรรมชาติที่เพียงพอสำหรับเป็นแหล่งอาหารเลี้ยงช้าง โดยพื้นที่อนุรักษ์ช้างตามธรรมชาติจะต้องเป็นพื้นที่ที่มีสภาพป่าสมบูรณ์เพื่อใช้ในการปล่อยช้างให้หากินเองตามธรรมชาติ มีแหล่งน้ำสำหรับช้างอย่างเพียงพอ พื้นที่เป้าหมายของจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ (1) ป่าสงวนแห่งชาติป่าภูดิน (แปลง RF/1 และ RF/4) พื้นที่ 6,350 ไร่ (2)

ป่าสงวนแห่งชาติป่าดงสายทอ พื้นที่ 12,968 ไร่ (3) พื้นที่สาธารณะประโยชน์บริเวณริมฝั่งลำน้ำชีและแม่น้ำมูล ด้านตำบลกระโพ อำเภอท่าตูม พื้นที่ 4,000 ไร่ อำเภอชุมพลบุรี มีพื้นที่บริเวณกุดลิงใหญ่ บ้านหนองไผ่ พื้นที่ 1,600 ไร่ ตำบลหนองเรือ พื้นที่ 1,600 ไร่ และบ้านกระเบื้อง พื้นที่ 1,295 ไร่

2) การฟื้นฟูสภาพทั่วไปในชุมชน

สภาพบ้านเรือนโดยทั่วไปในชุมชนแทบไม่เหลือเอกลักษณ์เดิมไว้เลย ดังนั้นจึงมีการศึกษาพื้นที่เพื่อกำหนดเขตพื้นที่สำหรับการจัดสร้างให้เป็นชุมชนโบราณที่คงรูปลักษณะและเอกลักษณ์ดั้งเดิม นอกจากนี้ ยังควรต้องปรับปรุงในเรื่องความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยภายในชุมชนด้วย

3) การส่งเสริมการศึกษาของเด็กและเยาวชน

ภาครัฐควรให้การส่งเสริมและสนับสนุนในด้านการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนในชุมชน และการให้ทุนการศึกษาในลักษณะของทุนให้เปล่า สำหรับการศึกษาด้านวิชาชีพ เพื่อให้เป็นผู้ชำนาญการ และเชี่ยวชาญในเรื่องช่างโดยเฉพาะ

4) การส่งเสริมงานอาชีพในชุมชน

ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมคือการทำนาเป็นหลัก อาชีพเสริมรายได้ที่เหมาะสม ได้แก่ การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การทอผ้าไหมผ้าฝ้าย การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผ้า เครื่องจักสาน เครื่องเงิน การปลูกพืชอาหารช้างเช่น ถั่วฝักยาว ถั่วลิสง กล้วย อ้อย หนุ่ย ไม้ฉากให้แก่นักท่องเที่ยวเพื่อนำไปเป็นอาหารช้าง การทำของที่ระลึกอื่น ๆ เช่น แห้งจำลอง ตะขอยักษ์ การทำผลิตภัณฑ์จากชิ้นส่วนต่าง ๆ ของช้าง เช่น แหวนหางช้าง จีสร้อยคอช้าง เป็นต้น

5) การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากชุมชน

ทั้งนี้เมื่อการจัดการท่องเที่ยวที่มีสาระและประเด็นหลักอยู่ที่การนำชมวิถีชีวิตและความ เป็นอยู่โดยทั่วไปของคนชุมชน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่คนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ได้กำหนดขึ้น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องร่วมตั้งแต่ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับประโยชน์

6) การกำหนดแผนการท่องเที่ยวในชุมชน

การกำหนดแผนการท่องเที่ยวในชุมชน ต้องเป็นการวางแผน และกำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งได้แก่ สำนักงานจังหวัดสุรินทร์ หรือส่วนราชการอื่นในจังหวัดที่รับผิดชอบด้านการจัดการท่องเที่ยว ศูนย์ศึกษา องค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล บริษัทนำเที่ยว มัคคุเทศก์ องค์การภาคเอกชนที่มีโครงการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวในชุมชน เช่น บริษัท การบินไทย จำกัด(มหาชน) ที่ดำเนินโครงการนำช้างกลับบ้านและโครงการอื่น ๆ และรวมถึงองค์กรชุมชนและประชาชนในชุมชนต้องมีส่วนร่วม

ในเบื้องต้นควรกำหนดเส้นทางการท่องเที่ยวและกิจกรรมในชุมชนขึ้นก่อน เพราะเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะต่อบริษัทนำเที่ยว ที่จะนำไปเสนอขายแก่นักท่องเที่ยว และในกำหนดการดังกล่าวจะต้องมีส่วนประกอบที่สำคัญ ดังนี้

(1) การให้ความรู้ในเรื่องช้าง เช่น ถิ่นกำเนิดและวิวัฒนาการ ชีววิทยาของช้าง ช้างเอเชีย ลักษณะทั่วไปของช้างเอเชีย วิธีการเลี้ยงช้างของคนเอเชีย วิธีการเลี้ยงช้างของคนอยู่ในจังหวัดสุรินทร์ อุปกรณ์ในการเลี้ยงช้าง การกินอาหารและน้ำของช้างในแต่ละวัน วงจรการเลี้ยงช้างในแต่ละวัน รวมถึงความปลอดภัยถึงความเชื่อ กฎเกณฑ์ธรรมเนียมต่าง ๆ ข้อห้ามที่ต้องถือปฏิบัติ และข้อพึงปฏิบัติอื่น ๆ ที่เป็นไปในแนวทางที่ต้องการชุมชน

(2) การนำชมช้างและชีวิตประจำวันของช้างและคนเลี้ยงช้าง เช่น การพาช้างไปผูกหรือปล่อยให้กินใบไม้ในป่า การไปเกี่ยวหญ้าและหาอาหารมาให้ช้าง หรือการพาช้างไปอาบน้ำ เป็นต้น

(3) การทำกิจกรรมกลางแจ้ง เช่น การแสดงต่าง ๆ ของช้าง การนั่งหลังช้างชมสภาพทั่วไปในชุมชน การนั่งหลังช้างไปดูแม่น้ำมูลที่บริเวณวังทะเล เป็นต้น

7) การถ่ายทอดและสืบทอดวิถีชีวิตของคนเลี้ยงช้าง

การถ่ายทอดวิธีการจับช้าง หรือการโพนช้างของชุมชนควรได้รับการฟื้นฟูขึ้นใหม่อีกครั้ง แต่ให้เป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ ดังนั้นจึงต้องได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายรัฐบาล ซึ่งแนวทางที่เป็นไปได้คือ รัฐบาลจัดทำโครงการสามะโนประชากรช้างป่าในประเทศไทยร่วมกับกรมป่าไม้และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยใช้คณะบุคคลที่ชำนาญเรื่องการจับช้างคือคณะหมอช้างในชุมชนนี้เป็นกำลังสำคัญในการดำเนินกิจกรรม และโครงการมีเป้าหมายสำคัญที่สุดคือการฝังไมโครชิพบนช้างป่าทุกตัว เพื่อการติดตามศึกษา และหาแนวทาง มาตรการในการอนุรักษ์ช้างในอนาคต โครงการนี้จะทำให้บรรลุความสำเร็จอยู่ 2 ประการ คือ การได้รู้ถึงตัวเลขประชากรช้างป่าที่แท้จริงในประเทศไทย และการได้ถ่ายทอดวิชาศาสตร์ของชุมชนให้ดำรงอยู่สืบต่อไป

8.3 ข้อเสนอเชิงนโยบาย

1) ควรทำโครงการ "ช้างแท็กซี่" ขึ้นภายในตัวจังหวัดสุรินทร์ โดยกำหนดเขตพื้นที่สำหรับช้างแท็กซี่ขึ้นเป็นพื้นที่เฉพาะ ทั้งนี้ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ เพื่อให้ช้างเป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัดอย่างแท้จริง และเพื่อส่งเสริมการมีงานทำของช้าง และเป็นการสืบสานวิถีวัฒนธรรมของคนและช้าง

2) ควรจัดทำ "เทศกาลช้างจังหวัดสุรินทร์" สาระและกิจกรรมสำคัญของเทศกาลคือ การแสดงความสามารถของช้าง โดยกำหนดให้มีขึ้นเป็นระยะเวลารวม 3 เดือน ในระหว่างเดือนพฤศจิกายน-มกราคม ของทุกปี ซึ่งอาจใช้งานแสดงช้างประจำปีของจังหวัด เป็นวันเริ่มต้นเทศกาลนี้

3) ควรจัดทำโครงการ "สำรวจช้างป่า" ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ทั่วประเทศ โดยใช้คณะหมอช้างของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งในคณะสำรวจร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้

- <http://kanchanaposek.or.th/kp6/BOOK3/chapter10/t3-10-12.htm>. ข้อมูลเกี่ยวกับช้าง. ข้อมูลเผยแพร่ใน Web Site.
- <http://www.elephant.tnet.co.th/thai-version/main.htm>. ข้อมูลเกี่ยวกับช้าง. ข้อมูลเผยแพร่ใน Web Site.
- http://www.forest.go.th/re_wildlife/wildlife/elephant/elephant.htm. ข้อมูลเกี่ยวกับช้าง. ข้อมูลเผยแพร่ใน Web Site.
- <http://www.nonsrin.tripod.com>. ข้อมูลจังหวัดสุรินทร์. ข้อมูลเผยแพร่ใน Web Site.
- <http://www.pao.surin.net>. ข้อมูลจังหวัดสุรินทร์. ข้อมูลเผยแพร่ใน Web Site.
- <http://www.script.co.th/elephant>. ข้อมูลเกี่ยวกับช้าง. ข้อมูลเผยแพร่ใน Web Site.
- <http://www.surin.go.th>. ข้อมูลจังหวัดสุรินทร์. ข้อมูลเผยแพร่ใน Web Site.
- <http://www.tat.or.th/thai/tourinfo/northeast/surin>. ข้อมูลจังหวัดสุรินทร์. ข้อมูลเผยแพร่ใน Web Site.
- กระทรวงมหาดไทย. ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดสุรินทร์. กรุงเทพมหานคร : 2526.
- กองบรรณาธิการ. จริยศาสตร์แห่งการพึ่งตนเอง บทนำเสนอจากชาวบ้าน. วารสารชุมชนพัฒนา, ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม-สิงหาคม, 2530.
- กองบรรณาธิการ. ทางเลือกสังคมไทย คำตอบอยู่ที่ชุมชน : สัมภาษณ์พิเศษ รศ.ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วารสารชุมชนพัฒนา, ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-สิงหาคม, 2529.
- กองบรรณาธิการ. ผีกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในสังคมอีสาน. วารสารชุมชนพัฒนา, วารสารชุมชนพัฒนา, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 กันยายน-ตุลาคม, 2529.
- กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร : สภากาทอลิกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา, 2538.
- ขนิษฐา สุวรรณชาติ. รักช้าง ภาพมายาหรือปรารถนาดี. นิตยสาร โลกลีเจียว, กรุงเทพฯ : ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 มีนาคม-เมษายน 2544.
- จิรพรรณ กาญจนะจิตรา. การพัฒนาชุมชน. ตำราเรียนวิชา SO 325 (H), ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.
- เจริญ ไวรวัจนกุล,รศ. และคณะ. สุรินทร์แหล่งอารยธรรมโบราณ. โรงพิมพ์รุ่งชนเกียรติออฟเซ็ท, สุรินทร์, 2536.
- พิทยา หอมไกรลาศ. ตากลาง หมู่บ้านช้างแห่งลุ่มน้ำมูล. สนับสนุนงบประมาณการพิมพ์โดย บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน), จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อหารายได้ให้กับภาคีช้างไทย.
- นพวรรณ สิริเวชกุล. เที้ยวสุรินทร์ถิ่นช้างใหญ่ ชุมชนบวชนาคช้างบ้านตากลาง. อนุสาร อสท., ปีที่ 40 ฉบับที่ 12 กรกฎาคม, 2543.

- ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย,การ. เข้าใจถิ่น เข้าใจเที่ยว สุรินทร์. กรุงเทพมหานคร : 2543.
- ทีวัฒน์ รัตนเกตุ. การศึกษาศักยภาพของพื้นที่และความพร้อมของชุมชนในการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ประเภทอ่างเก็บน้ำ : กรณีศึกษาอ่างเก็บน้ำคลองระโงก จังหวัดระยอง. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาเทคโนโลยีการวางแผนสิ่งแวดล้อม เพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2542.
- ทิม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริ่ง แอนด์ แมเนจเม้นท์ จำกัด, บริษัท. การศึกษาความเหมาะสมโครงการสร้างโลกใหม่ให้ช้างไทย. สนับสนุนโดย การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2543
- มงกุฎ แก่นเดียว. ศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่องานพัฒนาชนบท. วารสารชุมชนพัฒนา, ปีที่ 1 ฉบับที่ 5 มกราคม-กุมภาพันธ์, 2530.
- มยุรี เชิญรัมย์. กลไกการดำรงอยู่ของชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนประดิษฐ์โทรการ กรุงเทพมหานคร. ภาคนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม), คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2543.
- รักษพล สกลวัฒนา. คนเลี้ยงช้างชาวไทยกวยจังหวัดสุรินทร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาบัณฑิต, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538.
- วิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, สถาบัน. การดำเนินการเพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. หลักการพัฒนาชุมชน การพัฒนาชุมชนประยุกต์. ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532.
- สนิท สมักรการ. การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม. โครงการส่งเสริมเอกสารวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2544.
- สมพันธ์ เตชะอธิก. บวร : ยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบท. วารสารชุมชนพัฒนา, วารสารชุมชนพัฒนา, ปีที่ 1 ฉบับที่3 กันยายน-ตุลาคม, 2529.
- สังคม คุณคณากรสกุล. กระบวนการทำงานพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชน : กรณีศึกษาองค์กรพัฒนาเอกชนในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนาสังคม), คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2542.
- สุกัญญา ศรีทธารัตน์. นโยบายการดูแลช้างของไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์), คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2543.
- สุจิตรา ธนานันท์. ทางเลือกใหม่ขององค์กรพัฒนาเอกชน : การพัฒนาชนบทแนววัฒนธรรมชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การบริหารการพัฒนา), คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2536.

อภิชาติ ทองอยู่. บ้าน ผี วัด เจ้าโครงแห่งสถาบันหมู่บ้าน. วารสารชุมชนพัฒนา, วารสารชุมชนพัฒนา, ปีที่ 1 ฉบับที่3 กันยายน-ตุลาคม, 2529.

อภิชาติ ทองอยู่. ศักยภาพชุมชน. วารสารชุมชนพัฒนา, ปีที่ 1 ฉบับที่2 กรกฎาคม-สิงหาคม, 2529.

อารีย์ ทองแก้ว. พิธีกรรมเกี่ยวกับช้างของชาวส่วยเมืองสุรินทร์. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์, 2537.

อิศยา อุทิศผล. ความคิดเห็นของประชาชนต่อการจัดแสดงของช้างเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว : กรณีศึกษาปางช้างแม่สา อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ กับ ศูนย์อนุรักษ์ช้างไทย อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง. งานค้นคว้าแบบอิสระตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.

एमพงศ์ บุญญาพงศ์. แนวทางการจัดการช้างเร่ร่อนในเขตกรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชานโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกริก, 2542.

ก) ป้ายบอกทางไปชุมชนในจุดต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว

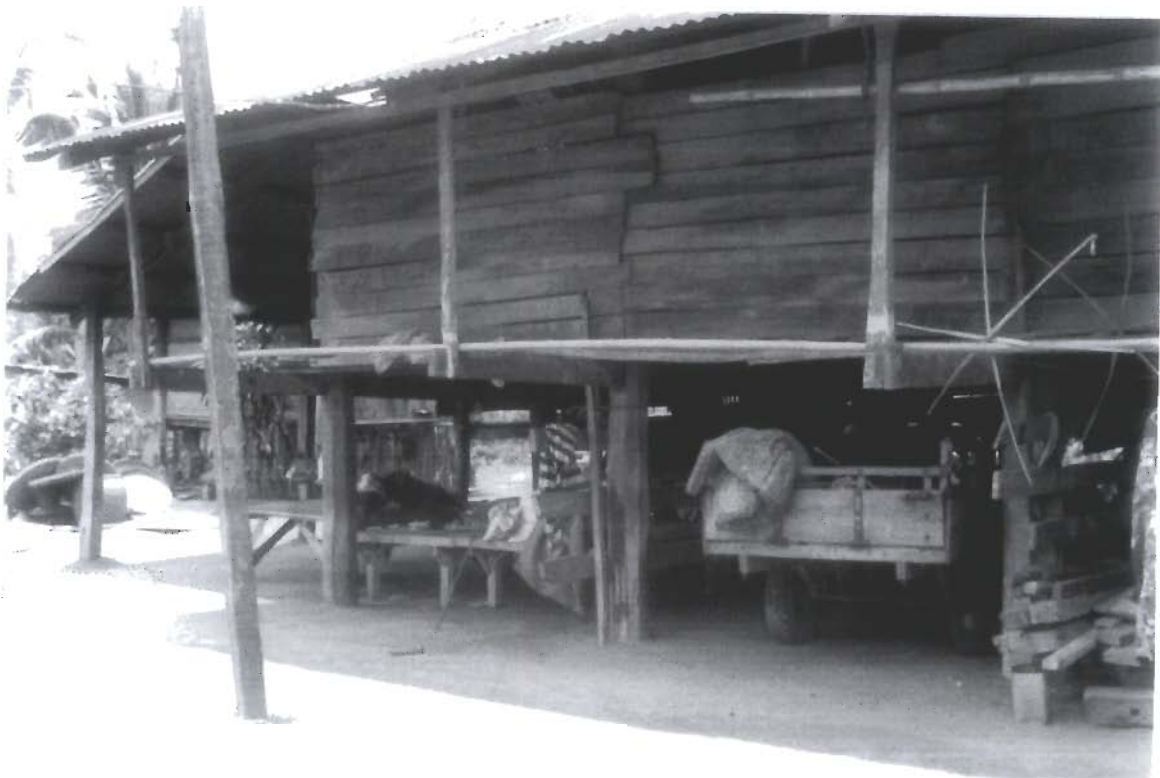
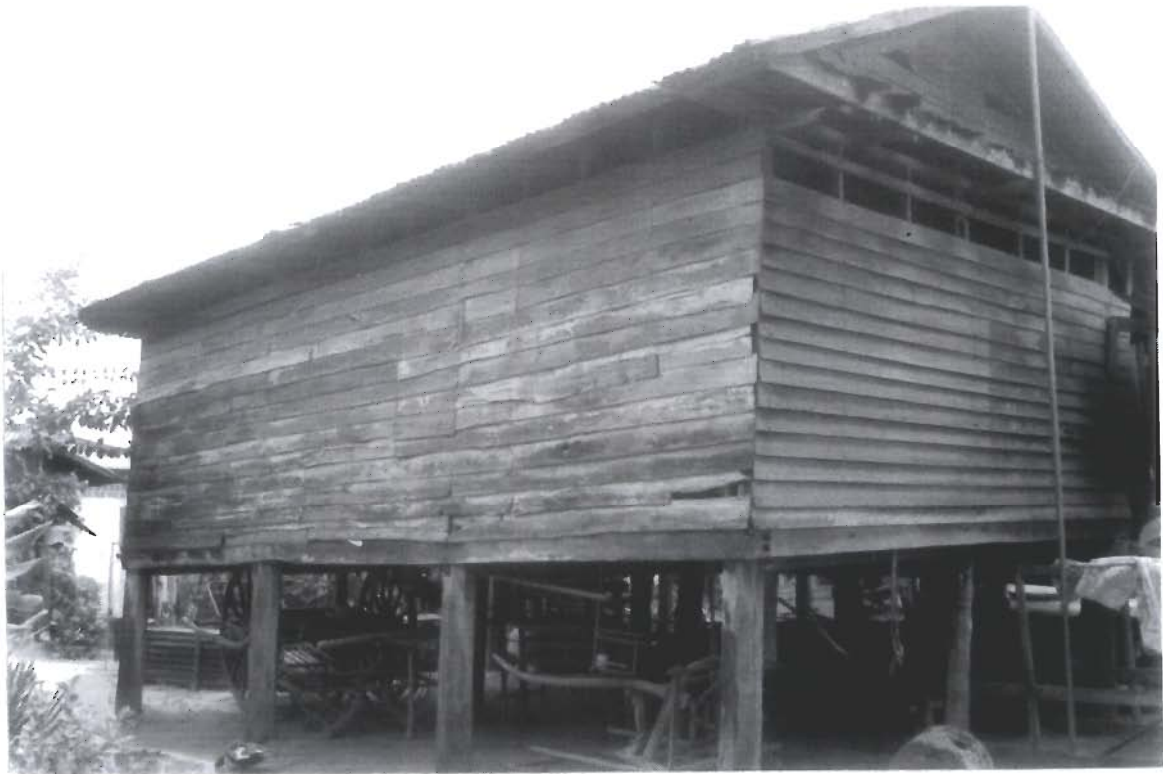

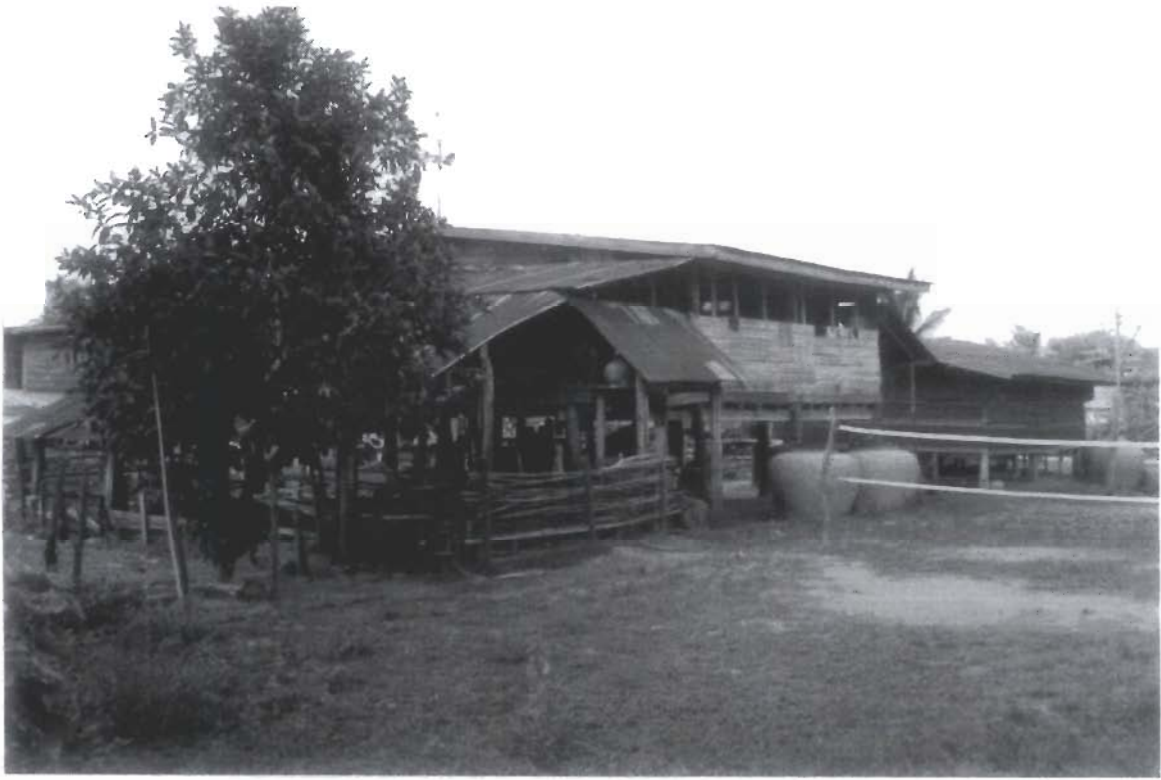
ข) สภาพถนนหนทางภายในชุมชน

ค) ลักษณะของบ้านเรือนในชุมชน ที่มีทั้งทรงทันสมัย และบ้านในแบบโบราณ

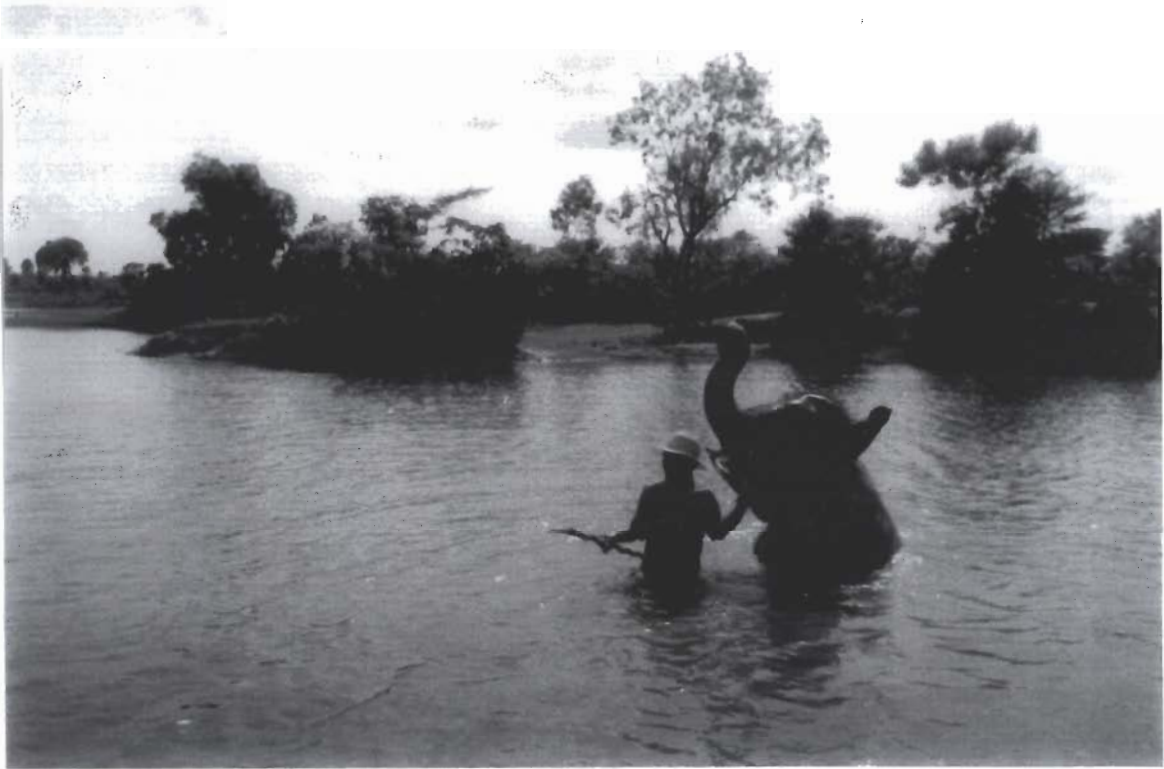

ง) ช้างในชุมชน กับอิริยาบถต่างๆ

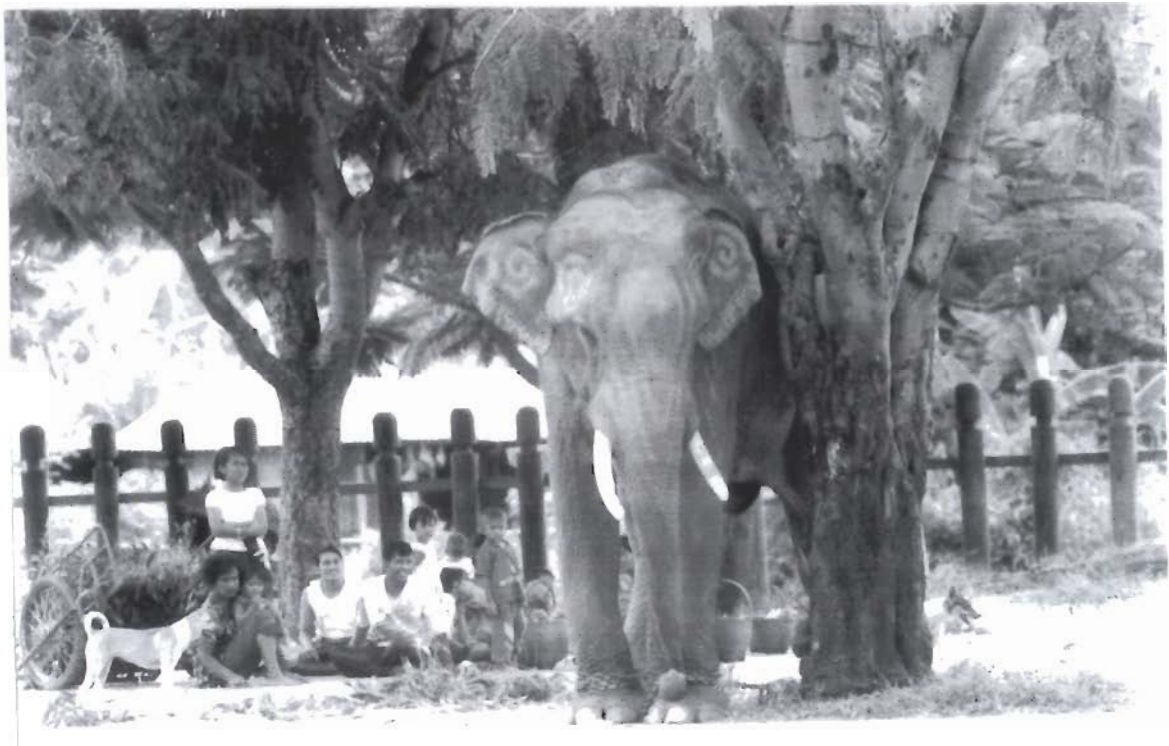
จ) ช้างที่มารอต้อนรับนักท่องเที่ยวช่วงวันเสาร์และอาทิตย์

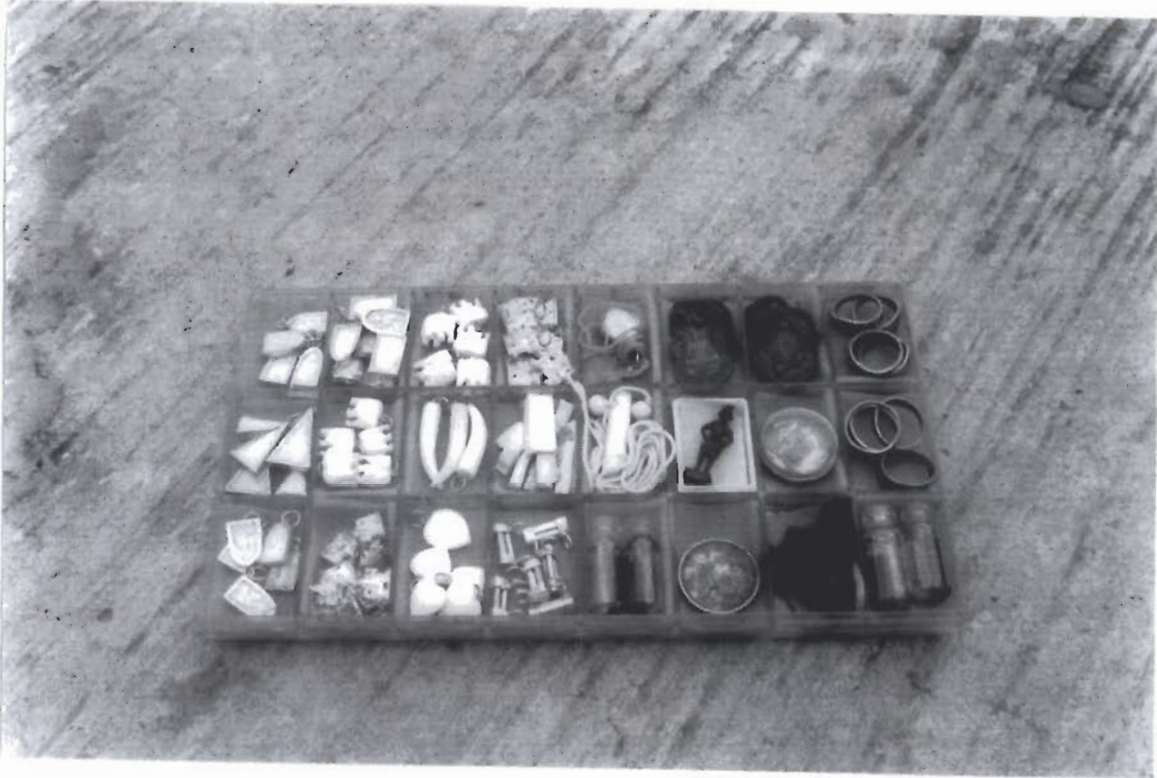

ค) ชาวบ้านที่นำอาหารช้างมาขายให้นักท่องเที่ยว

ช) เครื่องรางของขลัง

๗. บรรยากาศในงานแสดงช้างและงานกาชาดประจำปี จังหวัดสุรินทร์

